

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN
FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

ÅRGÅNG 32
1949 HÄFTE 1

UR INNEHÅLLET:

Einar Bensow:

Kungl. Skaraborgs pansar-
regementes kyrksilver

Otto Rydbeck:

De gåtfulla kolonnfigurerna
i Lunds domkyrkas krypta

C. M. Edsman och

A. Eskeröd:

Gammalt och nytt om sista
kärven och årets äring

Recensioner

Korta boknotiser

REDAKTION: GÖSTA BERG
GÖSTA VON SCHOULTZ

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museilektor, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare: direktör *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: intendenten, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Nordiska museet, Stockholm, tel. 67 00 80.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen,
i februari, april, september och november.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

TRETTIOANDRA ÅRGÅNGEN

REDAKTION

GÖSTA BERG

GÖSTA VON SCHOULTZ

STOCKHOLM 1949

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Statsrådet *Herman Zetterberg* (ordf.), riksantikvarie *Martin Olsson* (v. ordf.), museilektor *Mats Rehnberg* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), kapten *Nils Strömbom* (v. sekr.), direktör *Sten Westerberg* (skattm., adr. Box 235, Stockholm 1), professor *Nils Ahnlund*, intendent *Torsten Althin*, förste intendent *Erik Andrén*, förste intendent *Gösta Berg*, landshövding *Thorwald Bergquist*, professor *Henrik Cornell*, professor *Sigurd Erixon*, förste antikvarie *K.-A. Gustavsson*, docent *Salomon Kraft*, professor *Erik Lundberg*, förste antikvarie *Tord O:son Nordberg*, professor *Sigfrid Svensson*, förste intendent *Sigurd Wallin*.

REVISORER

Registrator *Ola Bannbers*, fil. dr *K. E. Sahlström*.

STOCKHOLM 1949
TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE

INNEHÅLL

UPPSATSER:

<p><i>Sune Ambrosiani</i>: Örtugland ..... 66 "Örtugland" — A Mediaeval Unit of the Tax Assessment ..... 69</p> <p><i>Einar Bensow</i>: Kungl. Skaraborgs pansar- regementes kyrksilver ..... 1 Die Kirchengerate des Kgl. Skaraborgs Panzerregimentes ..... 13</p> <p><i>Gösta Berg</i>: Fåret som mjölkdjur. Ett bidrag till den primitiva boskapsskötselns historia The Sheep as a Milk-producing Animal. Notes on the History of Primitive Cattle- breeding ..... 49</p> <p><i>Gotthard Gustafsson</i>: Hörnstolparna från Garda. Några anteckningar om byggnads- konstruktioner i stavbygge och skiftesverk Die Eckständer aus Garda. Einige Notizen über Gefügearten im Reiserwerk und Bohlen- bau ..... 145</p> <p><i>Gösta von Schoultz</i>: En grupp nordiska me- deltidskistor och deras paralleller ..... 166 A Group of Mediaeval Scandinavian Chests and their Parallels ..... 112</p> <p><i>Heribert Seitz</i>: Souvenirer och politik år 1772 Souvenirs and Politics in 1772 ..... 97</p>	<p>"Skrivareleken" ..... 78 "Das Spiel des Schreibers" ..... 79</p> <p><i>Sigfrid Svensson</i>: Hembygdsundervisningen i den nya skolreformen ..... 122 Regional Research and the New Educatio- nal Reform ..... 125</p> <p><i>K. Rob. V. Wikman</i>: Textkritik och folktro- tolkning ..... 125 Textual Criticism and Interpretation of Popular Belief ..... 127</p>
<h3>ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:</h3>	
<p>(Recensentens namn inom parentes)</p>	
<p>Torsten Althin: Wifsta varf 1708—1948 (<i>Hol- ger Wichman</i>) ..... 189</p> <p>Carl Martin Bergstrand: Värmlandssågner (<i>Sigfrid Svensson</i>) ..... 91</p> <p>Bertil Boëthius och Åke Kromnow: Jernkon- torets historia. I. Grundläggningstiden (<i>Nils Ludvig Rasmussen</i>) ..... 85</p> <p>R. Broby-Johansen: Den danske Billedbibel (<i>Henrik Cornell</i>) ..... 194</p> <p>Sten Carlsson: Ståndssamhälle och stånds- personer 1700—1865 (<i>Ernst Söderlund</i>) .... 182</p> <p>Åke Campbell: Från vildmark till bygd (<i>Al- bert Eskeröd</i>) ..... 139</p> <p>C. R. Gardberg: Boktrycket i Finland in- till freden i Nystad (<i>Carl Björkbom</i>) .... 87</p> <p>Richard Gothe: Finnkolonisationen inom Ångermanland, södra Lappland och Jämt- land (<i>Kustaa Vilkuna</i>) ..... 89</p> <p>Gotländska lekar, saml. av P. A. Säve. Utg. av Herbert Gustavson (<i>C.-H. Tillhagen</i>) .. 93</p> <p>Björn Helmfrid: Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia (<i>David Hannerberg</i>) ..... 183</p> <p>E. Ingers: Bonden i svensk historia. I—II (<i>Albert Sandklef</i>) ..... 191</p> <p>Marshall Lagerquist: Rokokomöbler signe- rade av ebenister och schatullmakare i Stockholm (<i>Sigurd Wallin</i>) ..... 130</p> <p>Gustav Lagerström och Helge Erickson: Fullmäktige i Jernkontoret 1747—1947. Jernkontorets medaljer (<i>Nils Ludvig Ras- mussen</i>) ..... 85</p> <p>Helge Ljungberg: Våra högtider (<i>N. A. Bringéus</i>) ..... 92</p>	
<h3>STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKT- STYCKEN:</h3>	
<p><i>Gösta Berg</i>: "Engelska boden" på Fällnäs och några andra svenska "kornskruvar" ..... 175 Some Swedish Silos ..... 180</p> <p><i>C. M. Edsman</i> och <i>A. Eskeröd</i>: Gammalt och nytt om sista kärven och årets äring ..... 21 Old and New Theories about the Last Sheaf and the Year's Crop ..... 44</p> <p><i>William Karlson</i>: Ett bidrag till kännedomen om stormaktstidens begravningskonst .... 71 Ein Beitrag zur Kenntnis der Begräbnis- kunst des siebzehnten Jahrhunderts ..... 77</p> <p><i>Ebbe Kornerup</i> och <i>R. Dahlmann Olsen</i>: Medevi — hälsobrunn eller hotelby ..... 169 Medevi — Health-resort or Holiday Centre ..... 174</p> <p><i>Otto Rydbeck</i>: De gåtfulla kolonnfigurerna i Lunds domkyrkas krypta ..... 14 Les sculptures mystérieuses sur les colon- nes dans la crypte du dôme de Lund — une réplique et une réponse ..... 20</p>	

Erik Lundberg: Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans 1400—1650 (<i>Nils Sundquist</i>)	83	Hugo Carlsson: De Handlandes Lijk Compagnie i Christiansstad 1698—1948	144
Peter A. Munch: Landhandelen i Norge (<i>Gösta von Schoultz</i>)	87	And. Ekbaeck: Locknevi	96
Wilhelm Nisser: Die italienischen Skizzenbücher von E. J. Dahlberg und D. K. Ehrenstrahl (<i>Arthur Johansson</i>)	135	Signe Forsberg: Det gamla dräktskicket i Bara härad	48
Anna-Maja Nylén: Folkdräkter (<i>Gurvor Ingstad-Traetteberg</i>)	193	Ernst Hollman: AB Sjuntorp 135 år	96
Gustaf Näsström: Forna dagars Sverige I—II (<i>Sven Ulric Palme</i>)	80	Helge Kragemo og Øystein Gaukstad: Ole Bjerke — en Romeriksmusiker	143
Poul Nørlund: Trelleborg (<i>Sune Ambrosiani</i>)	137	Olle Källström och Ragnar Askmark: Altare och funt	48
Reinhold Olsson: Norrländskt sågverksliv under ett sekel (<i>Holger Wichman</i>)	189	Lunds domkyrkas arkiv	96
Thede Palm: Trädskult. Studier i germansk religionshistoria (<i>Brita Egardt</i>)	93	Emil Petersson: Kulturbilder från Blekinge	96
J. Silfving: Eksjö. Medeltidsstaden och Arent Byggmästares stad. II: 1—2 (<i>Wilhelm Tham</i>)	187	S. Pira: Tingsställena i Norra Vedbo härad	95
Mårten Sjöbeck: Allmänningen Kulla Fälad (<i>Sven Godlund</i>)	90	Aug. F. Schmidt: Moser og Tørv. Et Stykke Bondehistorie	48
Svensk baptism genom 100 år (<i>Erik Hj. Linder</i>)	47	Gunnar Stenvall: Kyrkligt fromhetsliv i gamla dagar	96
Svante Svärdström: Dalmålningarna och deras förlagor (<i>Sigfrid Svensson</i>)	128	C. W. von Sydow: Selected Papers on Folklore	95
Uppsala i närbild (<i>Sigurd Wallin</i>)	46	Leonora Christina Ulfeldt: Jammers Minde og andre selvbiografiske skildringer	143
Sigurd Wallin: Kyrkoinredning för herremän (<i>Andreas Lindblom</i>)	82	Kenneth Williamson: The Atlantic Island. A Study of the Faeroe Life and Scene ..	144
Richard Weiss: Volkskunde der Schweiz (<i>Sigfrid Svensson</i>)	45		
KORTA BOKNOTISER:		FÖRENINGSMEDDELANDET	
Torsten Althin: C. E. Johansson 1864—1943	143	Förklaringar till använda signaturer under rubriken "Korta boknotiser":	
Bonde-Finland. Kulturhistoriska bilder och strövtåg	144	G.B. = Gösta Berg, G.v.S. = Gösta von Schoultz, M. R-g = Mats Rehnberg, N.A.B. = N.-A. Bringéus, N.I.S. = Nils Ivan Svensson, R.O. = Reinhold Odencrants, S.O.J. = Sam Owen Jansson, S.P. = Sture Petré, S.S. = Sigfrid Svensson.	

Kungl. Skaraborgs pansarregementes kyrksilver

Av *Einar Bensow*

Under den långa fredsperiod, som rätt sedan Sveriges sista krig, ha Skaraborgs regementes nattvardskärl legat förvarade i förrådet. Ytterst få personer visste om att de funnos. Nu äro de framdragna och värdigt placerade i en monter i regementschefens ämbetsrum. År 1948 har en undersökning om deras öden kommit till stånd. De rön, som därvid gjordes, synas äga så mycket allmänt intresse, ej minst för andra regementen, att en publicering av själva forskningen och dess resultat torde kunna vara gagnelig.

Allmän översikt av arméns nattvardskärl

En av Nordiska museet företagen men ännu ej avslutad inventering av de nattvardskärl av silver, som finnas i behåll vid arméns regementen och kårer, har gjort det möjligt att för beståndet fastställa följande dock blott ungefärliga siffror: 51 kalkar, 52 patener, 20 vinflaskor och 46 oblataskar.

En facklig och historisk undersökning av dessa föremål skulle ur såväl konst- som kulturhistorisk synpunkt vara av stort intresse. Att många av dessa kalkar, patener m. m. äro förknippade med underbara öden står utom allt tvivel. Ännu torde dock endast vid ett fåtal regementen en mera ingående forskning på detta område ha ägt rum. Vid många truppför-

band har man intill helt nyligen endast ur förrådssynpunkt vetat om kärlets befintlighet. Det var blott ett tiotal år sedan generalmajor Helmer Bratt, då chef för Upplands regemente, lät ur en gammal låst kista, vars nyckel var förkommen, framleta fyra fullständiga, dyrbara serviser nattvardskärl. Liknande förhållanden ha förekommit på andra håll.

Ett antal av dessa arméns nattvardskärl härröra måhända från 1800-talet, medan huvuddelen har tidigare ursprung. De ovan anförda siffrorna gälla det aktuella beståndet, som här tagits till utgångspunkt. Mycket kyrksilver har gått förlorat i krig. Exempel finnas på nedsmältning av förslitna nattvardskärl för att finansiera nyanskaffning eller för att köpa trummor och annan utrustning. En del har under tidernas lopp förkommit, och stölder ha minskat beståndet. Gamla regementskalkar ha återfunnits i svenska stads- och landskyrkor, köpta eller sedan långliga tider deponerade. En del äro omspunna av mer eller mindre kontrollerade traditioner.

När och hur nattvardskärnen ursprungligen kommit i regementenas ägo är i detta sammanhang av största intresse. Det har gjorts gällande, att detta skett i form av gåvor från enskilda personer, genom direkta inköp, genom krigsbyte

eller att de helt enkelt tilldelats av kronan. En omgång nattvardskärl har med all sannolikhet under slutet av 1700-talet skänkts till Upplands regemente. Kronobergs regemente har år 1700 i Wismar låtit beställa en kalk och paten, som nu tillhöra Slätthögs kyrka. Något exempel på krigsbyte torde vara svårare att uppleta. Det stora flertalet tilldelades av kronan. De bekostades visserligen ofta av regementenas besparade penningmedel. Men dessa penningar fingo ej fritt disponeras av regementscheferna, vilka i sina underdåniga memorial begärde att av dessa medel få förskaffa nattvardskärl. Stundom ha då beställningarna efter statskontorets medgivande fått göras direkt hos guldsmeder, varefter kontoret anvisat medel ur regementsbesparingarna. Men i ett mycket stort antal fall har statskontoret självt gått i författning om nattvardskärlens anskaffning och utdelat dem till de regementen, som därom gjort ansökan. Detta blev fallet efter olyckan vid Poltava, då ett stort antal regementen måste helt nyuppsättas.

Under senare delen av Karl XI:s och under Karl XII:s tid kan man urskilja tvänne rätt begränsade tidsskeden, då en dylik förmedling — till större delen anskaffning — ägt rum. Nedanstående tabell visar det antal regementen, som med säkerhet erhållit nattvardskärl av silver från kronan under denna tid.

Tidsperiod	Antal regementen	Anteckning
1694—1701	14	Härav 11 under åren 1696 o. 1697
1704—1710	29	Härav 19 under åren 1709 o. 1710

Av särskilt intresse i detta sammanhang är, att under den första av dessa tidsperioder en del regementen fått mottaga dubbla omgångar exempelvis:

År	Regemente	Kalkar	Patener	Vinflaskor	Oblataskar
1696	Västmanlands	2	2	2	2
»	Östgöta kavalleri-	2	2	2	2
»	Smålands kavalleri-	2	2	2	2
1697	Södra skånska kavalleri-	—	—	2	—
»	Tavastehus läns kavalleri-	2	2	2	2

Att även Skaraborgs regemente år 1696 fått mottaga 2 omgångar nattvardskärl skall senare visas.

Även om en centraliserad tillverkning och utdelning under tidsskedet 1694—1701 ej med säkerhet kan påvisas, så kan en sådan under den senare perioden, 1704—1710, med så mycken större vissnet konstateras.

Så gott som omedelbart efter ankomsten av konungens befallning från Bender om nyuppsättning av de vid Poltava nästan helt förlorade regementena vidtog upprustningsarbetet i hemorten. Samtidigt med nyrekrytering av befäl och manskap igångsattes tillverkning av vapen, fanor, munderingar och andra utrustningspersedlar, allt genom statskontorets och krigskollegii försorg. Att i denna hårda tid de religiösa behoven tillgodosågos lika väl som de materiella stämmer med tidens åskådning. Nedanstående tabell visar vilka regementen, som från den 20 december 1709 till den 31 januari 1710 genom statskontorets försorg fingo mottaga kyrksilver med fodral:

År	Datum	Regemente	Kalk	Patén	Tillverkare
1709	20 dec.	Västmanlands	I	I	Guldsmed Erik Starin
"	"	Upplands	I	I	"
"	"	Jönköpings	I	I	"
"	"	Kronobergs	I	I	"
1710	24 jan.	Svenska Adelsfanan	I	I	"
"	"	Smålands kavalleri-	I	I	"
"	"	Lencks 5-männings kavalleri- ..	I	I	"
"	"	Södermanlands	I	I	"
"	"	Östgöta infanteri-	I	I	Gulds. Rudolf Wittkopf
"	"	" kavalleri-	I	I	"
"	"	Kalmar	I	I	"
"	"	von der Noths 5-män. infanteri-	I	I	"
"	31 jan.	Livregementet till häst	I	I	Guldsmed Erik Starin

Dessa nattvardskärl voro av "zierförgyllt" silver. Varje omgång hade en vikt varierande mellan 45 och 46½ lod och betingade med fodralet ett pris av 194 till 216 daler kopparmynt. Denna centrala anskaffning, ja man skulle kunna säga kontrakterade serietillverkning är sålunda uppenbar. Guldsmeden Starins produktion var som synes ganska betydande.

Även om denna stora utdelning av äkta silverkärl något vederlägger en gängse uppfattning, att landets fattigdom vid denna tid lade hinder i vägen för att utrusta regementena med nattvardskärl av äkta silver, så må man ej föreställa sig, att statsverket handlade slösaktigt. Kammarkollegium, som tagit befattning med frågan, hade nämligen redan i mitten av november 1709 anvisat det sätt, på vilket de nyuppsatta regementena skulle förses med "kyrkiogeschier". Kalkarna och patenerna skulle göras av zierförgyllt silver, medan oblataskarna och vinflaskorna skulle förfärdigas av tenn eller dubbelt förtent järnbleck. Efter denna anvisning beordrade statskontoret den 26 november Stockholms klädkammare att ackordera

med vederbörande hantverkare om oblataskar och vinflaskor av dubbelt förtent järnbleck, 12 stycken av vardera slaget. Dessa pjäser voro samtliga färdiga den 20 januari 1710 och betingade en kostnad för varje vinflaska av 1¼ daler silvermynt och för varje oblatask av 13⅓ öre silvermynt.

Även kalkar och patener av tenn kommo i bruk vid regementena under Karl XII:s tid. Generalmönsterrullorna, de utan tvivel viktigaste urkunderna för forskning i truppförbandens utrustning, redovisa exempelvis för Skaraborgs regemente från 1716 en och från 1718 två omgångar nattvardskärl av tenn. Mot slutet av 1760-talet synas emellertid tennkärlen varit förslitna och kasserade.

Det har legat nära till hands att antaga, att de s. k. männingsregementena, vilka uppsattes i början av 1700-talet, icke varit lika väl utrustade med nattvardskärl av äkta silver som de övriga, äldre regementena. Denna uppfattning jävas helt av generalmönsterrullorna. Genomgår man nämnda rullor för Västgöta 3-männings- och 5-männingsregementen under tidsskedet 1706—1721, fin-

ner man följande bestånd nattvardskärl av äkta silver:

Regemente	Kalkar	Patener	Vin-flaskor	Oblat-askar
Västgöta 3-männings- ..	2	2	1	2
Västgöta 5-männings- ..	1	1	—	—

Vid 3-männingsregementet ingick dessutom i den s. k. "Kyrkio Skrudden" 1 tennflaska, 1 svart bårtäcke och 1 håv med en liten klocka uti.

Vi ha redan tidigare sett, att von der Noths 5-männings infanteriregemente 1710 utrustades med nattvardskärl av silver. Den praktfulla silverkalk, som nu finnes i Vaxholms kyrka, tillhörde ursprungligen, såsom Björn Helmfrid påvisat i en uppsats i Rig 1945, Östgöta 3-männingsregemente och är tillverkad 1716. Det torde vara lätt att finna flera liknande exemplar.

Kyrksilvret och generalmönsterrullorna

De nattvardskärl, som nu finnas i behåll vid Skaraborgs pansarregemente,

övergingo i dess ägo, då det gamla, tidigare indelta Skaraborgs regemente år 1942 ombildades till pansarregemente. De utgöres av två omgångar, den äldre bestående av kalk och paten, den yngre av kalk, paten, vinflaska och oblatask, samtliga av silver. De äldre kärlden sakna sådan tillverkningsstämpling, som i regel anger när, var och av vem de äro utförda. En på 1800-talet anbragt instämpling "Skaraborgs regemente" talar blott om ägaren. De yngre kärlden däremot äro märkta med årsbokstaven T (1707), E S (guldsmeden Erik Bengtsson Starin), Stockholms stadsvapen och åldermansranka. En ingravering "Kungl. Skaraborgs regemente" är av senare datum.

Om dessa nattvardskärl har man tidigare ej vetat mer än vad den ovan omnämnda stämplingen kan förtälja. Vad man därför först måste fastställa var den eller de tidpunkter, då kärlden kommo i regementets ägo. Att en omgång är tillverkad 1707 säger blott, att den ej kunnat tillföras regementet tidigare. Nedanstående sammandrag av de upplysningar, som generalmönsterrullorna vid Skaraborgs regemente giva angående beståndet av regementets nattvardskärl, leder oss in på rätt spår.

År	Kalk	Paten	Vin-flaska	Oblat-ask	År	Kalk	Paten	Vin-flaska	Oblat-ask
1687	—	—	—	—	1736	2	2	1	1
1689	—	—	—	—	1741	2	2	1	1
1691	—	—	—	—	1742	2	2	1	1
1694	—	—	—	—	1744	2	2	1	1
1714	—	—	—	—	1749	2	2	1	1
1716	1	1	1	—	1759	2	2	1	1
1717	—	—	—	—	1760	2	2	1	1
1718	1	1	—	1	1767	2	2	1	1
1719	1	1	1	1	1778	2	2	1	1
1725	1	1	1	1	1783	2	2	1	1
1729	2	2	1	1	1789	2	2	1	1

Vid granskning av ovanstående tablå måste emellertid beaktas:

dels att generalmönstringar icke ägde rum årligen,

dels att icke alla sådana rullor finnas i behåll,

dels att för åtskilliga år, då generalmönstring ägt rum, kyrksilver, (kyrksaker, kyrkioskrud etc.) ej finnes upptaget.

Dessutom har det kunnat inträffa, — här 1716 och 1718 — att något till kyrksilvret hörande föremål ej kunnat uppvisas för mönsterherren av det skäl, att det tillfälligt förvarats på annat ställe. Åtskilliga exempel på anteckningen "detta haver pastoren hos sig" hava ock påträffats.

Rörande Skaraborgs regementes kyrksilver giva generalmönsterrullorna, som tablån visar, synnerligen klara upplysningar, nämligen ytterligare sammandraget:

Åren	Kalk	Paten	Vin-flaska	Oblat-ask
1716—1725	1	1	1	1
1729—1789	2	2	1	1

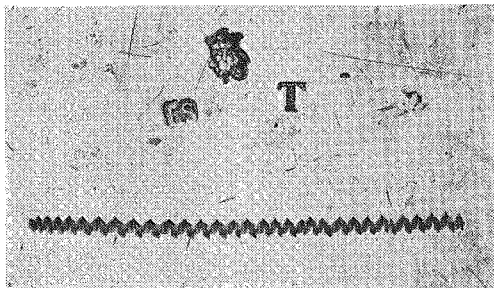
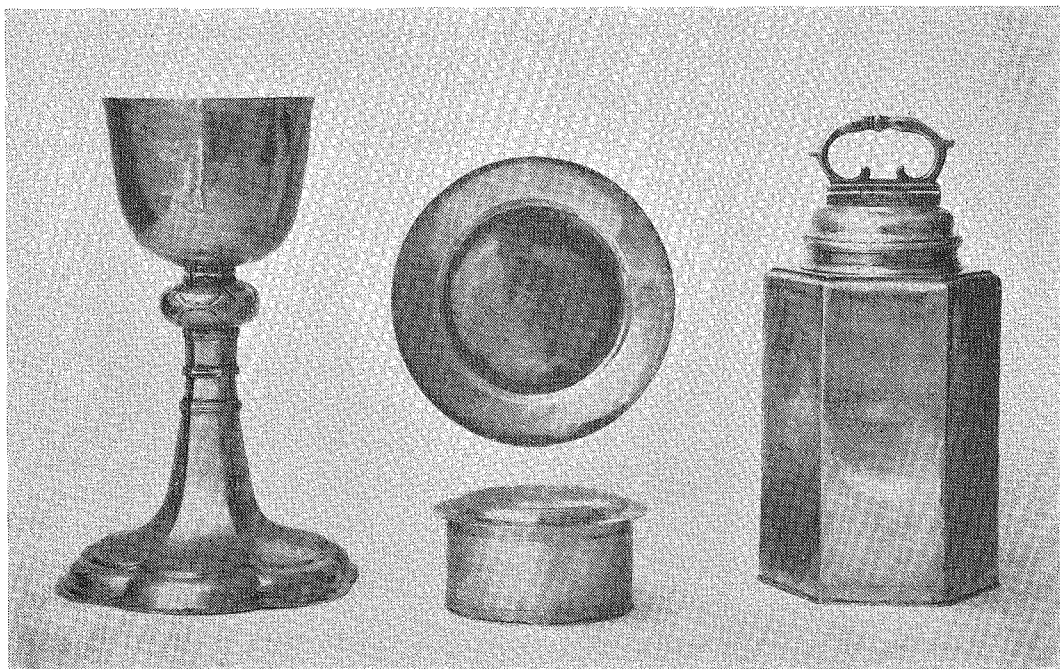
Ett utredningsförslag (Skaraborgs regemente, vol. 15 i Krigsarkivet) under-tecknat på Kavläs av regementschefen Hans Henrik von Essen den 20 september 1727 upptager emellertid 2 kalkar och 2 patener. Mellan den 17 augusti 1725, då regementet mönstrades på Axevalla hed, och den 20 september 1727 har sålunda tillkommit 1 kalk och 1 paten. Efter sistnämnda år innehade regementet således samma antal och slag av nattvardskärl, som ännu finnas i behåll, varför en forskning i generalmönsterrullorna efter 1789 ej har ansetts erforderlig.

1778 års generalmönsterrulla innehåller emellertid en upplysning av allra största intresse. Redovisningen av trossersedlar — inklusive kyrksilver — är uppställd såsom tablå och för samtliga silverkärl angives under kolumnrubriken "Året när detta utföll" årtalet 1696. En hastig slutledning skulle då giva vid handen, att samtliga dessa sex nattvardskärl följt regementet, då det 1699 gick i fält och sålunda varit med vid Poltava.

Att ett misstag i denna generalmönsterrulla föreligger är påtagligt. Ty till och med 1725 fanns ju, så som ovan visats, blott en omgång nattvardskärl om 4 pjäser. Men bakom detta misstag spårar man en upplysning, varom generalmönsterrullorna ej haft något att förmäla, nämligen att till regementet just året 1696 utfallit (tilldelats) 2 omgångar nattvardskärl. Dessa 2 omgångar komma att behandlas i annat sammanhang nedan.

De av Starin tillverkade nattvardskärlen

Efter nederlaget vid Poltava återuppsattes i hemorten på konungens befallning ej mindre än 12 inhemska fotfolksregementen, däribland Skaraborgs regemente, vars chef blev överste Kristoffer Georg Witting. Handlingar i Kungl. statskontorets arkiv återspegla detaljerna av detta återuppbyggnadsarbete, vad utrustningen beträffar. Redan den 15 november 1709 föredrogs i statskontoret ett av dåvarande majoren vid Wittings regemente Karl Mauritz von Gertten ingivet memorial, vari begäres förutom fanor, fält, fältkistor m. m. även 1 kalk och 1 paten med dess tillbehör. Men all denna materiel fanns icke tillgänglig. Den måste anskaffas. Den 20 januari 1710 ingavs ett nytt memorial, denna gång av regementskvartermästaren löjtnant von Utfall — na-

1. Nattvardssilver, tillverkat av Erik Starin i Stockholm 1707. Åren 1707—1709 utlämnat till en sachsisk bataljon och 1710 till det efter Poltava nyuppsatta Skaraborgs regemente. — Kungl. Skaraborgs pansarregemente.

1. Abendmahlsilver, verfertigt von Erik Starin in Stockholm 1707. In den Jahren 1707—1709 an ein sächsisches Bataillon und 1710 an das nach Poltava neuerrichtete Skaraborgs Regiment übergeben. — Kgl. Skaraborgs Panzerregiment.

turligtvis på Wittings vägnar — vari som 1mo begärdes Kyrkogeschier för Skaraborgs Infanteri. von Utfall fick dock resa ned till Göteborg, varest regementet rustades, utan något kyrksilver. Under tiden hade likväl 13 andra regementen genom statskontoret fått ut kyrksilver med fodral (se sid. 13). Witting beordrade då den i Stockholm varande majoren vid regementet Jacob Wallrave, vilkens fader, Georg Wallrave, var statskommissarie, att göra en tredje påminnelse i statskontoret. Man har an-

ledning förmoda, att fadern lade ärendet till rätta för sin son. Resultatet blev, att statskontoret den 3 februari 1710 utfärdade ett brev av följande lydelse:

”Till Klädkammarförvaltaren Girss ordres att utleverera det i Klädkammaren förvarade Kyrkogeschieret för(r) brukad vid Saxiska bataljon åt majoren af Skaraborgs läns Infanteri Regemente.

Välbetrodde klädkammarförvaltaren Anders Girss. Så som Majoren vid Skaraborgs läns Infanteri Regemente Hr Jacob Wallrave gör ansökning om Kyrkioredskap för bemälte regemente. Alltså beordras Eder härmed att I sådan kyrkioredskap bestående af kalk, patén, flaska och oblat-

ask, som tillförende vid en af de Saxiska Batalionerna varit brukad, och I efter ordres emottagit i klädkammaren att förvara, nu strax affölja låter annammandes däröfver riktig kvittens. Gudi befallandes

Stockholm den 3 februari 1710

Fabian Wrede

/G. Wallrave."

I 1710 års klädkammarräkenskaper, huvudboken fol 76 står:

Levererat till Skaraborgs Infanteriregemente mot Herr Majoren Jacob Wallraves kvittens av den 5 dito (avser här februari)

1	Silverkalk	} av de som kommo från Wijborg
1	„ paten	
1	„ flaska	
1	„ ask	

Den 5 februari kvitterade majoren Jacob Wallrave för Skaraborgs regemente kyrksilvret i Stockholms klädkammare. Dagen innan hade han begärt skjuts för några munderingssorter m. m. samt kyrkioredskapen till Skaraborgs regemente på 2 hästar. Han hade med sig en underofficer och sin egen dräng, varför han fick 4 hästar, nämligen 3 för sig och drängen samt 1 för underofficeren. Totalkostnaden för resan var 71 daler 31 1/3 öre silvermynt.

I slutet av 1709 hade tre sachsiska bataljoner under resp. överstelöjtnanterna Johan Baptista Schomer, Eberhard von Stralborn och major Henrik Mattias von Seulenburg återkommit till Stockholm från Viborg. De utgjordes till stora delar av sachsiska fångar. År 1707 hade samtliga i Stockholm utrustats med nattvardskärl av silver. Då dessa bataljoner upplöstes, inlämnades från en av dem — vilken har ej kunnat bestämmas — nattvardskärlden i Stockholms klädkammare. Regimentets av Erik Starin tillverkade 4 nattvardskärl äro enligt stämplarna till-

verkade 1707. Härmed är frågan om tillkomsten av denna omgång nattvardskärl klarlagd. Att stämplingsåret — här 1707 — ej utan vidare kan anses som det år, silvret kommit i regementets ägo, vilket i detta fall skedde först 1710, är påtagligt.

Den äldre kalkens öden

Såsom tidigare nämnts, finnas på den äldre omgången nattvardskärl inga stämplars som angiva ålder och tillverkare. Kalkens form kan emellertid ge ungefärlig ledning rörande tillkomsttiden, medan tillverkningsort och tillverkare förbli okända. Nordiska museets ganska rikliga fotografisamling av nattvardskärl ger härvid ett upplysande jämförelsematerial, påpekat för mig av fil. dr Sigurd Wallin. En kalk ur fru Therese Anderssons numera skingrade samling är till formen nära nog exakt överensstämmande med den ifrågavarande Skaraborgskalken. Den är tillverkad 1694 och det som framförallt är påfallande likt hos de båda kalkarna är den päronformade noden. Flera kalkar från början av 1700-talet förete däremot mera dekadenta former av samma detalj, vars päronform så småningom försvinner. Då denna form på noden icke är känd under något tidigare skede, och då man med säkerhet har kunnat konstatera kalkens befintlighet vid regementet 1727, vågar man utan risk påstå, att den tillverkats mot slutet av 1600-talet.

Den förut omnämnda uppgiften i 1778 års generalmönsterrulla, att allt regimentets kyrksilver utfallit (tilldelats) 1696, har visat sig felaktig beträffande de av Erik Starin 1707 tillverkade kärlden. Men någon grund till uppgiften i nämnda rulla måste ju ha funnits. År-

2. Kalk från 1600-talets slut, av okänd guldsmed. Tilldelad Skaraborgs regemente 1696 och medförd under Karl XII:s krig samt efter Poltava till Sibirien och återförd till Sverige av en fången regimentspastor. — Kungl. Skaraborgs pansarregemente.

2. Kelch aus dem Ende des siebzehnten Jahrhunderts, von einem unbekanntem Goldschmiede. Dem Skaraborgs Regiment 1696 zugewiesen; während der Kriege Karls XII und nach der Schlacht bei Poltava nach Sibirien mitgenommen; nach Schweden von einem gefangenen Regimentspastor zurückgeführt. — Kgl. Skaraborgs Panzerregiment.

talet kan ej hava gripits ur luften. Att den äldre kalken, vilken först 1729 kommer till synes i generalmönsterrullorna och 1727 i von Essens ovan nämnda utredningsförslag, måste ha tilldelats 1696 — i varje fall innan regementet 1699 gick i fält — skall här påvisas.

Till Poltava. Någon uppgift på regementets utrustning med nattvardskärl av silver, när det 1699 gick i fält, finnes icke i tillgängliga generalmönsterrullor. Går man emellertid till regementets instruktion (åren 1697—1699), erfar man, att regementets communicationskärl skulle förvaras i samma kyrkor som fanorna för

liv- och överstelöjtnantens kompanier, dvs. Kungslena och Götlanda. Då man ej rimligtvis kan tänka sig, att detta regemente skulle förutsätta uppdelning av en omgång nattvardskärl att förvaras i två kyrkor, bör sålunda regementet innehaft två omgångar, vilket bekräftas av den ovan omnämnda uppgiften i 1778 års generalmönsterrulla, att två omgångar år 1696 tilldelats regementet. Det är med dessa två omgångar vi nu skola syssla.

Regementet, som inskeppats i Karlskrona, landsteg i oktober 1699 i Stralsund. Det ingick i Gyllenstiernas kår, som opererade mot Schleswig-Holstein, förenade sig med huvudarmén i Krakow

år 1702 och deltog därpå i fälttågen i Polen och Ryssland.

Efter nederlaget vid Poltava följde regementspastor Setterberg och den ene bataljonspredikanten, Agrell, med konungen över Dnjeprn, medan den andre bataljonspredikanten, Strandbäck, fick följa spillrorna av regementet i rysk fångenskap. Vi skola få erfara, att aningen han eller de överlevande officerarna vid regementet då medförde dessa två omgångar nattvardskärl.

Till Tobolsk. Från Poltava fördes fångarna först till Kiev och därefter till Moskva, varefter de efter en tid delades i åtskilliga sviter, innan de fingo vandra till Sibirien. Skaraborgsofficerarna ingingo i Sabbakzarske-sviten, som lämnade Moskva den 29 mars 1711. Under vägen förenades denna svit med Ufa-sviten, till vilken bataljonspredikanten Strandbäck hörde. Svensk ledare för dessa båda sviter var överste Bror Rålamb. Ankomsten till Piskos klosterby helt nära staden Solikamsk skedde den 17 juli.

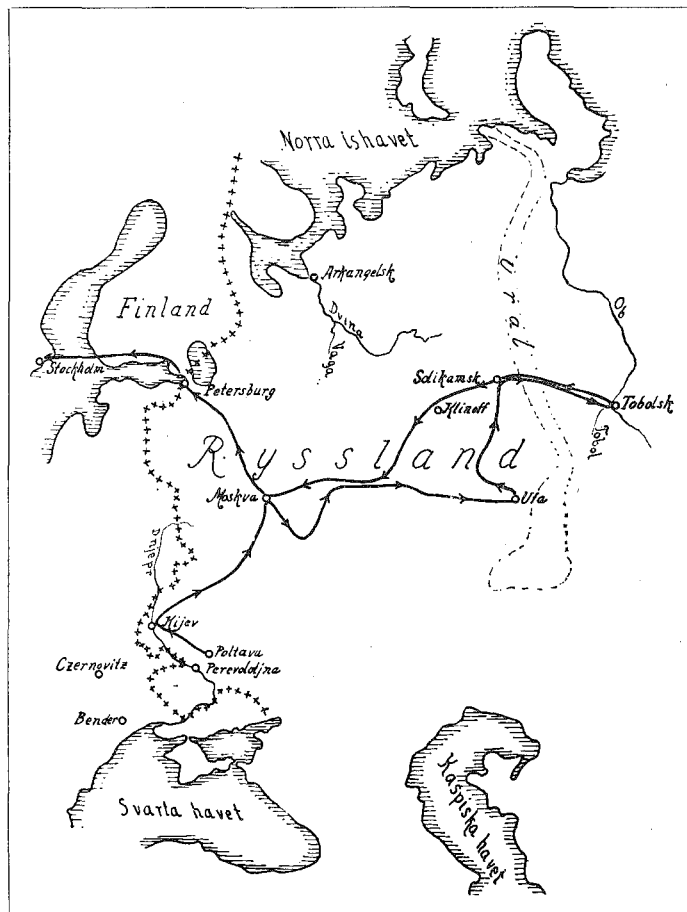
Förre krigsarkivarien Petrelli publicerade 1914 en relation om den försäljning, som i nämnda by ägde rum den 28 juli 1711 av en *del* av regementenas kyrksilver för att lindra nöden bland officerarna (Ufa-sviten, Karolinska förbundets årsbok 1914).

Det försålda silvret tillhörde Skaraborgs och Kalmar regementen. Försäljningen ägde rum i närvaro av överste Bror Rålamb och de äldsta officerarna vid dessa 2 regementen. Den äldste vid Skaraborgs regemente var kapten Kristoffer Uggla. Av skaraborgarnas kyrksilver såldes 1 kalk och 1 paten vägende 44 lod för 15 rubel och 84 kopek. Det Kalmar regemente tillhöriga silvret, som sål-

des, vägde 170 lod. 85 officerare erhöles understöd av de penningar, som denna försäljning inbringade. Bland dem, som fingo understöd var Strandbäck. Officerarna från Skaraborgs och Kalmar regementen voro till antalet endast 30. I de två sviterna (Sabbakzarska och Ufa-sviten), som voro på platsen vid försäljningen, ingingo sammanlagt omkring 200 officerare. Bland de mera talrikt representerade regementena utom de 2 nämnda, voro Svenska adelsfanan, Skånska och Östgöta kavalleriregementena samt av indelta infanteriet Östgöta, Södermanlands, Kronobergs, Dal-, Hälsinge och Värmlands regementen. Sannolikt är att deras kyrksilver gått förlorat vid Poltava. Jämför man de ovannämnda vikt-siffrorna, 44 resp. 170 lod, må det synas antagligt, att om något kyrksilver förblev osålt, detta snarare tillhört Skaraborgs än Kalmar regemente.

Skaraborgarnas nattvardskärl hava sålunda medförts till Piskos klosterby vid Solikamsk av pastor Strandbäck eller regementets officerare. Att det silver, som blev över efter försäljningen, följde fångarna till Tobolsk skall här påvisas.

Ett brevkoncept löser problemet. I elva år voro de fångna Skaraborgsofficerarna i Tobolsk. I sin stora fattigdom funno de sin tröst i Guds ord. En av de viktigaste urkunderna för vår kunskap om deras liv i Tobolsk är Leonhard Kaggs dagbok. Utom ytterst betydelsefulla anteckningar av personhistorisk natur har Kagg noterat varje kyrklig tilldragelse, varje predikan, varje bibeltext. Fångarnas protestantiska andakter respekterades av rysarna, och den svenska kolonien i Tobolsk byggde med myndigheternas med-

3. Skiss utvisande den väg, de fängna Skaraborgsofficerarna fördes i Ryssland och Sibirien.

3. Skizze, die den Weg zeigt, den die gefangenen Skaraborger Offiziere durch Russland und Sibirien geführt wurden.

givande sin egen kyrka 1713. Denna nedbrann 1715 men byggdes åter upp.

Under och omkring år 1722 återkommo efter fredsslutet 17 av regementets officerare och vederlikar ur fångenskapen. Myndigheterna i Stockholm gävo dem den första hjälpen i deras fattigdom. Men vid upprättandet av det nya regementet i hemorten hade andra officerare satts i deras ställe. De hemvändandes ekonomiska fordringar hos kronan var en mycket invecklad sak, då förmånerna utom lön utgingo i indelning och spannmålsunderhåll. Byråkratismen frodades, och det dröjde länge, innan en likvida-

tion av deras löner kunde komma till stånd.

Studiet av återfunna handlingar om den i Piskos försälda kalken och patenen om 44 lods vikt har lett till en slutgiltig och fullständig lösning av problemet rörande regementets nattvardskärl. Den 26 november 1727 ingav dåvarande chefen för regementet generallöjtnant Hans Henrik von Essen ett underdånigt memorial, i vilket han förmäler, att enligt en av översten Herr Bror Rålamb till dåvarande kaptenen, senare överstelöjtnanten Kristoffer Ugglå i Tobolsk den 23 januari 1722 utfärdad attest den omtalade

försäljningen ägt rum (Administrativa handlingar rörande armén, Skaraborgs regemente 1727, Riksarkivet). Då likvidation av officerarnas löner kommer att ske, begär von Essen, att den summa, som kalken och patenen betingade, skall tillställas regementet genom avdrag å de officerares löner, vilka genom försäljningen fingo understöd. Kungl. Maj:t resolverade: "Svaras, att som kalk redan lär vara vid regementet, så behövas dessa penningar intet vid regementet. Dock notificeras jämväl Cammarcollegium, som av överste Rålamb har att infordra efter rättelse, vilka officerare fått av dessa penningar något, på det sådant i deras likvidation kan i akt tagas."

Den kalk, som "redan lär vara vid regementet", är ovedersägligen den, som den 5 februari 1710 av klädkammarförvaltaren Girss i Stockholm överlämnades till majoren Jacob Wallrave och som tillhört en av de upplösta sachsiska bataljonerna.

Utöver den ovannämnda resolutionen utfärdades emellertid ett kungligt brev (Skaraborgs regemente vol. 57, Krigsarkivet). I såväl resolutionen som kungabrevet, båda av den 10 januari 1728, talas blott om *en* kalk, som finnes vid regementet. Men i von Essens utredningsförslag av den 20 september 1727 hade regementet då *två* kalkar, varom Kungl. Maj:t tydligen ej ägt kännedom. Detta tarvar en förklaring.

Bredvid det nämnda kungabrevet låg i den bundna volymen i Krigsarkivet ett odaterat brevkoncept, som gav frågan om de två 1696 mottagna kalkarna dess lösning, varför det här in extenso återgives.

"Magister Ingel Rabenius, Pastor uti Romfartuna vid Västerås.

Ährevördige och Höglärde Herr Magister och Kyrkoherde.

Emedan som Herr Kyrkoherden uti Ryssland emottagit en silfverkalk och patén Skaraborgs Infanteri Regemente tillhöriga, så är jag som nu varande chef för bemälte Regemente föranlåten samma silfver hos Herr Pastorn att affordra, och vill commendera någon utaf Regementet desamma att emottaga, så snart jag utaf dess svar, som jag på Sköfde et Kaflås förväntar, har förstått, om det är till hands eller hvarest som det utaf Herr Pastoren är satt uti förvahr, ty jag vill gärna hava det till instundande generalmönstring, förblivandes

Ährevördige och Höglärde Herr Magisterns och Pastorens

H. H. von Essen."

Meningen är här fullt klar. Någon som helst tvekan om att Rabenius i Romfartuna innehar en kalk, som tillhör Skaraborgs Regemente och som han mottagit i Ryssland finnes ej. Är det den i Piskos försälda kalken, som han mottagit? Nej, för denna skall ju ersättning utkrävas av de officerare, som fått understöd. Här gäller det en annan kalk. Det är frågan om den *del* av kyrksilvret, som ej blivit såld. Hur har von Essen fått reda på befintligheten av denna kalk? Utan tvivel av de från Ryssland hemkomna officerarna, troligen av Kristoffer Uggla. Varför har frågan först nu 1727 kommit upp? Dels på grund av den förestående generalmönstringen, dels enär likvidation av officerarnas löner förebådats. Varför har Rabenius så länge behållit kalken? Även han har i årtal väntat på att få ersättning för sin inestående fordran hos kronan. Han kan mycket väl ha behållit kyrksilvret i pant. Ett liknande fall påvisar N. Belfrage i historiken över Kungl. Västgöta regemente, del I, s. 311, då översten greve Gustaf Fredrik Lewenhaupt år 1720 behöll kyrksilvret i pant för sina fordringar hos kronan.

Nu ställer man sig den frågan: Hur kom denna kalk under Rabenius' vård? Även om man ej vet mer, än vad ovanstående von Essens brevkoncept förmäler, är svaret på denna fråga ganska enkelt. Rabenius, som var regementspastor vid Norra Skånska kavalleriregementet, blev fånge vid Poltava och tillhörde den s. k. Simbersches columnen (sviten), som uppbröt den 11 april 1711 från Moskva och ankom till Tobolsk den 15 september samma år. Han kom hem från Sibirien först 1722. I Tobolsk predikade Rabenius åtskilliga gånger om året fram till den 15 februari 1721, då han reste till Klinoff (Leonhard Kaggs dagbok).

Då Strandbäck den 8 september 1720 i Tobolsk omdöptes till grekisk-katolska religionen (Leonhard Kaggs dagbok), torde han väl fått lämna ifrån sig de av regementets nattvardskärl, som han kunnat ha under sin vård. Att kärilen lämnats till Rabenius, som var präst, och ej till regementets officerare bör kunna förklaras av att prästen, som också hemförde kärilen till Sverige, åtnjöt större helgd och var mindre utsatt för risk att plundras.

Den äldre kalken fick sålunda göra den långa rundresan över Karlskrona — Malatitze — Veprik — Poltava — Moskva — Tobolsk — Petersburg och åter

hem till Sverige. Så sluter också von Essens brevkoncept till Rabenius ringen i den beviskedja, som klarlägger den gamla kalkens öden.

Har man sysslat med problemet om de två kalkar med patener, som år 1696 kommo i regementets ägo, ligger det nära till hands att fråga: Voro de till utseendet lika? Den i Piskos försålda kalken med paten vägde 44 lod, vilket under förutsättning att svensk vikt använts efter 13,3 gr per lod utgör 585,2 gr. Den i behåll varande kalken med paten väger 425 gr. Denna är sålunda mindre. I Livregementets till häst ägo finnas två omgångar nattvardskärl, vardera om kalk, paten och oblatask, fullkomligt lika men den ena omgången större än den andra. De äro tillverkade av guldsmeden Petter Henning d. y. i Stockholm 1741. Att vid den ena bataljonen av Skaraborgs regemente — måhända Livbataljonen — kalk och paten varit till utseendet lika den ännu bevarade omgången men större är ej uteslutet.

Vem vet, om ej den bevarade gamla Skaraborgskalken kanske är den enda av de karolinska kalkarna, som varit med officerarna i den långa fångenskapen i Tobolsk? Framdragen ur glömskan är den i dag regementets heliga klenod.

K Ä L L O R

Otryckta

Riksarkivet

Regementspastorers ansökningar och suppliker.
Överstars skrivelser.
Statskontorets diarium, protokoll och registratur.

Krigsarkivet

Generalmönsterrullor.
Kungl. Skaraborgs regemente.

Slottsarkivet i Stockholm

Klädkammarräkenskaper.
Klädkammarinventarier.
Söderberg, C., Upplands regementes kyrksilver (Utredning).

Tryckta

Bensow, B. E., Kungl. Skaraborgs regementes historia II. Stockholm 1944.
Holm, T., Kungl. Västmanlands regementes historia. Stockholm 1929—1938.
Petrelli, J. T., Ufa-sviten, i Karolinska förbundets årsbok 1914.
Helmfrid, B., Östgöta tremänningsars nattvardskärl, i Rig 1945.
Wernstedt, F., Bror Rålamb och fångarna i Tobolsk, i Karolinska förbundets årsbok 1935.
Wernstedt, F., Karolinska Kalkar. III. Kronobergs regementes kalk, i Karolinska förbundets årsbok 1927.

Söderberg, C., Upplands regementes nattvardskäril och general van Suchtelen, i Upplandsknekten 1937.
Historiska handlingar, del 24. Leonhard Kaggs dagbok.

af Geijersstam, K., Regementspastorsinstitutionen och Soldathemsverksamheten vid Kungl. Skaraborgs regemente 1933.
Upmark, G., Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850. Stockholm 1925.

Die Kirchengenräte des Kgl. Skaraborgs Panzerregementes

Das alte Skaraborgs Regiment, nunmehr Panzerregiment, besitzt zwei Garnituren Kirchengenräte, die eine mit Kelch, Patene, Weinflasche und Hostienkapsel von dem Goldschmied Erik Starin in Stockholm 1707, die andere mit Kelch und Patene, ungestempelt aber von einem Typus aus dem Ende des siebzehnten Jahrhunderts. Man hat bei dem Regiment angenommen, dass die erstgenannte Garnitur von 1707 das Regiment nach Poltava begleitet hat und ein ähnliches Schicksal erfahren hätte wie „Der Kelch des Regiments“ in Snoilskys berühmten Gedicht.

Der Verfasser, der durch seine grosse Arbeit über die Geschichte des Regementes in dem Gegenstand gut bewandert ist, macht hier eine Specialermittlung über die Kirchengenräte und macht ihr Schicksal klar.

Als Skaraborgs Regiment nach der Niederlage bei Poltava in seinem Heimsort wieder errichtet wurde, empfing das Regiment 1710 von der Stockholmer Kleiderkammer eine Garnitur Kirchengenräte, die Starinsche, die 1707 einem sächsischen Bataillon übergeben worden war und bei dessen Auflösung 1709 wieder zurückgegeben wurde.

Die Annalen zeigen, dass das Regiment 1696 zwei Garnituren Abendmahlgefässe empfing. Diese sind mitgebracht worden, als das Regiment 1699 ins Feld zog, und ihr Schicksal nach der Kata-

strophe bei Poltava ist das folgende. Die gefangenen Skaraborger Offiziere und der Bataillonsprediger Strandbäck kamen auf der Fahrt nach Sibirien nebst verschiedenen anderen schwedischen Offizieren zu dem Klosterdorf Piskos nahe Solikamsk. Hier wurde ein Teil der mitgebrachten Kirchengenräte verkauft und die Kaufsumme als Unterstützung an 85 von den 200 schwedischen Offizieren verteilt. Eine der Skaraborger Garnituren war im Verkauf inbegriffen. Während der Gefangenschaft in Tobolsk wurde Strandbäck 1720 Griechisch-Katholik umgetauft. Nachdem der Hauptteil der schwedischen Offiziere befreit und nach Hause zurückgekommen war, forderte der Regimentskommandeur 1727 die Rückgabe des einen Kelches und der einen Patene des Skaraborgs Regementes vom Pfarrer Rabenius in Romfartuna; dieser war früher Regimentspastor im Nord-schonischen Kavallerieregiment und Gefangener in Tobolsk gewesen, wo er Gottesdienste bis zu seiner Heimreise hielt.

Die so zurückgekommene Garnitur ist die noch bewahrte, ungestempelte, bestehend aus dem aus dem Ende des siebzehnten Jahrhunderts bestimmaren Kelch mit seiner Patene. Und dieser ist es, der die lange Reise über Karlskrona — Malatitze — Veprik — Poltava — Moskva — Tobolsk — Petersburg und zurück nach Schweden gemacht hat.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

De gåtfulla kolonnfigurerna i Lunds domkyrkas krypta

Av *Otto Rydbeck*

Den äldsta kända tolkningen av kolonnfigurerna i Lundadomens krypta går tillbaka till år 1593, då Erik Lassota i sin dagbok förtäljer, att de troddes ha "varit jättar, som icke ville tillåta, att man byggde kyrkan där på platsen och därför straffats av Gud och blivit till sten". Några årtionden senare, närmare bestämt 1654, förklarar Jens Lauritzen Wolf i "Encomion regni Daniæ", att bilderna förkroppsliga ett troll, som ville nedbryta kyrkan, samt dettas hustru och barn. Med trollet hade S. Laurentius kontraherat om domkyrkans uppförande och som vederlag förbundet sig att överlämna sol och måne eller sina egna ögon, om han icke dessförinnan fått reda på trollets namn. I sista stund lyckades helgonet genom en tillfällighet uppdaga namnet, Finn, och då Finn sedan för att hämnas sökte störta kyrkan, förvandlades "Trollden med Trolldinde oc Börn" till sten. Finnsagan blev sedermera allmänt känd genom Esaias Tegnér's dikt Gerda och höll sig kvar ända till våra dagar.

Endast den kritiske Lundaforskaren Johan Corylander har i sin på 1750-talet nedskrivna "Berättelse om Lunds domkyrka" (s. 11), tagit avstånd från "denna makalösa legenda". Han påpekar det löjliga däri, att "fast man viste och hade i gamla Dagboken" (necrologium lunden-

se) "upptecknat, at byggmästaren hette Donatus", har dock "St. Lars, som lefde långt öfver 800 år, innan vår kyrkas grundval lades . . . ändå måst taga skulden på sig at hafva anlagt kyrkan och et lika så oskyldigt troll att hafva varit dess byggmästare".

Den dominerande tolkningen under in- nevarande århundrade hänför sig till Simsonlegenden. Det äldsta uttalandet i denna riktning fälldes av arkitekten F. V. Scholander, som, enligt uppteckning av N. M. Mandelgren, "uppfan verkliga historien om jätten Fin till Simson och fruntimret till (entablement)", en svår- förståelig felskrivning av namnet Delila (?). Den första från rent vetenskapligt håll emanerande Simsontolkningen härrör från den bekante franske konst- historikern Camille Enlart år 1905.¹ Sedermera utformades och fullständigades denna uttydning 1911 av vår bemärkte kyrkohistoriker Hjalmar Holmquist i "Kristendomen och vår tid" och godtogs därpå i allmänhet av in- och utländska vetenskapsmän, bl. a. den berömde specialisten på det ikonografiska området, Émile Mâle. Tolkningen, som avlivar den gamla Finnsågnen och åtskilliga andra tydningsförslag, framlades utförligast av

¹ I André Michel; Histoire de l'art, 1905, I, s. 532.

förf. år 1915.² Lösningen går ut på att södra kryptkolonnen återger bilden av den fångslade Simson med Delila i sina armar och den norra av nasiren (jfr Rig 1948, s. 98, bild 1 och 2), då han störta templet i Gaza över sig själv och filistéerna, här representerade av kapitälet och dess figurer. Simson, vars jätteformat uppnåddes därigenom, att kolonnens bas gjordes lägre och abaken togs bort, symboliserar kampen mot det onda och återlösningen samt har ända sedan Melitos och Augustinus dagar betraktats som en föregångare till Kristus. Att famntagat kring kolonnen skulle kunna uttydas som ett försök av Simson att rasera, icke templet i Gaza utan Lunds domkyrka, ingick säkerligen icke i den medeltida församlingens uppfattning. Lika litet som krucifixgruppen på kyrkans trabes i och för sig förde tanken på Golgata lika litet tänkte man sig, att just den kryptkolonn, som Simsonbilden fannade, utgjorde en del av hednatemplet.

Mot denna Simsonteori vänder sig i dessa dagar Göran Axel-Nilsson — vars fader år 1908³ kommit med ett viktigt inlägg ifråga om kolonnfigurernas dräkt — i en utförlig artikel, benämnd "Jakin och Boas i Lunds domkyrkas krypta", publicerad i Rig 1948, s. 97 f. och, i förkortad form, i Sydsvenska Dagbladet d. 12/9 s. å. Efter en förtjänstfull inledande historik meddelar Axel-Nilsson, att enligt hans "uppfattning återge de båda Lundakolonnernas figurframställningar — — — abstrakta symboliska begrepp, av konstnären överförda till plastisk form". Han anser närmare bestämt, att de repre-

sentera de båda kopparkolonnerna i Salomos tempel, Jakin och Boas, vilka C. G. Brunius⁴ omnämner i samband med de två lejonburna och änglabärande bronskolonnerna i Lunds domkyrka samt med ett par egendomliga, med knutar ornerade knippekolonner från domen i Würzburg, på vilkas abaker namnen Jakin och Boas inhuggits. Då Axel-Nilsson i detta sammanhang påpekar, att "kyrkoentréer från medeltiden med två markant uppställda ingångskolonner äro ej ovanliga på kontinenten" och särskilt nämner abbotskyrkan i Maursmünster, kunde han utom detta exempel ha åberopat sig på den besläktade förhållan just i Lunds domkyrka, där två liknande kolonner funnits. I denna förhåll hade Jakin och Boas varit bättre på sin plats än i kryptan, och då hade förslagsställaren erhållit ett slags motsvarighet till de båda av honom som Jakin-Boaskolonner tydda, med akantuskapitel försedda kolonnerna i Dalby heligkorskyrka.

Då det vidare framhålles som "sällsamt", att man icke tidigare fäst sig vid kolonnfigurernas plats vid kryptans båda ingångar, är detta knappast riktigt. Placeringen har uttryckligt framhållits av förf. och särskilt av Bror Mattisson i den artikel, där han ansluter sig till Simsonteorin, citerad av Axel-Nilsson i Rig, s. 114.

I stort sett gillar Axel-Nilsson Brunius översättning av tempelkolonnernas namn, enligt vilken den högra (södra) kryptkolonnen, Jakin, skulle tolkas som "Han skall upprätthålla", medan den vänstra (norra), Boas, tydes som "I honom är styrkan". Beträffande denna tolkning kan till en början Axel-Nilssons eget yttrande relateras: "Att dessa namn betytt nä-

² Jfr O. Rydbeck, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria, Lund 1915, s. 179—232. Här återfinnas citat för ovanstående uppgifter.

³ Fataburen, 1908, s. 42 f.

⁴ Skånes konsthistoria, Lund 1850, s. 575.

gonting stod för äldre tiders bibelforskare klart. Att den moderna filologien ej anser sig kunna svara lika tvärsäkert har i detta sammanhang mindre att betyda. Nutida språkforskning anser nämligen de båda namnens betydelse vara oviss." Särskilt den ovannämnda tolkningen av namnet Boas är, tillägger han, enligt modern filologi föga sannolik.

Att som Axel-Nilsson jämställa kryptan med en tempelförhall bidrar knappast till att stärka sambandet mellan Salomos kopparpelare och kryptans figurkolonner. Under den långa byggnadstiden måste kryptan ha fungerat som församlingskyrka, och så var även fallet längre fram under medeltiden, då den bevisligen år 1310 användes som kyrka åt tyskarna i staden.

Den norra Lundakolonnen med dess skafvet famnande jättegestalt går kanske att sammankoppla med namnet Boas, om detta verkligen ansågs betyda den som skall upprätthålla och stödja. Men tolkningen av bilderna i söder förefaller ganska egendomlig. Stenhuggaren låter, enligt Axel-Nilssons uppfattning, "en yrkesbroder slita och dra i repet kring kolonnen för att 'uppställa, insätta, anordna, fastställa, fasthålla' densamma", medan den mindre figuren helt enkelt avfärdas som ett slags "drölerie", således "ett improviserat inslag i den drastiska gruppen". Här inblandas sålunda mera realistiskt betonade element i förslagsställarens "abstrakta, symboliska begrepp".

Bland "starka invändningar" mot Simson-Delilateorin upptages ett yttrande av Ewert Wrangel, vilken, på samma gång som han förklarar sin anslutning till nämnda teori, i förbigående framhåller, att "på just detta sätt framställda har man icke lyckats återfinna de nämnda

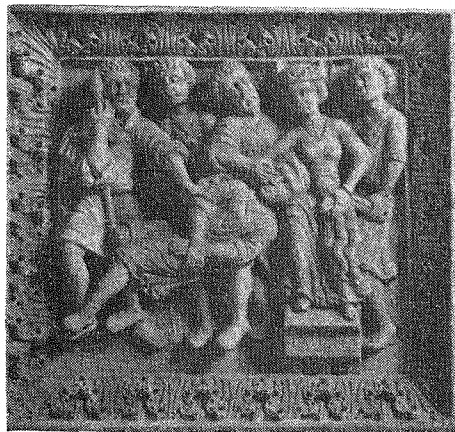
Simsonscenerna annorstädes i konsten". Detta är riktigt, även om andra säregna figurprydda pelare och kolonner påträffats inom romansk kyrkoarkitektur, såsom den bekanta, med ett virrvarr av i stenen skulpterade människo- och djurkroppar uppbyggda pelaren i Freising's domkrypta, den märkliga utav bilder av djur, gripar, fåglar och människor i högrelief bestående pelaren i Souillac och den med en stor Kristusrelief dekorerade korsgångspelaren i Neumünster i Würzburg m. fl.

Man kan emellertid med skäl anmärka, att Axel-Nilsson å sin sida icke kunnat påvisa ett enda fall av Jakin-Boaskolonner med figurframställningar, ännu mindre sådana som på något sätt erinra om Lundakolonnerna. Hans säkra exempel-förråd inskränker sig till de båda Würzburgska knippepelarna. Han fortsätter: "Den avgjort starkaste kritiken mot Rydbeck's framställning levererar emellertid Francis Beckett samma år i sin recension av de till domkyrkans 800-årsjubileum utkomna praktverken: "Jeg indrømmer villig, at jeg har nydt Rydbeck's skarp-sindige Udvikling i 'Bidrag' men alligevel maa jeg dog, i Anledning af det lille Ord 'allt', blot nevne, at Billederne ikke paa eet eneste Punkt svarer til Fortællingen i Dommernes Bog." Beckett, som tidigare med rätta framhållit, att figurerna ifråga icke äro "Spottebilleder" utan "Ærebilleder"⁵ beskriver vidare, huru Simson, enligt den bibliska skildringen, somnade in på Delilas knän. Därefter tillkallades en person, som skar av de sju flätorna på den sovande, varefter denne bländades och slutligen fördes till Gaza, där han fjättrades.

⁵ Historisk tidskrift för Skåneland, II, s. 78.

Att utföra en skulptur helt i enlighet med Domarebokens berättelse och anbringa denna kring en kolonn är emellertid en omöjlighet, vilket ensamt är tillräckligt att förklara bildframställningens karaktär. Huru litet man under medeltiden fäste sig vid själva ordalydelsen i Domareboken framgår bäst av en relief-skulptur från mitten av 1200-talet på en ambon e. d. från kyrkan i S:ta Restituta i Neapel, där en hel rad av scener ur Simsons liv avbildas (fig. 1). Fastän reliefen erbjuder helt andra möjligheter till ett mera troget återgivande av Simson-Delilalegenden än en fristående kolonnskulptur kan medge, visar det sig emellertid här, att konstnären alldeles icke känt sig bunden av bibeltexten. I scenen uppträda Simson, Delila och fyra filistéer. Simson ligger utsträckt icke på Delilas knän utan över två filistéers, blott med huvudets övre hälft i hennes sköte. Delila, som är dyrbart klädd, med diadem i håret samt bälte med knut liksom i Lund, sitter på ett slags tron och håller i handen två, icke sju, avtagna hårflätor. Samtidigt bländas Simson, och hans händer ha redan blivit fjättrade. Rakkniven, som uttryckligen nämnes i bibeln, har blivit ersatt av en sax. Vi finna sålunda, att alla de efter varandra skeende våldshandlingarna här framträda samtidigt, och varken ordalydelsen eller handlingsföljden i Domareboken har sin motsvarighet i den skulpturala skildringen.

Ett förträffligt exempel på romanska stenhuggares underlåtenhet att följa bibelns ord återfinnes också på en kvadersten invid portalen i Örstedes kyrka på östra Fyen, där Simson tyckes rida på lejonet, kraftigt väpnad med svärd och sköld. I Domarebokens XIV:6 heter det dock uttryckligen, att han intet hade i sin

1. Simsons fängslande. Relief från S:ta Restituta i Neapel. — La capture de Samson. Relief dans l'église S. Restituta à Naples.

hand, "nihil omnino habens in manu". Något misstag på person kan icke föreligga, ty konstnären har ristat med runor på stenen: "Eskild i Gaard skar Samson, han dræbte Dyret." ⁶

Hur skulle f. ö., om bibeltexten tolkades bokstavligen, Salomos tempelkolonner ha sett ut? Enligt Första konungaboken var den ena 18 alnar hög och den andra 12 alnar i omkrets utom "huvudena", som mätte 5 alnar i höjd, och enligt Andra konungaboken voro de 35 alnar höga. Kapitälerna hade formats som liljor och ornerats med nätverk samt granatäpplen. Intet i dessa beskrivningar passar in på de lundensiska kryptkolonnerna. Oavsett skillnaden i proportioner saknade alltså Jakin och Boas i Salomos tempel figurframställningar. I Lund skulle man sålunda icke i något hänseende ha följt bibelns ord, om det gällt att efterbilda dessa pelare, utan i stället utrustat dem

⁶ M. Mackeprang, Jydske granitportaler, Kbh 1948, s. 181 f., fig. 147. Jfr Jacobsen-Moltke, Danmarks Runeindskrifter, Textbd N:r 200, jfr Atlas N:r 474—75.

med stora symboliska figurer. Hur vill man förklara detta förhållande, då det, enligt förslagsställaren, tyngst vägande skälet mot Simsonteorin skulle vara, att man ifråga om kompositionen avvikit från bibeltexten. Icke ens knippepelarna i Würzburg förete ifråga om utsmyckningen någon som helst överensstämmelse med nämnda text, fastän de signerats med namnen Jakin och Boas, ej heller Axel-Nilssons hypotetiska tempelkolonner i Dalby heligkorskyrka.

Man kan f. ö. fråga sig, hur den södra kolonnen skulle tett sig, om skriftens ord blivit följda och Delila haft Simson i knät. Ty Simson, den jättestarke nasiren, måste avbildas stor och dominerande, medan Delila, skökan, skulle återges relativt liten, så som fallet var med misshagliga personer i medeltidskonsten. Det förefaller dessutom mera naturligt, att Delila sitter i Simsons knä än omvänt. Då, på grund av dräktens likhet med de båda övriga bildernas, den mindre figurens kläder förklaras vara manliga, motsäges detta av de utsirade skorna och även av hårklädseln (jfr Otto Rydbeck, anf. arb., fig. 155 och 156). Axel-Nilssons försök till förklaring av figurgruppen ifråga (i Rigg, s. 128) synes mera tillfredsställa fantasiens än det kritiska omdömets krav. Handen, som griper i den sittande figures lockar, och fjättrarna, som binda honom vid kolonnen, tala ett annat och tydligare språk.

Simsonteorin styrkes i sin mån även av den omständigheten, att motivet ifråga förekom i Lunds domkyrkas tvärskepp redan under romansk tid. Vid södra kappellet avbildades sålunda, enligt Brunius,⁷ "en man med ett språkband", på vilket lästes "med urgamla bokstäver: Samson".

⁷ Skånes konsthistoria, s. 608.

Det har f. ö. diskuterats, huruvida lejon-dödaren på nordportalens tympanon föreställer David eller Simson. För den förra tolkningen talar gumsen, för den senare mannens hår och skägg. Måhända får man betrakta skulpturen som en kontaminationsprodukt av båda motiven. På korstolarna avbildas vidare under 1300-talets senare del en scen med Simson och lejonet. Samma motiv förekommer under 1130-talet på förhallens tympanon i Dalby med Lundadömen nära förbundna heligkorskyrka. Utöver dessa exempel, vartill kommer en tympanonrelief med Simson och lejonet⁸ från Skeglinge nedrivna kyrka en mil nordost om Lund, äro inga säkra Simsonbilder kända från skånsk medeltidsarkitektur. Det bör emellertid nämnas, att bland skulpturerna på Gråmanstorpsfuntens bas finnes en kopia i miniatyr av den södra kryptkolonnen med dess båda figurer (jfr Rigg, 1948, s. 104, bild 3). Som en Simsonframställning är motivet förklarligt, men som Jakin med en bild av stenhuggaren, som baxar fram en kolonn, är det föga begripligt.

I anslutning härtill kan meddelas, att det finnes ännu en Simsonframställning på en skånsk dopfunt, nämligen i Simris kyrka, strax söder om Simrishamn. På var sin sida om en stor figur i bröstbild med ett barn i famnen framträda på funtbasen två vittrade reliefer, av vilka den ena föreställer Simson och lejonet, medan den andra återger en gestalt, som griper en annan i håret.⁹ En

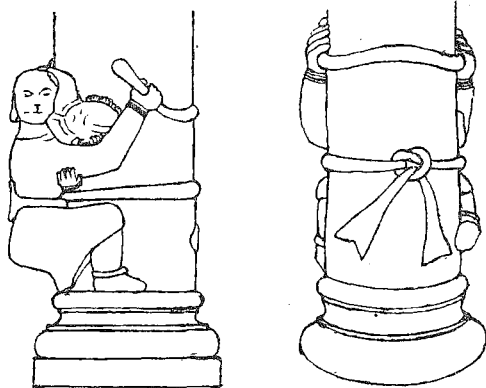
⁸ Jfr Monica Rydbeck, Skånes stennästare, s. 293 f., fig. 288.

⁹ Lars Tynell, Skånes medeltida dopfuntar, Sthlm 1913—1921, s. 67, 172, pl. XXXII, 3—4, Johnny Roosval, Die Steinmeister Gotlands, Sthlm 1918, fig. 186 samt Monica Rydbeck, Skånes stennästare före 1200, Lund 1936, fig. 245.

fråga är, om sistnämnda grupp, analogt med skulpturen på Gråmanstorpsfunten, kan föreställa Simson och Delila. Dopfunten, av gotländsk sandsten, har huggits av den ursprungligen på Gotland utbildade Trydemästaren, alias "magister majestatis", eller rättare på dennes verkstad. Han har skapat fem skånska funtar bland vilka en får räknas som Skånes och måhända vårt lands bäst komponerade dopfunt, befintlig i Tryde, ursprungligen av nämnde mästare uppförda kyrka. Denna konstnär anses vara elev till Gotlandsmästarna Hegwald och "Byzantios", vilka båda använt sig av Simsonmotivet vid utformandet av sina funtar.¹⁰ Roosval, den eminente kännaren av Gotlands medeltidskonst, som även gillar Simson-teorin, har benäget meddelat, att Simsonframställningar, i större utsträckning än man tidigare haft sig bekant, kommit till användning i 1100-talets gotländska funtskulptur, där t. o. m. Simson-Delilamotivet kunnat påvisas. I det nuvarande Danmark ha däremot endast enstaka scener med Simson och lejonet påträffats i romanska kyrkor och på deras dopfuntar.¹¹

Tilläggas kan att ett fåtal bilder av Simson och Delila samt en enda av Simson vid kolonnen, enligt skriftligt meddelande av Camille Enlart, påträffats i franska kyrkor, och Paul Sébillot omtalar¹² byggnadssågnär från Frankrike, som påminna om Finnlegenden och enligt vilka kyrkor uppförts av och helgats åt Simson.¹³

2—3. Södra kolonnen i Lunds domkyrkas krypta, visande den fjättrade Simson. — La colonne du sud dans la crypte du dôme de Lund, montrant Samson en chaînes.

I sin artikel om Jakin och Boas förklarar Axel-Nilsson på s. 119—120: "Alla Rydbeck's försök att tolka den sittande kolonnfiguren i Lund i överensstämmelse med Simsonlegenden förefalla mig icke övertygande. Den sittande figuren är *fri, icke fängslad eller bunden.*"¹⁴

En dylik argumentering strider mot verkliga förhållandet. Figuren håller visserligen frivilligt i en repända kring kolonnen.¹⁵ Men Simson är dessutom fastbunden med sitt bälte, som i form av en åtta spänts runt hans midja och kring kolonnen (fig. 2) samt fixerats med en stadig knut på östra sidan (fig. 3, efter teckningar av förf., jfr fig. 164 och 166—167 i förf:s "Bidrag"). Ett sådant fängslande är säkrare än om det fjättrande bältet gått direkt och utan korsning från

¹⁴ Kursiveringen av Axel-Nilsson.

¹⁵ Repet kan möjligen syfta på de många i Domareboken omtalade fängslingsförsöken, vilka slutade med att Simson slet sönder tågen. Men troligare är att det tillkommit i rent plastiskt syfte, för att bilden skulle erhålla bättre jämviktsläge, en situation, vartill åtskilliga samtidiga analogier finnas, exempelvis på besläktade lombardiska kapitäl (jfr förf:s "Bidrag", fig. 142—144).

¹⁰ Jfr Roosval, anf. arb., s. 108.

¹¹ M. Mackeprang, Danmarks middelalderlige Döbefonte, Kbh 1941, s. 54 samt 347, fig. 449 b, Dens. Jydske Granitportaler, Kbh 1948, s. 152 och 180 f.

¹² Le Folklore de France, I, s. 339 och IV, s. 113 samt 125 f.

¹³ Jfr O. Rydbeck, Finn, Finn 1913, s. 95.

midjan till kolonnen, då detta bälte dessutom måst förkroppas mellan figuren och kolonnen på ett sätt, som skulle inverkat störande på såväl kolonnens som figurens linjer.

Av det föregående torde framgå, att Simson-Delilatolkningen alltjämt är den mest sannolika bland de förslag till tydning av kryptkolonnernas gåta, som hittills sett dagen.

*

Redaktionen har berett intendenten Göran Axel-Nilsson tillfälle att i korrektur ta del av prof. Rydbeck's genmäle. Dr Axel-Nilsson önskar emellertid ej f. n. göra något mer omfattande inlägg, då han ej anser att prof. Rydbeck framlagt nå-

got nytt material eller nya synpunkter på hithörande problem. Han kan ej finna att den av honom framlagda Jakin och Boasteoriens hållbarhet härigenom försvagats.

*Les sculptures mystérieuses sur les colonnes dans la crypte du dôme de Lund
— une réplique et une réponse*

Au lieu de l'hypothèse assez répandue, que les sculptures sur la colonne du sud dans la crypte du dôme de Lund représenteraient Samson avec Dalila dans ses bras, au moment où elle le saisit par les cheveux, tandis que la colonne du nord se rapporterait à Samson pendant qu'il fait tomber le temple de Gaza, Göran Axel-Nilsson présente dans Rig 1948, p. 97 et suivant, une toute autre version, dont voici la teneur: Les colonnes imitent les colonnes du temple de Salomon, Jachin et Booz. Il leur donne la traduction suivante: Jachin, la colonne du sud, "celui qui érige, élève, établit et maintient" = un tailleur de pierres, qui au moyen d'une corde tire la colonne pour la dresser, tandis que l'autre figure sans façon est expédiée comme "une drôlerie". Le nom de la colonne du nord, Booz, et sa figure étraignante est traduite comme "en lui est la force".

De plus, Axel-Nilsson comme raison principale contre la théorie de Samson-Dalila dit, que la modelage du motif des figures est contraire au texte du Livre

des Juges. Cependant, elle perd son argument convaincant en présence de ce fait, que d'autres interprétations de Samson, qui sont tout à fait indubitables, par exemple dans l'église S. Restituta à Naples (voir fig. 1), ne sont pas du tout d'accord avec les mots de la Bible. Aussi mêmes les colonnes diffèrent complètement et au caractère et à l'ornementation des descriptions dans le texte de la Bible. Sur le geste très particulier de la légende de Samson, c'est à dire la poigne de Dalila dans les cheveux de Samson, l'interprétation de Jachin-Booz ne donne aucune explication. Finalement, Axel-Nilsson cherche d'éliminer la capture de Samson tout simplement par déclarant, que la figure en question d'aucune façon n'est captivée, un argument qui est contraire du fait (voir fig. 2—3).

A cela Axel-Nilsson répond, qu'il trouve que Rydbeck avec sa réplique a exposé aucune matières nouvelles pour la lumière de la question. C'est pourquoi la nouvelle théorie Jachin-Booz ne se laisse pas influencer de cette réplique.

Gammalt och nytt om sista kärven och årets äring

Av Carl Martin Edsman och Albert Eskeröd

I den diskussion om brunngubbens sanna natur, som år 1941 fördes i *Folkminnen och Folktankar*, framhöll M. P: N NILSSON, att den nya folkloristiska skolan med dess skarpa kritik av framför allt W. MANNHARDT icke ännu kommit med ett större arbete, där de nya synpunkterna voro genomförda under hänsynstagande till allt tillgängligt material (s. 92). Genom A. ESKERÖDS doktorsavhandling "Årets äring" är denna lucka utfylld, och detta omfattande och grundliga verk, som är präglad av en konsekvent genomförd helhetsbetraktelse, är därför värt all uppmärksamhet från både folkloristiskt och religionshistoriskt håll.¹ Efter att ha understrukt sin anslutning till C. W. VON SYDOWS metodiska krav framhåller också Eskeröd, att hans arbete skall betraktas som ett debattinlägg: "Det kan heller icke undvikas, att föreliggande undersökning måste inordnas i denna polemiska situation. Det har emellertid härvid varit författarens strävan att med tillämpning av den nya metodik, som tvivelsutan är ett nödvändigt krav, i första hand nå positiva resultat" (s. 28).

Enligt Mannhardt kvarlever i de folkliga sedvänjor, som äro knutna till åkerbruket, förkristen kult och magi, som en gång haft mycket litet även med den officiella, hedniska

¹ A. ESKERÖD, *Årets äring. Etnologiska studier i skördens och julens tro och sed*. Nordiska museets Handlingar 26, Sthlm—Lund 1947. 381 s., 11 kartor. Häft. kr 15:— . — Då denna recension till innehåll och omfattning fått karaktären av ett debattinlägg har redaktionen givit docent Eskeröd tillfälle till ett genmäle i direkt anslutning till densamma.

religionen att göra. Tron på vegetationsdemoner har här spelat en huvudroll. Vid skörden förkroppsligas sädesanden i den sista kärven, vars stora, i en mångfald sammanhang markerade betydelse allt intill följande års sådd härigenom får sin förklaring. Det är på denna vitala punkt i Mannhardts tolkning, som Eskeröd sätter in sin stöt, och avhandlingen skulle därför lika gott ha kunnat heta "Sista kärven". Men eftersom detta i sig självt oklara begrepp enligt förf. också utgör en vetenskaplig — eller snarare ovetenskaplig — fiktion, har han tydligen valt en titel, som svarar mot de talrika och vitt skilda företeelser, som skola ersätta den tidigare helhetssynen. Ty, såsom von Sydow hävdar, "måste man skilja mellan traditionskategorier av olika valör såsom språkets diktade symboler, diktade och sålunda fiktiva skämt, i pedagogisk avsikt tillkomna fiktioner, omenföreställningar, föreställningar om magiska orsakssammanhang, skämt och lekar, sociala och juridiska markeringar samt på praktisk erfarenhet grundad kunskap" (s. 27).

Första kapitlet i Eskeröds bok innehåller utöver orienteringen om problemställningen en vetenskapshistorisk överblick, i vilken det framhålles, att Mannhardts teorier icke minst genom J. G. FRAZER övergått till bevisade fakta, som äro allmänt godtagna, i vårt land av N. E. HAMMARSTEDT, M. P: N NILSSON och i synnerhet av H. CELANDER.

Folkminnesforskningen, som är en ung vetenskap, måste bli klar över sin metod, och förf. fastslår därför i det följande kapitlet, delvis i anslutning till en programartikel av S. ERIXON, fyra grundregler. 1) Det äldre

nutidsmaterialet måste vara utgångspunkten för varje undersökning, och sedan kan blicken riktas bakåt. Detta i motsats till en forskning, som är inriktad uteslutande på ursprungsfrågan och vill förklara den levande traditionen såsom "survivals". 2) Kravet på rummets enhet, så att en sed endast får belysas med material från samma kulturområde, varvid en kartografisk registrering är av stort värde. Här är udden riktad mot kulturkrets-teoretiker och diffusionister. 3) Den sociala, materiella och arbetstekniska bakgrunden till folksed och folktro måste ständigt beaktas. 4) En realistisk, främst gruppsykologisk betraktelse av de olika företeelserna är nödvändig. I motsats till den gamla associationspsykologien med dess intellektualistiska och individualistiska anstrykning böra de emotionella och funktionella dragen framhävas. — R. R. MARETT, B. MALINOWSKI och A. R. RADCLIFFE-BROWN återopas under flera av dessa punkter såsom auktoriteter, och förf. citerar också ett avsnitt ur N. SÖDERBLOMS bok "Gudstrons uppkomst", vilket vittnar om en god psykologisk förståelse för det folkliga. Men annars klagar förf. över att "traditionsforskningen i de nordiska länderna länge följt en religionshistorisk linje, vars huvudteser varit evolutionismen och survivalteorien" (s. 37). Vad slutligen materialet beträffar, har Eskeröd utöver det som redan funnits i folkminnesarkiven, inskaffat nytt genom att utända särskilda, av honom själv utarbetade frågelistor.

I det tredje kapitlet utvecklar förf. närmare sin kategorilära, som redan är kort karakteriserad genom det ovan anförda citatet från s. 27 i hans bok. Ifråga om uppfattningen av magins väsen knyter Eskeröd an till Marett och dennes betoning av de affekt- och viljebetonade momenten i det magiska handlandet i motsats till Frazers rent intellektualistiska uppfattning av detsamma (magi = pseudo-vetenskap). Förf. säger ifrån, att han för egen del icke ämnar skilja mellan "magiska och religiösa föreställningar och seder", eftersom gränsen dem emellan är så flytande (s. 51). Han accepterar också Marett's schema med mana såsom den positiva och tabu såsom den negativa yttringen av det övernaturliga med bl. a. den föregivna modifikation, att han bevarar termen magi såsom synonym till

positiv eller operativ mana. Eskeröd synes här i sin kritik av Marett ha missförstått denne, ty den engelske antropologen jämför själv det övernaturliga med den magisk-religiösa sfären eller mana och framhåller bland de olika synpunkter, som kunna anläggas på den sistnämnda termen, också den, att mana väl uttrycker det heligas (= övernaturligas) förmåga att överföras från en person eller ett ting till andra, dvs. den akt. som bl. a. försiggår inom magin.² Och att magi och religion äro svåra att åtskilja, särskilt på ett primitivt stadium, innebär icke, att dessa fenomen få likställas med varandra, allraminst ur psykologisk synpunkt. Eskeröds systematik innebär här en uppenbar förträngning, som i och för sig är förklarlig, eftersom utgångspunkten är den folkliga magin av i dag, som har föga med religion att göra.

Den divinatoriska magin eller omina räknas av förf. såsom en grupp för sig, ehuru även denna är inordnad under manaföreställningen. Han upptager Å. CAMPBELLS särskiljande av objektivt och subjektivt iakttagande, allteftersom den agerande saknar eller besitter särskilda förutsättningar. Beteckningarna aktivt och passivt iakttagande, vilka kunna tillämpas inom vardera gruppen, vill dock Eskeröd utbyta mot handlings- och händelseomen, dvs. arrangerade och spontant upplevda omina. Samtidigt präglas termerna ominant och ominat för det som varslar och det som varslas. Det väsentliga i detta avsnitt är dock Eskeröds kraftigt poängterade omvändning av Frazers allmänt godtagna teori, att omina gå tillbaka på magisk praxis och tro. I stället skulle de genom en förväxling av *signum* och *causa* leda till ominal magi, dvs. främjande av goda omen, eller "ominiöst tabu", dvs. undvikande av onda omen eller "corriger la fortune".³ Det förra gäller i första hand handlingsomen, det senare händelseomen. Om det t. ex. heter, att den som har den tjockaste röken ur skorstenen på julaftonen, får den längsta säden, leder detta till att man eldar

² J. HASTINGS, *Encycl. of Religion and Ethics*, s. v. "Mana", s. 379.

³ Jfr härtill K. ROB. V. WIKMAN, *Tecken och orsak* (*Arv* 1947, s. 32—46), som hävdar, att distinktionen mellan *signum* och *causa* saknas i det antika tänkandet.

desto kraftigare. Och om den som först tager hål på julgröten, måste dö, förebygger husmodern detta genom att sätta en sked i grötfatet, innan det bäres in.

Så följer ett psykologiskt avsnitt, betitlat "intressedominans och primitivt tänkande". Förf. kritiserar den gamla associationspsykologien och betonar, att det omedvetna spelar en viktig roll, och att det mänskliga handlandet är affektbetonat med självbevarelse- och lyckodrift som bestämmande faktorer. Den emotionellt färgade ändamålsinriktningen går före den intellektuella kunskapen om medlen, och dessa "konativt inriktade krafter", som aktualisera vissa föreställnings- och traditionskomplex, kallar Eskeröd intressedominanter (s. 68).⁴ Beträffande det primitiva tänkandet framhäver förf. dess ologiska, alogiska eller prelogiska art, och att naturligt och övernaturligt gå över i vart annat. Samtidigt säger dock förf., att det förra representeras av det vanliga, det senare av det ovanliga (s. 69). Man strävar att tillgodogöra sig de nyttiga supranormala krafterna och undvika de skadliga, varunder de primära livsbehoven utgöra intressedominanter. Om jamsodlaren lägger en jamsfruktliknande sten vid plantan, är orsaken icke i första hand den, att stenen har samma form som frukten utan att hans sinne är helt upptaget av jamsodling. Denna är den psykologiska helhets-"gestalt", i vilken upplevelsen av likheten och utnyttjandet av denna inordnas. "På så sätt blir också varje upplevelse och varje nybildning av traditionen liksom dess fortsatta bestånd i grund och botten en socialpsykologisk fråga" (s. 71).

De tillfällen, då intressedominansen är särskilt stark, såsom vid jakt, sädd, skörd, den första fisketuren etc., kallar Eskeröd för supranormala situationer. Detta begrepp synes dock få en mycket vid omfattning, ty "varje situation, då man med en handling avser att nå ett visst resultat, är i själva verket för det primitiva psyket en supranormal situation" (s. 73). Men hur ofta vill man icke med en handling nå ett bestämt resultat, t. o. m. lek och skämt äro ofta målinriktade. Redan här

lämpar det sig att granska förf:s första exempel på den nyss citerade tesen, en uppteckning från 1600-talets slut: "När man utbreder Lin eller Hampa att rötas, måste man ackta sig att man icke vänder hufwuden eller topparna norr ut, utan bör läggas, som människian lägges i Jorden, hufwudet i öster." Intressedominanten är en snabb rötning,⁵ och därmed sammanställes traditionskomplexet med den jordade kroppen, som ruttnar med huvudet i öster. "Därmed är den supranormala föreskriften färdig" liksom Eskeröds tolkning av det hela. I motsats härtill konstruerar han som i flera andra fall den kritiserade skolans supponerade uppfattning: "Forskare av survivalteoretisk inställning torde lätt i denna kombination se bevis på ett äldre kultiskt [sic!] samband mellan linets utläggning och begravningsceremonier och en tillämpning av tesen om växtsjälen skulle ge möjligheter till vidlyftiga spekulationer." Detta är väl ändå att måla fan på väggen — f. ö. ett symboliskt uttryck, som lätt leder till en liten motkonstruktion på grundval av den nya kategori-läran, enligt vilken djävulen borde vara en nyskapelse, som kommit till genom att metaforen tagits på allvar!

Men varför ha "de två tankekomplexen... sammanställt i medvetandet"? Denna viktiga fråga gör sig icke Eskeröd trots kravet på en realistisk, psykologisk tolkning. Kombinationen blir inte mer än en lös, associativ förknippning med "ruttna" som stickord, dvs. ett exempel på just den principiellt förkastade arten av psykologisk förståelse. Och hur går det då med ändamålsinriktningen och den helhet, som innefattar båda leden, dvs. *tertium comparationis*? Ty man jordar inte de döda med ansiktet i öster, för att de skola ruttna särskilt raskt! Utan öster är enligt kristen symbolik ljusets, livets och uppståndelsens väderstreck i motsats till norr, som är dödens och demonernas — obs! varningen för att lägga linet i den senare riktningen! — och från öster kommer Frälsaren på domens dag, då de trogna skola iföras *skinande vita linnekläder* (Upp. 19:8, o. a.). Redan i katakomberna äro ofta gravarna orienterade åt öster, och tra-

⁴ Det förtjänar påpekas, att beteckningarna dominant och partialdominant spela en stor roll hos E. BERGGRAV, Kropp och själ i karaktärsliv och gudsliv, Sthlm—Uppsala 1933.

⁵ "Eljest ruttnar det ej", finns *senare* tillagt av Törner i Linköpingshandskriften, se ed. WIKMAN, nr 57.

ditionen om Kristi gravs inriktning har bl. a. fått legitimera detta bruk. Även de dödas svepning har kunnat ställas samman med linet, enligt folklig uppfattning har den också utgjort uppståndelseklädnaden. För att bruka Eskeröds terminologi har alltså intressedominanten varit att få ett fint, vitt lin, lika fint som de himmelska klädernas. Rötningen är endast en del av den långa proceduren, innan linet är färdigt. Man kan jämföra tankegången med den, att den som sår linfrö, skall ha rena eller vita kläder på sig (Eskeröd, s. 74); även där är det slutresultatet, som är i blickpunkten. Att linet utbredes i öster vid rötningen utgör sålunda ett magiskt bruk, icke alls någon kulthandling, och det är helt bestämt av kristen tradition. Den sistnämndas roll räknar Eskeröd genomgående icke alls med, och detta är förresten helt konsekvent utifrån hans tes, att nutidsuppfattningen — och denna är naturligtvis mestadels sekulariserad — skall utgöra normen för den historiska förståelsen. Att detta hämnar sig på mera än en punkt, är uppenbart, och det skall i det följande givas flera exempel härpå.

Den ovan gjorda sammanställningen av lin och uppståndelseklädnad kan synas en smula spekulativ. Men det är icke vår tids uppfattning, som bör vara avgörande för tolkningen, utan dåtidens. Därmed är icke sagt, att den samtida synen på tingen är den ursprungliga; redan Törners tillägg utgör en tolkning. Om man sålunda går tillbaka till 1500- och 1600-talen, finner man, att linberedningen ofta uppfattats i rent personliga kategorier: linet är en verklig martyr, som får undergå en rad lidanden, det representerar mänsklighetens alla våndor, och dess talrika plågor uppräknas i samtida hushållningsböcker. Härigenom blir det även sinnebild för en tålig kristen, vilken också måste "uthärda linets sjuttio mödor" och blir "renare genom slag", eller åt vilken "plågorna förläna värde".⁶ Linets vedermodor äro emellertid icke slut, när linnetyget är färdigt. Då skall detta tillskåras, sys, etc., tills så småningom också kläderna kasseras.⁷ Men jämförelsen med människan och

⁶ Litteraturhänvisningar hos J. BOLTE, Andreas Tharäus, Klage der Gerste und des Flachses [*Schriften des Vereins für die Geschichte Berlins* 3:3 (1897), s. 35—68], s. 44.

⁷ *Ibid.*, s. 43, 57 f.

hennes kropp sträcker sig även till detta stadium. Sålunda får själva papperskvarken en djup, symbolisk innebörd för CHR. SCRIVER i en av dennes andaktsböcker. Liksom linelumpen males till vitt, fint papper, skall en gång ur vår jordiska lump de himmelska uppståndelsekropparna framgå i all sin härlighet.⁸ Också JOH. ARNDT utnyttjar i sin "Sanna kristendom" (II, 56) parallellen linne-papper—människokropp, ehuru endast i moraliskt sammanhang. Liksom papperet utan att gå igenom tryckpressen förblir otryckt, är människan utan korsets press "oskicklig".

I jämförelse med dessa djärva och genom litteraturarten vitt spridda tankegångar ter sig den ovan föreslagna tolkningen av Törners magiska recept såsom tämligen blygsam. Det sistnämndas sammanställning av linet, som rötas, med människokroppen, som vilar i graven, återfinnes i själva verket i en dikt om "En erbarmlig klagan, hållen på ett åkerstycke av den kära fru Korn och hennes broder, herr Lin", skriven år 1609 av en präst i Brandenburg. Herr Lin säger där, hur de fyra dygnens rötning i vattnet avslutas på följande vis:

"Wann dann im Leib die Knochen mein
Gar weich vnd fast verfaulet sein,
Alss kommen bald her vngebettn
Die Mägde wiederumb getrettn."⁹

Det nu anförda materialet visar, att det magiska receptet hos Törner icke bygger på en enda, enkel idéassociation utan på ett flertal förutsättningar: linet betraktat såsom lidande (kristen) person, i vilkens öden både gravläggning, förmultning och uppståndelse ingå. Tanken på den senare är naturligtvis mera fjärran i det nyss citerade avsnittet ur Tharäus' dikt, där förmultningen står i för-

⁸ Gottholds zufällige Andachten, 27. Aufl. (... auf alle Tage des Jahres geordnet), Barmen 1843, s. 25 ff. = nr 11 (11. Jan.). Den ursprungliga tyska upplagan trycktes under åren 1670—1752 icke mindre än 22 gånger, svenska övers. finnas från 1727 och 1861. Den kronologiskt ordnade och omarbetade tyska versionen utkom 1837—1843 hela 4 gånger och översattes till svenska 1849, 1858 och 1885 (här finns bilden under den 9 jan.). Kyrkans förkunnelse och folkets andaktsläsning torde vara en hittills ganska utforskad källa, när det gäller att uppspara "gesunkenes Kulturgut".

⁹ BOLTE, s. 53.

grunden. Men Tharäus har ingenting om den östliga orienteringen, som innebär ett utvidgande av parallellismen: för att proceduren skall lyckas, måste linets gravläggning i allo motsvara människans. I den mån tanken över huvud taget har gått vidare, bör emellertid den dödes jordande i öster lett den i tidigare antydd riktning, särskilt som det varit möjligt att knyta an till en redan traditionell uppståndelsesymbolik.

Motivet med linets eller kornets (rågens, etc.) lidanden har också kommit in i folksagorna.¹⁰ Personifikationen av markens gröda är likväl icke ett påfund av påhittigt folk från 1500- och 1600-talen. Redan förlagan till R. Burns' skämtsamma ballad "Sir John Barley-corne" stammar från medeltiden, och nedan skola vi se,¹¹ att den personliga betraktelsen är urgammal: den numinösa vördnaden för jordens säd och frukt, uppfattade såsom döende och återuppstående gudomligheter, hör till den primitiva åkerbruksreligionens huvudkännetecken. Omvänt har den kristna uppståndelsetron redan i N.T. klätt sig i detta språk, som dessförinnan varit något mer än blott symbolik. De traditionella bilderna med vetekornet och livets bröd utvidgas i medeltidens allegoriserande, kristna diktning till att omfatta hela Kristi jordeliv, hans lidande och död: Kristus—vetekornet, som sås från ovan, blir genom passionshistorien livets bröd åt människorna, förtärt av dessa vid nattvardsmåltiden.¹²

För att återgå till referatet, kommer förf. i fortsättningen in på frågan om individ och kollektiv och förhållandet mellan individualtradition och grupptradition. Den senare utgör i förhållande till den förra något kvalitativt mera och kvantitativt mindre. Ty endast de

traditioner, som giva uttryck åt hela gruppens intressen, upptagas av denna. Å andra sidan få de härigenom en annan valör och suggestionskraft. Att det fiktiva skulle ha svårare att göra sig gällande, ifall traditionen omfattas av flera (s. 78), förefaller i detta sammanhang som en motsägelse av förf. Med all rätt framhåller denne vidare, att det icke går att "konstruera någon traditionsfri morgongryning", medan man kan studera nybildningen utifrån den redan givna kollektiva allmäntraditionen med dess fixerade mönster och schemata. De karakteristiska, lokala företeelserna inom dessa kallar Eskeröd för "traditionsdominanter", t. ex. bäckhästen och goenissen i Skåne och vittrorna i Norrland, när det gäller övernaturliga väsen. Vidare präglar han termen "reella sammanhang", som jämte de hävdvunna schemata giva de supranormala föreställningarna en viss inriktning. Att de sista stråna, sista kärven, sista lasset etc. ur en synpunkt stå i en sådan relation till följande års äring, kan man gärna hålla med om. Men att ett sädesrikt år bädas av sprickor i julgrötfatet, förefaller vara mindre reellt. I motsats till föreställningarna i en viss yttre miljö benämnas de dominerande tingen "miljödominanter". Eskeröd betonar även den olika intresseriktningen hos skilda yrkes-, ålders- och arbetsgrupper — t. ex. husbondfolk, tjänare och lejt folk på en bondgård — och dennas betydelse för traditionsutformningen. Ett gott omen betyder för bonden bra skörd och för fiskaren stor fångst. Några nya sammanställningar med dominant skapas dock icke i detta sammanhang. Slutligen talas det om "supranormala tider och tillfällen", t. ex. näringsårets början och slut och vissa kalendarriska tider. Dessa utgöra de kollektiva motsvarigheterna till den individuella, ovan skildrade "supranormala situationen".

Det principiella avsnittet utgör en fjärdedel av Eskeröds avhandling, och sedan följer tillämpningen. Kapitlen 4—7 äro endast på några sidor vardera, men de äro metodiskt viktiga. "Rätt slätter- och skördetid" bestämmas utan några övernaturliga medel eller märken. "Initialmagin vid slätterns och skördens början" utgöres av botemedel mot lieranken, och den första kärvens ensamma uppställning härför har ingenting med sädesande eller offer att göra utan representerar en äldre torknings-

¹⁰ Se BOLTE, s. 44 f.; J. BOLTE — G. POLÍVKA, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm I—V, Lpz. 1913—1932, I, s. 222, not 1, s. 331, not 3.

¹¹ Jfr även R. EISLER, Orphisch-dionysische Mysteriengedanken in der christlichen Antike (*Vorträge der Bibl. Warburg* 1922/23: 2), Lpz — Berlin 1925, s. 235 ff., som dock måste användas med mycken kontroll och kritik.

¹² A. THOMAS, Die Darstellung Christi in der Kelter. Eine theologische und kulturhistorische Studie (*Forsch. zur Volkskunde* 20/21), Düsseldorf 1936, s. 163 ff.

teknik. Traditionerna om den första kärven och det första över huvud taget äro sällsynta. "Ny-gröt och ny-bröd" av den första kärven får icke heller tolkas såsom en sakramental måltid eller ett förstlingsoffer, utan denna föda tillredes av den nya säden, eftersom den gamla på eftersommaren är slut. Det drag av helgd, som vilar över måltiden, beror på att man då för första gången på länge får äta sig mätt. Liksom vid skördens början finns det också med tacksamhet mot alla goda gåvors givare. Emellertid förekommer det i Eskeröds omsorgsfulla materialregistrering även uppteckningar, som direkt motsäga hans förklaring eller bortförklaring, och som i detta fall tvinga honom att själv modifiera sin ståndpunkt: "En notis från Estland... om frambarandet av de första bröden av den nya säden på Ukkos sten, varvid även husdjuren få en bit, för att Ukko skall välsigna fälten och göra gödseln kraftig, har onekligen ett starkt kynne av kultiskt förstlingsoffer." Och bakom sedvänjan med nygröt och nybröd finnes även "tendensen till ett förstlingsoffer" (s. 97). Här trevar sig alltså förf. tillbaka till en om icke traditionsfri så dock religionsfri "morgonväkt", eftersom offertanken betecknas såsom sekundär. "Skärgåsen", som omedelbart efter avslutad skörd bakas till skördegillet av mjölet från den sista kärven, vilken liksom den första tröskas för sig och males på handkvarn, och vilket bröd delvis sparas länge eller till vårbaket, förklaras också som en självklar föda, eftersom tröskningen icke ännu kommit i gång. Ehuru förf. även här nödgas beteckna en av uppgifterna som egenartad, slår han fast, att "det torde vara både onödigt och oriktigt att här laborera med någon i sista kärven inneboende äringskraft eller äringsdemon" (s. 100).

Kapitlet om "fodertakten och gårdens avel" behandlar omina i samband med höets och skördens inbärgning. Könet på den som tager emot första eller sista lasset, resp. fång, avgör om det skall födas mest han- eller hon-djur under året. Denna regel får även i allmänhet bestämma, att en kvinna skall taga emot. Här tvekar förf. mellan de alternativa tolkningarna, att vi ha en ominal magi, härledd ur omina, eller att det rör sig om en ursprunglig, analog magi. Det blir alltså en av hans huvudprinciper, som ifrågasättes, och

lösningen blir den, att man i varje fall icke kan "se omina som exempel på förbleknad och urvattnad, ursprungligen kultiskt betonad magi". Utom att Eskeröd här ånyo kämpar mot en väderkvarn, som är ett fantom, framträder även vådan av att han icke skiljer mellan religion och magi. Inom den förras sfär hör termen kult hemma, även om en kultakt kan vara magiskt bestämd. Och vem har velat göra mottagandet av hö och säd till en kultakt?

Ytterligare en sak är värd att observera inom detta avsnitt, nämligen den arbetstekniska förklaringen till skillnaden mellan uttrycken första (sista) höfånget och första (sista) hö- eller sädeslasset. De senare saknas helt norr om den breddgrad, som Mälardalen representerar. Detta skulle bero på användningen av ångslador, dit man burit höet i *fång*, och varifrån det först under vintern förts till gården, medan det i de rena slättbygderna söderöver direkt körts hem i lass. Där är traditionen vanligen knuten till *sista* lasset på grund av dettas även i övrigt stora betydelse. Förknippningen med *första* hö- eller sädeslasset utgör i enlighet härmed en övergångsform. — Denna komplicerade förklaring verkar icke övertygande, ty söder om den nämnda gränslinjen förekomma alla formuleringarna om varandra. I Norrland, där höet hässjas och icke volmas, kör man det också till ladorna, fast icke på vagn utan på höslåde.¹⁸ Och höskullen hemma på gården får även sin del redan vid inbärgningen. I båda fallen kan man alltså teoretiskt sett tala om både lass och fång, som tagas ur lasset. Beteckningarna äro sålunda mer eller mindre likvärdiga. Uttrycket *första* fång är allenarådande norröver, när det gäller hö, men är där liksom annorstädes uteslutet ifråga om bunden säd, där man icke talar om fång. Här ligger alltså lass närmare till hands. Att detta uttryck icke är belagt i nordlig tradition, beror väl på sädesskördens ringa omfattning. Vidare är det höet, som varit den huvudsakliga kreatursfödan, varför omina naturligtast hört samman med detta. Det synes mig alltså, att skillnaden i terminologi, om den över huvud taget har någon särskild

¹⁸ Jfr för motsvarande sedvänja också i 1700-talets Småland M. G. CRAELIUS, Försök till ett landskaps beskrifning, Calmar 1774, s. 197 f. (i 1930 års nytryck) = kap. VIII, 23.

innebörd, har mera att göra med de olika förhållandena vid å ena sidan höets och å andra sidan sädens inbärgning och användning, som Eskeröd tager över en kam, än med det f. ö. icke entydiga arbetssätt, som hör samman med ladorna. Detta är ju endast en detalj, men Eskeröd åberopar icke sällan arbetstekniken som förklaringsgrund, utan att resultatet är slående. Inte ens sådana konkreta ting utgöra sålunda en säker slagruta.

Det åttonde kapitlet (s. 107—45) heter "kontinuitetens magi vid slätter och skörd och jämförande". Då de sista stråna lämnats kvar oslagna eller oskurna, har man liksom i många andra situationer haft en ominös rädsla att göra tomt. Därigenom skulle nämligen återväxt eller påfyllnad av förråden äventyras. Detta leder till förbud mot att taga det sista (tomhetens tabu) eller en positiv föreskrift att lämna kvar något (operativ magi). Då man frågar sig, varför man skall handla på detta vis, ha allehanda förklaringar sekundärt kommit till: det överblivna är till för övernaturliga väsen, såsom glosor, havsfrun eller Odens hästar, skadegörare, såsom möss och fåglar (magisk mutning), de fattiga, såsom ett tecken på tacksamhet mot skaparen, och slutligen denne själv, varvid offertanken är nära. Även rakt motsatta tankegångar finnas dock, såsom att det är synd att icke taga vara på allt.¹⁴ Liksom i de följande huvudkapitlen andrager Eskeröd även jämförande material från hela Norden, det övriga Europa och i några fall även från naturfolken. Med sin framställning vill förf. visa, att Mannhardts tolkning av de kvarlämnade stråna såsom en inkarnation av äringdemonen eller ett offer till denne är felaktig. Då både M. P:n Nilsson och Celander, som kritiserar i detta sammanhang, i stället tala om den makt, som bor i de sista stråna, och mena, att offertanken är sekundär, medan Eskeröd säger, att dessa "endast" ha "en supranormal, ominös eller magisk roll" (s. 141), samtidigt som han tidigare likställt operativ mana och operativ magi, undrar man, var skillnaden egentligen består. Det visar sig emellertid, att företräddaren för kontinuitetens magi beskyller sina motståndare för "en mycket abstrakt uppfattning av maktbegreppet", då de vilja hävda, att skördens sam-

lade makt är koncentrerad i de sista stråna, likaväl som i sista kärven vid både skörd och tröskning med varderas mångfaldiga användning, som syftar till att bevara, styrka och överföra kraften i den gamla skörden till den nya. Med den senare tolkningen blir det verkliga fråga om en kontinuitet, som är högst konkret uppfattad, medan Eskeröd endast antager kontinuitet i varje isolerad situation, varvid det kvarlämnade närmast har den negativa, psykologiska funktionen att förhindra tomhetskänslan, vilket onekligen ter sig ganska abstrakt.

Förf:s vägran att här erkänna det supranormala, som dock principiellt finns med i hans kategorilära och i den positiva bestämningen kontinuitetens magi, driver honom till uppenbara motsägelser. Ty vad är egentligen "tomhetens tabu"? Tabu har tidigare definierats såsom "ett undvikande av skadliga krafter" (s. 65), men är tomheten en kraft? Det är icke tomheten, som är tabu utan det kvarlämnade, om man opererar med kraftbegreppet, vilket Eskeröd ändå gör (jfr s. 138!). Utan en sådan begreppsglidning hade denne aldrig kunnat formulera följande märkliga invändning mot Celander: "Hade de sista stråna uppfattats som skördens samlade 'makt' borde man rentav varit särskilt noga med att få med just de stråna" (s. 141). Inte alls! Den kontinuitet, som det här gäller att bevara, är åkerns växtkraft, koncentrerad i äringstråna. Dessa äro nyttiga och nödvändiga för åkern, men i denna situation ev. skadliga eller i varje fall förbjudna för människan, dvs. tabu. Den senare tillgodogör sig däremot åkerns makt framför allt genom den sista kärven. Att kraftkoncentrationen på detta vis upprepas eller ytterligare mångfaldigas (jfr förstlingsoffret och Eskeröd, s. 215) innebär ingen motsägelse för det tänkande, som Eskeröd själv betecknat såsom alogiskt utan att alls draga konsekvenserna härav. På tal om kedian sista kärven — julbrödet — vårbrödet — sådden framhåller han också "det ur traditionspsykologisk synpunkt inkonsekventa och orimliga i ett sådant samband", eftersom julen som mellanled är alldeles onödig. Här genom blir också "vägen från skörd till sådd meningslöst krokig. Varför tar man inte i stället korn från den sista kärven bland utsädet? ... man har gjort detta i olika länder.

¹⁴ Jfr härtill nedan!

Och detta är en fullt klar och ändamålsenlig kontinuitetens magi" (s. 341). Den tankegång, som trots allt ligger bakom "inkonsekvenserna", utvecklar lustigt nog Eskeröd själv endast några sidor senare i anslutning till den finska traditionen om uutisleipä = nybröd. "Detta bröd bevarades till sådden, men kunde även läggas fram på julbordet och sedan ibland alla festdagar komma på bordet ända till sådden, tydligen i förstärkande avsikt... Här går sålunda en sambandslinje mellan brödet av årets nya säd till nästa års sädd" (s. 346, jfr s. 303). Varför är detta samband så orimligt på svenskt område?! Ständigt förnyade vigningar och sakrament äro utmärkande för religionen i både dess högre och lägre former, och detsamma gäller besvärjelserna inom magin. Välsignelse och nåd, resp. magisk kraft måste oupphörligt tillföras världen och dess invånare.

I kap. 9, som handlar om "sista kärven och sista lasset i omen och magi (s. 146—74), påpekar Eskeröd med rätta, att sista kärven icke är ett entydigt begrepp, utan att denna förekommer i en hel rad skilda sammanhang. Med utgångspunkt från ominas grundläggande roll utgår han från de tecken och tydor, som av psykologiska skäl anknytas till den sist skurna kärven vid skörden. Bonden skulle nämligen då fundera över hur kommande års äring blir. Det magiska manipulerandet utgör det sista stadiet i utvecklingen. Varför icke skicka ut en frågelista, medan det ännu finns folk kvar, som skurit¹⁵ säden för hand, och intervjua dem om deras funderingar, då de sista stråna skuros? Nog förefaller den äldre förklaringen, att tydorna sekundärt utvecklats ur den tron, att det är något särskilt med den sista kärven, betydligt enklare. Förf. har genomgående svårt att genomföra sitt schema på denna punkt. — Exempel på märken äro: en stor sista kärve giver god skörd eller drygt foder nästa år, detsamma gäller sista sädes- eller hölasset. I undantagsfall förekommer schemat 'litet giver mycket'. Motsvarande reg-

¹⁵ Eskeröds tekniska språkbruk är av naturliga skäl sydsvenskt. Recensenten använder en nordligare terminologi, som här är tvetydig, eftersom uttrycket "skära säd" (motsats: "slå hö") numera icke har med redskapet skära att göra utan användes om lien. Ett gott exempel på en "survival"!

ler äro vid torkning i travar knutna till udda eller par vid slutet eller vid skylsättning till om det går jämnt ut eller icke. I alla dessa fall är det bondens intresse för skörden, som utgör dominanten. I arbetslaget, där ofta ogifta av båda könen ingå, träder i stället det erotiska skämtet i förgrunden: den som skär eller binder sista kärven får en horunge, blir inte gift, blir gift med en änka eller änklings. Även föreställningen, att vederbörande skall dö, finnes belagd. Som vanligt lägger förf. vikt vid arbetsmiljö och teknik: "skämtet med unge eller horunge vid skörden skulle tillhöra lietekniken med parvis arbetande skördelag. Detta skulle i sin tur innebära, att seden är tämligen sen", tidigast från 1600-talet, men där skäran levat kvar länge, från 1800-talets mitt (s. 160). Även tidigare har förf. vid sin berömvärda strävan att klargöra den konkreta situationen flera gånger måst draga den slutsatsen, att de sedvänjor och talesätt han skildrar, äro av sekundär natur (s. 151 ff.). Detta talar ju i viss mån emot hans schema, och tydligen i medvetande härom säger han på samma sida, som innehåller nyssnämnda citat, "att det icke är motiverat att från dem [de erotiska traditionerna] konstruera några djupare funtade och äldre kultiska sammanhang, även om de betydelse som här framdragits kunna ha lika hög ålder som vilken kult som helst". Hur går det då med den arbetstekniska bakgrunden?

En rad sedvänjor och föreställningar i samband med sista kärven kunna icke förklaras utifrån den ominala traditionen utan hänga ihop med den förnas roll vid arbetsslutet, vilken skildras i avhandlingens största kapitel (s. 175—271). Slätter- och skördearbete har alltid betraktats som en tävlan bönderna emellan, och den som blivit först har markerat detta med hurrarop, skott o. d. Att slå eller skära det sista kallas allmänt att "ta haren". Denna är ingen sädesdemon, utan bakom uttrycket ligger en alldaglig erfarenhet, att harar hållit till i åker och äng. Att sista kärven ibland kallats hare liksom trakeringen vid skördegillet "haramat" o. d., innebär endast, att det verklighetsbetonade talesättet fått sekundära avledningar. Haren såsom mytiskt väsen är nämligen okänd, och uttrycket användes också vid slättern, vilket skulle förutsätta även en gräsdemon, om

Mannhardt hade rätt. Varför inte här sekundär avledning? Ifråga om de tyska uttrycken "ta skördetuppen" eller "skördegåsen" tillgriper Eskeröd den motsatta förklaringen: här är det festrätten vid gillet, som är det ursprungliga. Ett fastställande av vad man då dukat fram, får enligt förf. bli den framtida proberstenen på denna teori (s. 254 f.). Hur värdelös nutida statistik och kartografering kan vara för avgörandet av prioritetsfrågan framgår dock av att redan en tysk tjänstehjonsstadga från år 1500 kallar extraförplägnaden efter sådden, bestående av *gås* och vin, för "sathahn".¹⁶ Namnet är tydligen mycket ålderdomligt och har bevarats, oberoende av vad man ätit. Vid 1800-talets början har detta i Nordtyskland på platser, där sista kärven kallats "Hahn", t. ex. varit "Mohnstriezehn" (kakor av vallmofrö).¹⁷

Ta geten heter det, enligt Eskeröd, därför att de sista stråna kallas get=tuss, varpå djuret kommit in genom "språkets makt över tanken", liksom djurnamnet också har denna etymologiska grundbetydelse.

Som tecken på skördeslutet spelar den sista kärven någon roll endast i Värmland och Skåne. Inom det förra landskapet skiljer förf. mellan löktnek (lökta = lykta, sluta) och löktvippa. Den förra har varit stor och därför huvudsakligen använts som fågelkärve vid julen, den senare har varit liten och flätad av spillsäd på åkern, satts upp hemma i stugan som tecken på skördens avslutning och vid julen givits åt kreaturen såsom "magiska kraftbitar". Den representerar en lokal svensk tradition med motsvarigheter i utlandet. Förf. jämför härmed också de första axknippena, vilka sätts upp i katolska länder såsom förstlings- eller tackoffer, och pekar på de silverax, som finnas i svenska, medeltida kyrkoinventarier. Men ändå betecknas seden att fläta lökqvippor som yngre.

En utförlig analys ägnar förf. de tre beteckningar, stådaren, karingen och soen, som ha sina geografiskt noggrant fixerade utbredningsområden inom den skånska slättbygden. Eskeröd sätter på ett ytterst intressant

sätt traditionerna omkring dessa i samband med olika slag av skördeteknik men måste själv samtidigt medgiva, att det är "omöjligt att härvid komma fram till någon säker lösning" (s. 230 ff.; jfr s. 241 f., 244, 251, 254, 257, 262). Det första namnet betyder "stackare" och hänger samman med det spott och spe, som den sist färdiga binderskan av den några dagar tidigare mejade vårsåden blev utsatt för i det rent kvinnliga arbetslaget, vilket icke hindrar, att hon under skördegillet kunnat få hedersplatsen. Här är det husbondefolkets uppskattning av det avslutade arbetet, som fäller utslaget. Stådarens vitt synliga uppsättning på åkern och i det sista lasset har för grannarna markerat, att man är färdig, och den har ibland betraktats som en slags skyddsfigur. Namnet karingen hör hemma i det blandade arbetslaget vid råg- eller veteskorde, och har avsett att driva gäck med karlen, som skär, och även övergått på det sista lasset. Tvärtom menar Eskeröd, att det förhåller sig med jättekärven soen, som man bundit för att driva med inköraren eller den som hjälpt till att lassa av hemma på gården. Namnet har här kommit från det sista lasset, som rört sig i "solunk", fast det i uppteckningarna särskilt står, att det skulle gå i trav! Då blir också tanken på djurgestaltade sädesdemoner onödig. När emellertid den sista kärven i Tyskland kallas "die Sau", tillgriper förf. två andra förklaringar: son som skrämselfäsen och öknamnet so på den sist färdiga binderskan ha båda övergått till att beteckna sista kärven. Dessa skrämselfigurer i samband med åkrarna spela en stor roll i tysk tradition, som Eskeröd ägnar åtskillig uppmärksamhet efter att först ha jämfört danska och skånska sedvänjor. De äro mycket sällsynta i Norden, då de "i Tyskland ersatt gärdesgårdarna, som i vårt land länge hindrade främst byns djur men naturligtvis även barnen från att komma in i säden" (s. 16). Eftersom den skånska slättbygden nu är ganska fri från gärdesgårdar, torde man alltså därstädes kunna påräkna en livligt pågående fiktbildning, som snart kan sätta spår i arkiven och bekräfta förf:s märkliga teori.

"Den sista kärven från skörden spelar vid tröskningen ingen som helst roll. Någon identitet mellan den sist skurna och bundna kärven, den sist inkörda och den, som tröskades

¹⁶ F. PANZER, Beitrag zur deutschen Mythologie I—II, München 1848—55, II, s. 504.

¹⁷ A. KUHN—W. SCHWARTZ, Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche, Leipzig 1848, s. 398.

sist, är redan av arbetstekniska grunder orimlig" (s. 258; jfr s. 104, 261, 335). Redan i nästa stycke omnämner emellertid förf. undantag (belägg s. 273; jfr s. 250 f.), och eftersom den sista kärven på åkern ofta varit utmärkt på ett särskilt sätt (s. 125, 146 f., 218, 244 f.), har det inte alls varit orimligt att hålla reda på den. Den sista kärven såsom julfoder eller fågelkärve, i vilka fall den skall vara otröskad och därför icke har direkt med tröskningen att göra, borde med Eskeröds resonemang också bliva en omöjlighet. I samband med en uppteckning, att den första och sista havreken stoppats i en säck för att sparas till fågelkärvar, noterar emellertid förf., att "tillvägagångssättet" gör det hela "tekniskt rimligt" (s. 284). Men annars griper han i dessa fall till en rakt motsatt och tre gånger upprepad förklaring, nämligen att den sista kärven vid skärningen legat närmast till hands för ett dylikt ändamål. Ty man har vid tröskningen använt lejt folk med bristande intresse för dessa ting. I de delar av landet där tröskningen avslutats före julen, har det därför varit fara värt, att man blivit utan kärvar till fåglarna och husdjuren. Husmodern och husfadern ha därför i god tid sorjt för att dessa tagits undan. Att det då "blev just den sista är verkligen ingenting att förvåna sig över och ej heller anledning att söka kultiska förklaringar till" (s. 284; jfr s. 303 f.)!¹⁸ Men vid den energiskt genomförda utmönstringen av alla belägg, som sätta jul- och vårbrödet i sammanhang med skördens sista kärve (s. 331—342), kommenterar förf. en uppgift, att städaren "skulle tåskas får si säl å åu sän skulle bagas såkaga", sålunda: "Var och en förstår, att detta är orimligt" (s. 339). Det som håller ihop alla dessa motsägande ut-sagor, är förf:s stråvan, hans "intressedominans", att motbevisa och avklippa den av "fruktbarhetsteoretikerna" antagna makt-cirkulationen från skörd till sådd.

¹⁸ Jfr H. OPEDAL, *Makter og Menneske* 6, Oslo 1948, s. 17: "Den siste bunda i kornbrøtet fekk fuglane i juli. Dei fleste leita no ut den likaste bunda i siste framlaget og etla fuglane." Eskeröd är i motsvarande fall mycket noga med att det verkligen är en enda, sista kärve, om han skall medgiva något sammanhang bakåt (s. 267, 285). Detta är förstas en otillbörlig rationalism.

Arbetslutet vid tröskningen har, för att återgå till Eskeröds framställning, också markerats på olika sätt. För att stimulera kärvarna på logen har man bundit in traktering i den kärve, som först lagts in i logen och bl. a. kallas "lokatten",¹⁹ något offer och någon rituell måltid är det icke alls frågan om. Det är emellertid icke allt material, som så lätt låter sig infogas i denna rationella motivering av bruket, och det är *lectio difficilior*, som man skall utgå ifrån. Dit hör t. ex. en äldre uppgift, att en brännvinsbutelj lägges under första kärven (i ladan) "för tomtegubbens bevågenhet". Att Mannhardts supplerings "beim Schneiden" icke behöver utgöra en missuppfattning, lika litet som Celanders jämsställande av den först skurna, först inkörda och sist tröskade kärven är ett "exempel på en slutledningskonst efter en predestinerad uppfattning" (s. 261), ehuru Celanders beträffande ett annat svenskt svar på Mannhardts frågelista tidigare misslets av en tvetydig tysk översättning, framgår av följande redogörelse för skördebruk i Bayern:

I den första kärven binder man in bröd, ett ägg, som lagts på skärtorsdagen, och en krans, som bundits samma dag, vidare en palmgren, alltsammans vigt. Denna kärve lägges överst i det första lasset för att kunna skiljas från de övriga [!]. Innan man lämnar åkern, kastas tre ax i rinnande vatten [regnumagi!]. Om sådant saknas, överlämnas de, innan lasset köres in, åt elden i ugnen... tre strån få stå kvar på åkern för Oswald, stegade med en käpp och prydda med blommor, Trecnigheten tackas och välsignelse utbedjes över skörden och Fader Vår läses, varefter man dansar omkring stråna. När tröskningen är färdig, kastas det som bundits in i första kärven i ugnselden, för att icke "der Bilschneider" skall skada åkern. Denna sed utgör intet undantag; F. PANZER, som registrerar den,²⁰ giver flera andra exempel härpå. "Der Bilschneider", även kallad "Bilmess-schnitter" eller "Bilwis", kan man följa tillbaka ända till

¹⁹ Se numera härtill också K. MATTISSON, *Lokatten, nekakräkan, gullkräkan och lakatten* — en orientering i sädesinbärgningens terminologi (Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1948, s. 109—128).

²⁰ *Beitrag* II, s. 213 f.

medeltiden.²¹ I en annan av de sydtyska traditionerna gäller bönen, att skörden må räcka hela året (s. 215).

Det bayerska materialet är mycket belysande. Där kringgärdas både den första och sista kärven av riter, som äro av mycket skilda slag: religiösa och magiska och de förstnämnda med både förkristen, kristet tolkad och rent kristen karaktär. Här är varje tanke på tröskkarlarna utesluten, när man bundit in den signade födan i första kärven, eftersom den förra bränts upp efter avslutad tröskning. Dess funktion synes dessförinnan ha varit av närmast magisk natur: den har skyddat säden på logen. Men dess förintande i eld tyder också på offer till den gudomlighet, som representerar säden och själv företrädes av den första kärven. Det enda moment, som kan infogas i den nya kategoriläran, är dansen omkring de sista stråna, uppfattad som "markering av arbetslutet", ehuru ingenting hindrar, att också den ursprungligen varit av sakral art.

Även vid tröskningen har man, såsom Eskeröd framhåller, brukat öknamn och skamnamm, och den senfärdige grannen har hugnats med "arbetshjälpare" i form av utklädda dockor.

Efter några sidor om "sista kärven efter skörden" (s. 272—276; den har använts som skydd, i enstaka fall i Sverige som utsäde), behandlar förf. "julens fågelkärve" (s. 277—300), "husdjurens julfoder" (s. 301—308) och "julbröd och vårbröd" (s. 309—351). Grundtanken i dessa kapitel, att sammanhanget med sista kärven antingen är självklart, sekundärt eller orimligt, har berörts redan ovan. Endast några ord om fågelkärven vid julen skola tillfogas. Eskeröd anser här, att den magiska mutningen, en motivering, som finns i det nyare materialet, utgör sedens ursprungliga mening. Man frågar sig dock, varför dessa skadegörare på säden ha måst mutas just vid julen. Förf. tycks hålla före, att dennas karaktär av supranormal tid är en tillräcklig förklaring. Men vid skörden, då fåglarna liksom vid

sådden verkligen haft "arbetstekniska" möjligheter att göra skada, menar Eskeröd, att de sista strånas kvarlämnande först sekundärt har förknippats med t. ex. fåglarna. Detta gäller med största sannolikhet också julkärven.

M. P:n Nilsson har gjort gällande, att fågelkärven vid julen är en från skördeslutet överflyttad skördemaj. I och för sig låter sig detta mycket väl sägas, och E. BIRKELI har nyligen i vidare sammanhang upptagit denna tes och under hänvisning till G. NIKANDERS material (1916) framhållit, att det är den målmedvetna kyrkliga kampen mot den folkliga vidskepelsen vid skördefesten på hösten, som gjort, att åtskilliga sedvänjor från denna förlorat sin ursprungliga hemorts rätt.²² Emellertid kan det påvisas, att en kärve spelat en roll vid jultiden redan under den tidigare medeltiden. Sålunda berättar Gervasius av Tilbury (omkr. 1140—1220), att man i England under julnatten ställt ut en havrekärve (*manipulum avenae*) eller ett kärl med havre eller korn i den tron, att den himmelska dagg, som då faller på grund av gudomlig tillskyndan (*nutu divino*), skall ge säden kraft att befria djuren från sjukdom.²³ För Eskeröd, som tydligen icke är obekant med denna tradition (jfr s. 277), är varje samband med den nordiska fågelkärven uteslutet, eftersom dagg icke faller hos oss under denna årstid. Nu rör det sig visserligen för det första om himmelsk dagg, som endast kommer en gång om året i Kristi födelsetimma (*quotannis hora nativitatit Dei*) och som man därför icke tagit lika handgripligt på som Eskeröd. Vidare har, om vi ändå hålla oss på denna jorden och anlägga förf:s strikt meteorologiska syn på det hela, frosten också kallats *vinterdagg*.²⁴ Seden, att julfodret skall ligga ute under julnatten, är känd från nyare tid i både Tyskland och Norge, och man har anledning att härmed sammanställa den svenska fågelkärvens användning som föda eller strö åt husdjuren. I motsats till vad Eskeröd fastslår (s. 278, 299, jfr dock s. 277), finns

²² Huskult og Hinsidighetstro. Nye studier over Fedrekult i Norge (*Skrifter utg. av Det Norske Vid:s-Akad. i Oslo. II. Hist.-Filos. Kl. 1943:1*), s. 128.

²³ A. FRANZ, Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter I—II, Freib. i. Br. 1909, I, s. 382; referat även i HDA IX N, sp. 896.

²⁴ FmFt 1928, s. 159.

²¹ Se A. RUNEBERG, Witches, Demons and Fertility Magic (*Societas Scientiarum Fennica, Comm. Hum. Litt. XIV:4*), Diss. Helsingfors 1947, s. 133 ff. Den preussiska kyrkoagendan av år 1530 identifierar *piluytus* med Ceres (!), W.-E. PEUCKERT, Deutscher Volksglaube des Spätmittelalters, Stuttgart 1942, s. 109.

julens fågelkärve belagd även i Tyskland.²⁵

Uppenbarligen är det bruk, som Gervasius skildrar, förkristet, fastän det fått en kristen tolkning. Man kan härmed jämföra påskrisets sammanställning med Kristi lidande. Bakom kärvens utsättande ligger om icke precis ett offer till Oden, såsom Celander menar, likväl en bespisning av de makter, som under jul-tiden äro i rörelse. Den härigenom helgade säden har sedan varit magiskt kraftfull. Den romersk-katolska kyrkan har emellertid icke blott nödortfittigt legitimerat förkristen magi, utan den har också velat ersätta denna med kyrkliga vigningar, ofta med det resultatet, att folket tagit sin tillflykt till bådadera. Från Tyskland känner man till åtskilliga formler för havrevigning på den helige Stefans dag, alltså Annandag jul.²⁶ Den äldsta är från 1400-talet, men utgivaren förmodar att den är äldre,²⁷ och detta med all rätt, såsom vi strax skola se. Man torde i denna benediktion kunna se ett medvetet försök att ersätta den folkliga sed, som Gervasius berättar om, eftersom årets gröda redan fått sin välsignelse vid de kyrkligt omhågnade skördefesterna på hösten och utsädet tillsammans med föda av olika slag mottagit sin särskilda vigning vid påsken. Formeln för den sistnämnda är f. ö. bevarad i den äldsta tryckta, nordiska ritualboken från katolsk tid, *Manuale Upsalense* av år 1487.²⁸

Men vad har detta med Sverige och svenska förhållanden att göra, om man bortser från att en icke kontrollerbar engelsk auktoritet anser, att fåglarnas julkärve kommit med vikingarna till England (se Eskeröd, s. 277)? Med kännedom om de europeiska skördebrukens mycket stora likformighet, som icke torde vara så tillfällig som Eskeröd menar, och med tanke på den medeltida kyrkans enhetliga verksamhetsformer skulle man här utifrån tyskt-engelskt material våga draga slutsatser för svensk tro och rit. Detta är emellertid icke nödvändigt. Ty en i Uppsala ärkestift rådande sedvänja att på den helige Stefans dag välsigna årets gröda finns omnämnd

²⁵ HDA IX N, sp. 48 f., 895, där flera av beläggen vid kontroll visat sig vara alldeles klara.

²⁶ FRANZ I, s. 381 ff.

²⁷ A. a., I, s. 387.

²⁸ Utg. I. COLLIJN, Sthlm 1918 (*Kungl. Bibl:s handl. Bil. N. F. II*), s. 114.

av Olaus Magnus (XVI:9),²⁹ och formeln är därtill ordagrant återgiven. Den har i svensk översättning (1909—1925) följande lydelse:

”Allsväldige, evige Gud, alla elementers skapare och heliggörare, Du, som är treenighet och enighet, vi bedja Dig, Herre, milde Fader, att detta årets gröda måtte varda välsignad genom Din barmhärtighet. Förläna oss, som åkalla Ditt heliga namn, att alla djur, som däraf smaka, måge undfå vederkvickelse, hälsa och kraft, på det att de varelser, hvilka Du skapat oss till gagn, måtte genom Din nåd få lefva till vårt bistånd. Genom vår Herre.”

Man bör lägga märke till att djuren och deras trivsel särskilt nämnas. Detta drag är ännu mera framträdande i flera av de tyska bönerna, av vilka några nedkalla välsignelse över havren eller säden endast i dess egenskap av djur-speciellt hästfoder. Rubriken på det kapitel, där den av Olaus Magnus citerade vigningsformeln ingår, är av största intresse. Där står nämligen, att denna instiftats av ärkebiskop Birger av Uppsala. Därmed äro vi så långt tillbaka som på 1300-talet och icke alltför avlägsna från Gervasius' av Tilbury tid.

Efter denna tillbakablick kunna vi taga ställning till ett problem, som Eskeröd helt förbigår (s. 279, jfr 286). Varför ha västsvenska och norska präster vid mitten av 1700-talet vänt sig mot seden att till julen sätta ut sädeskärvar (åt fåglarna)? Man vågar nog uttala en förmodan, att den evangelisk-lutherska kyrkans företrädare icke opponerat sig så mycket mot en ”magisk mutning” av fåglarna som mot en sedvänja, som smakat både gammal, hednisk vidskepelse och kvarlevande papistisk villfarelse, och vars egentliga innebörd varit att å ena sidan säkra en god skörd och å den andra styrka och skydda kreaturen.

Denna förmodan bekräftas också, när man tager del av de dalsländska sockenstämmo-protokoll från år 1748 och 1751, i vilka julens fågelkärve är omnämnd. Det första är daterat den 12 maj 1748 och fört av kyrkoherden Magnus Ullholm (1702—78) vid sockenstämma i Råggårds kyrka. Den sjätte och sista

²⁹ Stället är uppmärksammat av H. Celander i samband med Staffansridningen, se *Arv* 1945, s. 147.

punkten meddelas här ordagrant, eftersom originaltexten, såvitt jag vet, ännu är opubliserad och i varje fall icke i sin helhet utnyttjad av de i diskussionen om julkärven inbegripna forskarna:

”Låt Pastor förstå sitt misshag til den sedwänjan, som särdeles här på orten brukelig är, til at wid Juletid sättja ut Sädes-neker åt foglarna; befarandes, at derunder besticker sig något afguderi, och någon wantro och widskepelse, samt at barn och efterkommande kunna deraf förförde blifwa: Hwarföre synes rådeligit, at sådan sedwänja må afläggas. Och ännu mycket mer, om någon här i församlingen skulle bruka den seden, som Herr Comminister Fegersten wid detta tilfellet omrörde, at man pläгат wid Juletid kjöra ut ett dyngelass, och lägga ther ett kors uppå, til at dermed försäkra sig om ett godt år. Hwilket företagande aldeles är widskepeligit, och ingalunda bör tolas uti en Christelig församling. Härpå förklarade sig Socknemännerna snart williga til at aflägga den först nämnda plägeseden, med sädes-nekars utsättjande, men wiste icke någon at nämna, som brukar det senare, som omtaltes.”

Vid sockenstämma i Järbo kyrka den 5 maj 1751 föres saken ånyo på tal av Magnus Ullholm. Såsom kyrkoherde i Högsätters pastorat har nämligen denne fem hela socknar under sig, däribland både Råggård och Järbo. Det är sålunda *samme* präst, som ingriper båda gångerna (jfr Eskeröd, s. 286: ”präster”). Docent C.-E. NORMAN, Lund, som förbereder en utgåva av prästeståndets cirkulärskrivelser från 1700-talet, har fäst min uppmärksamhet på ett dylikt brev av den 14 dec. 1747, där paragraf 8 är riktad mot bruket att vid varje handa nöd och sjukdom offra till avlägset belägna offerkyrkor och kapell och rekommenderar kraftiga åtgärder ”til slika skadeliga widskepelsers utrotande och hämmande”.

Med största sannolikhet är nämnda rundskrivelse, som omedelbart vidarebefordrats och t. ex. upplästs i Västerås domkapitel 27/1 1748, den direkta anledningen till Ullholms ingripande mot en del folkliga sedvänjor i sina församlingar. Han har uppenbarligen icke godtagit den redan då gängse motiveringen, att kärven sättes ut åt fåglarna. Man får nu icke draga för vittgående slutsatser av det sammanhang, som synes föreligga mel-

lan prästeståndets cirkulär och det ovan citerade sockenstämmoprotokollet från Råggård, eller av ordalag och innehåll i dessa skilda dokument. Men det förtjänar dock att noteras, att det förstnämnda huvudsakligen riktar sig mot ”wantro och widskepelse” i form av offer, och att det senare talar om ”afguderi . . . wantro och widskepelse” i samband med fågelkärven och om ”ett godt år” såsom ändamålet med det magiska gödsellasset. Offer och god äring äro alltså de tankegångar, i vilka omnämmandet av julkärven är inneslutet. Protokollet från Järbo lämnar emellertid ännu mindre än motsvarande dokument från Råggård någon direkt upplysning om den ursprungliga avsikten med uppsättandet av ”sädes-neker”. Fåglarna omnämnas likväl icke, och seden betecknas såsom gammal. Paragraf 8 har här följande lydelse:

”Betygade kyrkoherden sitt misshag för den gamla seden, at utsättja sädes-neker på gårdsgårdsstörarna mot Julen, frucktandes, at sådant måtte härröra af någon widskepelse: Hwarföre och församlingen lofwade sig wilja aflägga den seden härefter. Och såsom ännu större förargelse deraf försorkas, at någre ännu förnimmas hafwa den oseden til at rida om annan dag Jul och watna sina hästecreatur i främmande brunnar, så blef sådant alfwarligen förbudt, wid En daler Smts wite för hwar och en, som hädanefter således rider.”³⁰

Eftersom det tydligen är fråga om ett officiellt påbudet ingripande mot folklig wantro, talar sannolikheten för att kyrkoherden bragt saken på tal också i sina tre övriga församlingar, Högsäter, Lerdal och Rännelanda. En genomgång av de samtida sockenstämmoprotokollen härifrån har också givit ett positivt resultat för de två förstnämnda socknarna. Så gott som ordagrant samma formulering som i Järboprotokollet återfinnes sålunda under § 6 vid stämman i Högsäter (9/5 1751),³¹

³⁰ För samhörigheten av de olika julseder, som omnämnas i protokollen från Järbo och Råggård, och för motsvarande bruk i Norge, jfr N. LID, Joleband og vegetasjonsguddom (*Skrifter utg. av Det Norske Vid:s-Akad. i Oslo. II. Hist.-Filos. Kl. 1928:4*), s. 96.

³¹ Med det tillägget, att ”mycken dryckenskap och annan otidighet” förövats vid annandagsridningen.

och under § 9 vid motsvarande sammanträde i Lerdal (12/5 1751).³² Uppenbarligen har Ullholm övertagit ordalagen från protokollet i Järbo (5/5 1751) — ev. ha alla tre redogörelserna utskrivits samtidigt — eftersom de tre sockenstämmorna hållits inom loppet av en vecka. I Rännelanda har någon sådan icke förekommit under åren 1750 och 1751, och under den närmast föregående och efterföljande tiden har, såvitt jag kunnat finna, sädesnekarna vid jultiden icke varit på tal vid stämmor inom denna socken.³³

Anledningen till prästeståndets rundskrivelse i dec. år 1747 torde ha varit de underdåniga besvär, som samma år framburits vid riksdagen av prästerskapet i Skara stift, och som avsett offrandet vid Skaga kyrka i Undenäs församling.³⁴ De folkliga sedvänjor, som varit knutna till detta åldriga träkapell i Tiveden, vilket revs år 1826, ha utgjort en segt kvardröjande rest av ett gammalt medeltida, romerskt-katolskt bruk, som ännu är fullt levande inom nutida romersk folkreligiositet, t. ex. i våra dagars Bayern.³⁵ Det är alltså fråga om en "survival", som trots prästerligt motstånd bestått 300 år efter reformationen.

Offrandet i Skaga kyrka är emellertid icke blott av intresse som historisk bakgrund till kyrkoherde Ullholms ingripande mot bruket av fågelkärve vid julen eller som ett bidrag till diskussionen om survivals. Utan det giver också en inblick i de psykologiska lagar, som äro verksamma vid utövandet av både denna och andra offerseder. Sålunda skänkte t. ex. en förnäm man under 1600-talet till Tivedskapellet en siklöja av trä, överdragen med silver, för att fisket av motsvarande fisk i sjön Unden skulle bliva bättre. Det blev det också, men storleken på siklöjorna var det

dåligt bevänt med, eftersom den icke över-skred silverløjans!³⁶

Det är här fråga om en offergåva av det slag, som utöver sin förekomst inom den katolska kyrkan är välkänt från både antiken och germansk, förkristen religion. Det föremål, som skänkes till kyrkan eller hednatempel, och som t. ex. vid bön om hälsa utgöres av en avbildning av den sjuka kroppsdelen, anses stå i en särskilt innerlig förbindelse med det som avbildas. De tvenne skilda tingen ha del i varandra enligt den primitiva tanke-lag, som LÉVY-BRUHL kallat för participatio-nens, det ena representerar det andra eller är "identiskt" med detta. Den sistnämnda formuleringen bör emellertid brukas med större försiktighet än som på sina håll är fallet. Utan att draga några falska växlar på detta relationsförhållande betecknar KRISS en dylik gåva som ett identifikationsoffer. Han pekar också på att frambärandet härav innesluter både religiösa och magiska moment. Dessa hänga mycket nära samman med varandra men kunna ändå principiellt särskiljas. De förra utgöras av den med gåvan förbundna bönen och av föremålets helgande åt gudomen. De senare bestå i den nyssnämnda förbindelsen mellan offergåvan och den sak, som den avbildar, och i den återverkan, som den gudomliga vigningen av den förstnämnda får för den sistnämnda.³⁷

Låt oss tillämpa detta resonemang på julens fågelkärve. Alternativet magi—offer eller en kronologisk betraktelse, där det ena eller andra av dessa fenomen betecknas såsom sekundärt, befinnas då båda vara konstruktioner. Kärven kan verkligen vara ett offer åt gudomliga makter, vilka dessa nu ursprungligen varit. Men samtidigt företräder den, vare sig den utgör sista kärven eller icke, hela den samlade skörden och ställer in denna under gu-

³² Med förtydligandet, att böterna skola betalas "till Kyrkan".

³³ Däremot varnas den 11/5 1755 § 9 för "widskepelse och Sabbatsbrott".

³⁴ Se K. BÄCKGREN, Skaga offerkyrka i Tiveden (*Kyrkohistorisk årsskrift* 1933, s. 123—136), s. 129.

³⁵ R. KRIS, Die religiöse Volkskunde Altbayerns dargestellt an den Wallfahrtsbräuchen, Baden bei Wien 1933, s. 96 ff.

³⁶ BÄCKGREN, s. 128. För motsvarande votivgåvor i andra svenska och finska kustkyrkor se O. KÄLLSTRÖM, Silverfisker i Tynderö [*Fornvännen* 31 (1936), s. 145—52]; jfr även Eskeröd, s. 215, not 57, som noterar, att silverløjnan i Skaga kyrka finns omnämnd hos Törner.

³⁷ A. a., s. 98 ff. Inledningen till samma arbete behandlar i knapphändig form en hel rad viktiga principfrågor, varvid författaren på ett utmärkt sätt giver rättvisa åt alla möjliga synpunkter, som vanligen pläga mer eller mindre renodlas.

domligt hägn. Därigenom helgas säden i all sin mångfaldiga användning. Särskilt viktigt är dock förstås, att utsädet på detta vis får en vigning. Ur denna synpunkt sättes alltså fågelkärven upp "för att det till året må bli välsignelse med grödan", såsom det heter redan hos HYLÉN-CAVALLIUS³⁸ och i ett stort antal nyare uppteckningar (Eskeröd, s. 289). Det är därför, som det är så betydelsefullt, att kärven är stor och grann, så att det icke går som med sikløjorna i sjön Uden. Och det är därför, som så många omina om den kommande skörden blivit knutna till fågelkärven.

Emellertid finns det en direkt kyrklig motsvarighet till det säkerligen förkristna offret av en kärve vid julen, nämligen de silverax, som under svensk medeltid skänkts till Sankt Erik eller jungfru Maria.³⁹ Här är det visserligen endast fråga om extraordinära åtgärder, men tankegången är densamma som den ovan skildrade. Vare sig den varit med- eller omedveten, har den i detta fall icke behövt störas av pickande fåglar.

Även en kristen omtolkning av den förkristna seden har lätt kunnat göras med hjälp av medeltidens legendbildning, rika allegoristik och blomstrande symbolspråk. Jungfru Maria har kallats för Guds åker, vilken just under julnatten spirar upp, Frälsaren själv är både säden, kärven, som tröskas och livets bröd,⁴⁰ och oxen, åsnan, krubban, halmen och stallet tillhöra alla födelselegenden. Mannhardt har haft blicken öppen för detta kristna sammanhang men med rätta avvisat tanken, att detta givit upphov till senare folksed och

folktro.⁴¹ Det är riterna, som äro ursprungliga och sedan utsatts för en *interpretatio christiana*. Och den sistnämnda har växlat och förnyats, såsom man kan se av 1700-talets prästerliga diskussion om fågelkärven.⁴²

Om man vill historiskt förstå svensk folksed och folktro, kan man alltså icke förbigå den stora roll, som den medeltida, katolska kyrkan, reformationen och 1800-talsväckelsen spelat för bägges utformning, både positivt och negativt. Det gamla har omväxlande omtolkats och motarbetats, och nytt har tillkommit under påverkan av kristen tradition. Det räcker att hänvisa till ovanstående⁴³ och till ett av svaren på den nionde frågan i Mannhardts till svenska översatta frågelista. Sagesmannen är den av Eskeröd djupt misstrodd värmlandskommministern L. J. M. Dalén, och uppgifterna ha direkt med årets äring att göra: "Den sista linbunden fick ända till läseriets dagar t. ex. i Elgtån, Korsbyn, Bäckén och Guttarböl af Silleruds socken kvarstå på åkern åt tiggaren, åt den fattige, åt skojaren. Äfvenledes lemnades (tills läseriets svärmiska födelse) en del af skördefältet omejadt för de fattige och foglarne. På några ställen t. ex. Korsbyn, Elgtån, Lian i Silleruds socken, Nordmarks härad lemnade man på 1840-talet åkerfälten

⁴¹ Jfr Wald- und Feldkulte I—II, Berlin 1875—1877, I, s. 230 ff.

⁴² Se LID, a. a., s. 88, med hänvisningar.

⁴³ Jfr även A. HELGESSON i FmFt 1917, s. 130 f.; rec:s uppsats "Folklig sed med rot i heden tid" i *Arv* 1946; M. P. NILSSON i *Arv* 1947, s. 31; L. BACKMAN, Jungfru Maria Nyckelpiga, Sthlm 1947; J. RUST, Der Einfluss des Christentums und der Kirche auf das Volkstum, nachgewiesen an den Sitten und Bräuchen des Warburger Landes [*Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde* 25 (1928), s. 162—75]; J. DE VRIES, Altgermanische Religionsgeschichte I—II, Berlin—Lpz 1935—37, I, s. 44, 278 f., 303 f.; F. RANKE, Volkssagenforschung (*Deutschkundl. Arbeiten* A: 4), Breslau 1935, s. 94; E. O. JAMES, The Influence of Christianity on Folk-Lore [*Folk-Lore* 58 (1947), s. 366—76]. Kyrkans roll tillhör inte enbart det förflutna. Church of England återupplivar nu efter nära 500 år den gamla Lammastefsten, så att den första grödan i form av kärve och bröd offras till kyrkan den första söndagen i augusti, se L. WHISTLER, The English Festivals, London 1947, s. 182; jfr även våra svenska skördevesprår och tacksägelsor för skörd.

³⁸ Wärend och Wirdarne I—II, Sthlm 1863—1868, II, Tillägg till § 124, s. LIII. I Västergötland bindes den enligt samma notis "af de tre första huggen som under året bli tagna på åkern". Ha vi här att göra med ett gammalt förstlingsoffer?

³⁹ Eskeröd, s. 215, med anförande av O. KÄLLSTRÖM, Medeltida silverax från svenska och finska kyrkor (*Kungl. Vitt:s, Hist. o. Ant:s ak:s handl.* 42:2), Sthlm 1936. Till den där citerade litteraturen om madonnan med sädesaxen kan fogas A. FIGLER, La vierge aux épis [*Gazette des Beaux-Arts* 74 (1932), s. 129—36] och A. THOMAS, a. a., s. 165 ff.; jfr även BACKMAN, a. a., s. 188 ff.

⁴⁰ Se litteraturen i noten ovan.

orakade åt de fattige. (Har likaledes upphört efter Fjelstedts fanatiska rörelser.) Man *urskuldar sig nu dermed, att 'det är synd att lemna någon af Guds gåfvor till spillo'*. Den christliga kärleken försvinner i den mohn läseriet tilltager och kärlekslöshet emot medmänniskor och djur tilltaga.”⁴⁴

Det ovan anförda materialet om julens fågelkärve aktualiserar en viktig principfråga. Det har icke minst inom religionsforskningen bedrivits mycket ofog med tillbakadatering av företeelser, som äro belagda i källorna från långt senare tid. Men det är lika felaktigt att gå till motsatt överdrift och *ex silentio* sluta sig till att en rit eller en föreställning icke funnits till vid en viss tid eller på en viss plats. Ty även om detta förhållande uttryckes så att något icke är kronologiskt eller geografiskt belagt, drager detta gärna med sig den förstnämnda tanken. Särskilt missvisande måste ett sådant förfarande vara, när det gäller våra folkminnen. Den tryckta litteraturen är ännu icke systematiskt genomarbetad och registrerad med hänsyn till dessa, och ett ännu oöverskådligt, otryckt material finnes i arkiven.

I sitt stora arbete om dagligt liv i Norden på 1500-talet omnämner TROELS-LUND i den sjunde boken om årets fester bland julsederna också uppsättandet av fågelkärven (s. 29 i tredje, danska uppl.). Då nothänvisningarna icke enbart syfta härpå och litteraturen delvis är svåråtkomlig förtjänar följande att noteras beträffande de källor, som varken anföras av Lid eller Eskeröd. S. ASPACH, *Dissertatio criticophilosophica de variis superstitionibus, Hafniæ 1697*, s. 1 f., har ingenting om julkärven, endast att kreaturen reser sig upp under jul-

⁴⁴ FmFt 1931 s. 31 f. Eskeröd, s. 121, omnämner danska byordningar från 1600-talet, där de fattiga äro ihågkomna med det sista på åkern, vilket "haft ett starkt stöd i bibeltraditionen". S. 132, not 57, citeras 3 Mos. 19:9—10; 23:22; 5 Mos. 24:19—21, men då såsom etnografiska paralleller, icke som traditionsbildande faktorer. I svenska lagförslag från 1600-talets början, där stöld på åker och ång straffas hårt, äro de fattiga fritagna från påföljd, uppenbarligen under gammaltestamentligt inflytande. Det skulle vara intressant att undersöka de svenska byordningarna för att se efter, om en biblisk motivering finns med någonstans.

natten.⁴⁵ J. N. WILSE, *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield og Egn i Aggershuus-Stift udi Norge, Christiania 1779*, s. 431: "Den Fattige tigger til en glædelig Juul og Dyrene selv tracteres, thi ved hver Lade udsættes 1 Havre-Kiærv paa en Stang og Kreaturene faae de 3 Jule-Dage det beste." ⁴⁶ I det norska veckobladet *Budstikken* (Årg. 2, 1821, nr 93/94, s. 743) är det en annan prästman vi ha att tacka för uppgiften, att "for Spurvene udhænges ved Laderne eller i nærmeste Træe et Bundt utærsket Korn". Prosten Hertzberg från Kingservig yrkar varmt på sedens bibchål-lande, vare sig den stammar från hednisk eller katolsk tid. O. THOMSEN, *Bidrag til en skildring af Nordens Julefest, Odense 1855*, s. 23 ff., har värdefulla citat ur äldre litteratur. Sålunda refereras både Hoff och Wille (jfr Eskeröd, s. 279), ett manuskript om folkbruk i Voss vid mitten av 1700-talet och ytterligare en av de kyrkans män, vilka vi i så stor utsträckning ha att tacka för vår kunskap om äldre folksed, nämligen R. GJELLEVØL, *Naturlig og oeconomisk Beskrivelse over Hølands Præstegield (1771)*. Det nämnda manuskriptet angiver småfåglarnas julglädje såsom ändamål.

Så långt en del av de sagesmän, som Troels-Lund hänvisar till, och vilkas utsagor han säkerligen med all rätt låter gälla redan för 1500-talet. Sedvänjan är uppenbarligen bäst belagd på västskandinaviskt håll,⁴⁷ såsom det

⁴⁵ S. 3 ff. behandlar A. utförligt solens danssteg om påskdagsmorgonen.

⁴⁶ S. 196 ff. referöres omsorgsfullt för skörde- och torkningsteknik, jfr s. 202: "Undersøgning om det er bedre at skiære end meje Kornet."

⁴⁷ Jfr för ytterligare västsvenskt material J. HAMMARIN, *Beskrifning öfver Färgelanda pastorat (Skrifter utg. av Dalslands folkhögskolas elevförbund 1)*, Åmål 1916, s. 34 f. (1800-talets förra hälft, obs. likheten med de nära 100 år tidigare sockenstämmoprot.), och J. E. RIETZ, *Ordbok öfver svenska allmogespråket*, Lund 1867, s.-v. "nek" med hänvisning också till *Runa* 1844, s. 117. Högst intressanta perspektiv öppnas genom förekomsten av äldre gotländska uppgifter om julens fågelkärve. I Säves Gotländska Samlingar II (UUB) talar sålunda en Greta-Maja Norrgård, f. i Norlanda år 1778, om att "en otröskad Rågskupa sattes ut till foglarna på julafton". Liknande

också framgår av Kalms bohuslänska resa år 1742 (Tanum). Detta belägg anför Eskeröd s. 285, men det är utelämnat i diskussionen om sedens ålder, i vilken därjämte de norska 1750-talskällorna hänföras till "1700-talets slut" (s. 294). Fredrika Bremer skildrar också fågelkärven i ett kapitel om norsk jul i "Strid och frid" (1840), där förresten Bjerregaards (1792—1842) dikt "Kommer I sorgløse vingede Smaae! Kornbaand for eder ved Laderne staae", etc., utgör ingressen.⁴⁸ Men en grundlig genomgång av svenska julskildringar skulle nog giva en del nytt material.⁴⁹ Man saknar trots en rad förnämliga specialundersökningar och översikter av M. P:n Nilsson och H. Celanders sammanställning av sådana i stil med vad som finns hos H. ELLEKILDE, *Vor Danske Jul gennem Tiderne*, Khvn 1943.

Apropos allt det otryckta stoff, som är begravt i de mest olikartade dokument och sammanhang, torde åtskilligt komma i dagen vid en undersökning av svenska kyrkans förhållande till folklig vidskepelse från äldsta tid till våra dagar. Om man undantager Linderholms arbeten om häxprocesserna finnas här endast smärre uppsatser och antydningar publicerade. 1600-talets cirkulärbrev från domkapitlen rikta sig t. ex. ständigt på nytt mot "avguderi och vidskepelse". Hur allvarligt kyrkan tagit på dessa frågor, framgår av de norrländska kyrkostadgarna från år 1640, vilka redan i sin första paragraf behandla desamma.⁵⁰ Naturligtvis är en del material utnyttjat i olika specialframställningar, men den kyrkohistoriska uppgiften i sin helhet är

uppgifter lämnas av sagesmän, födda åren 1809 och 1829. En tankeväckande variant meddelas av en person, född år 1794: "En otröskad Ryg-skupa (rågkärve) lemnas efter tröskningens slut och hänges upp under husrykte, att till lycka hänga der till nästa år" [för samtliga uppgifter i denna not har jag att tacka fil. dr GÖSTA BERG].

⁴⁸ I 1912 års upplaga s. 30 ff.; se även H. A. BERGH, *Nye Folke-Eventyr og Sagn fra Valdernes, Christiania 1879*, s. 59.

⁴⁹ Jfr *Fataburen*, s. 188. P. ELVIUS, *De veterum Sveo-Gothorum hiemali festo Juliorum*, Ups.-Sthlm 1703, har intet om fågelkärven.

⁵⁰ Publicerade i *Kyrkohistorisk Årsskrift* 1911.

ännu olöst.⁵¹ Ett arbete av detta slag skulle, som sagt, också vara av största värde för folkminnesforskningen.

Eskeröds avhandling avslutas med en sammanfattning på engelska. Man saknar däremot ett sakregister. Bokens både förtjänster och brister torde ha framgått redan av referatet och kommentarerna i anslutning härtill. Ett centralt problem är med en synnerligen rik dokumentering inställt i ett viktigt principresonemang. Materialet, som måste ha varit motspänstigt ur dispositionssynpunkt, har förf. behärskat och framlagt på ett föredömligt sätt. Framställningen är redig och klar, och de resuméer, som följa på de större kapitlen, hjälpa läsaren till rätta. Man får genom avhandlingen en god inblick i de rika traditioner, som äro knutna till årets äring även i vårt land. Såsom översikt härav har den ett förblivande värde.

När det däremot gäller tolkningen av materialet, måste man bestämt opponera sig. Förf. är alltför inställd på att vända upp och ned på hela den hävdvunna synen. Den åskådning han vill sätta i stället är minst lika doktrinär som den tidigare. Den kan vara nyttig som korrektiv mot en alltför romantisk och djupsinnig uppfattning av folktraditionen.⁵² Men den skänker med sin atomistiska, rationalistiska och nutidsorienterade uppläggning ingen verklig historisk förståelse av denna.

Mannhardt och Frazer äro inga obestridda auktoriteter i våra dagars religionsforskning. Förf. slår därför ofta in redan öppna dörrar. En titt i gängse religionsvetenskapliga handböcker av nyare datum skulle ha befriat honom från mycket arbete. Utan att alls vara blind för många brister och ensidigheter i G. WIDENGRENS "Religionens värld" (Sthlm 1945), måste man dock framhålla, att åtskilligt finns att hämta i denna just om nya ten-

⁵¹ Jfr ansatserna i *Svenska Kyrkans historia*, utg. av H. J. HOLMQUIST—H. PLEIJEL, Sthlm-Uppsala 1933 ff., III: 1, s. 46 ff., III: 2, s. 322 f., IV: 1, s. 211 ff., V, s. 135 ff., VI: 2, s. 15 ff.

⁵² Denna romantik har mångenstädes i tysk facklitteratur från tiden 1933—45 upplevt en pånyttfödelse, se t. ex. MARIA FÜHRER, *Nordgermanische Götterüberlieferung und deutsches Volksmärchen*. 80 Märchen der Brüder Grimm vom Mythos her beleuchtet (*Beiträge zur Volkstumsforschung* 3), München 1938.

denser i religionsforskningen. Och detsamma gäller samme författares kritiska uppgörelse med evolutionismen i en senare skrift. Oppositionen mot Frazer är mycket kraftig i den s. k. Uppsalaskolan, men samtidigt kan man iakttaga det egendomliga förhållandet, att en av dennes huvudtankar, det sakrala kungadömet, helt kommit att behärska denna skolas intresse, naturligtvis med en del modifieringar. Och I. ENGNELL hänvisar till "the famous 'rite of the last sheaf'" såsom ett självklart faktum.⁵³ En annan huvudtanke hos Frazer, hans uppdelning av den sympatetiska magin i berörings- och likhetsmagi, innehåller, om man lösgör den från evolutionsschemat och det genetiska spörsmålet och tillämpar den på levande magisk praxis, åtskilligt av sanning. Ifråga om de agrara riterna, den tredje huvudlinjen i den engelske antropologens forskning, har denne byggt vidare på Mannhardts teorier, varför vi övergå till denne.

Alldeles oberoende av beteckningen vegetationsdemon har Mannhardt sett fullständigt rätt i att grödan på ett primitivt stadium uppfattats såsom något gudomligt. Det är i detta hänseende M. P:n Nilsson följer den tyske forskaren, när han apropå Demeter såsom den förkroppsligade grödan framhåller, att han "icke kan erkänna någon skillnad mellan gudar och demoner i den mening, i vilken de uppträda här".⁵⁴

Redan Plutarkos har kritiserat det folkliga likställandet av Osiris och andra gudars livsöden med sädens, och han har framhållit, hur ofilosofisk och barbarisk en dylik betraktelse är.⁵⁵ Men han har inte förnekat dess förekomst, såsom de moderna rationalisterna göra, när de icke själva kunna finna något supernormalt i årets åring. Ty det är ett faktum, att man både i Främre orienten i gammal tid,⁵⁶

i det gamla Grekland⁵⁷ och bland naturfolken i våra dagar (jfr Eskeröds eget komparativa material!) betraktat grödan som en gudomlighet. Även här är det omöjligt att göra upp något utvecklingsschema med personifikationer såsom ett senare stadium: natursubstratet är gudomligt såsom sådant men samtidigt är det gudomens boning eller verksamhetsområde.

De nyfunna texterna i Ras Shamra ha i själva verket bekräftat religionshistoriska teorier, som uppställts på grundval av ett stundom mera bräckligt material. Nu bör man givetvis hålla i minnet, att åtskilliga av dessa lertavlor äro både fragmentariska och svårtolkade, liksom att deras uttolkare, såsom R. DUSSAUD, redan i förväg haft en totalåskådning, för vilkens utformning bl. a. Mannhardt och Frazer spelat en viktig roll. Men beträffande översättningen av följande text råder ovanligt stor enighet bland forskarna,⁵⁸ och den giver tillräckligt att tänka på utan att ställas in i något förhandskonstruerat schema. Det är fråga om gudakampen i sommarhettans och den mognande skördens tid mellan gudinnan 'Anat och guden Mot ("Döden"), vilken senare tidigare besegrat vattnens och växtlighetens gudom Alijan-Ba'al, broder till 'Anat:

"Hon griper Mot, gudasonen
Med svärdet (skäran) klyver hon honom;
i vannan kastar hon honom;
i elden bränner hon honom;
i kvarnen krossar hon honom.
På fältet sprider hon hans kött,
för att fåglarna må äta därav."⁵⁹

Dussaud kallar detta för "sista kärvens rit", och tolkar det hela så att 'Anat återgiver åkrarna deras växtkraft genom att sprida sädeskornen = Mot. Samtidigt borttager hon med fåglarnas hjälp skördens helighet och gör den tillåten för människorna. Här är icke

⁵³ Studies in Divine Kingship in the Ancient Near East, Diss. Uppsala 1943, s. 122, jfr s. 103.

⁵⁴ FmFt 1941, s. 92 f.

⁵⁵ Se A. MORET, *Rituels agraires de l'ancien Orient* [Annuaire de l'Inst. de philol. et d'hist. orient. à Bruxelles 3 (1935), s. 311—42], s. 322.

⁵⁶ Belägg från grekiska auktorer hos W. W. F. v. BAUDISSIN, *Adonis und Esmun*, Leipzig 1911, s. 161 f.; MORET, s. 334. Se även kap. "Osiris in the Grain" i H. FRANKFORT, *Kingship and the Gods*, Chicago 1948, s. 185, och nedan!

⁵⁷ Se M. P:n Nilssons nyss citerade uppsats.

⁵⁸ Se för litteraturen om denna R. DE LANGHE, *Les textes de Ras Shamra — Ugarit et leurs rapports avec le milieu biblique de l'Ancien Testament I—II*, Diss. Louvain 1945, I, s. 157 f. Senast är stället behandlat i *Revue biblique* 55 (1948), s. 70.

⁵⁹ R. DUSSAUD, *Utgrävningarna i Ras Shamra och Gamla Testamentet*, sv. övers., Sthlm—Uppsala 1937, s. 91; jfr även den andra franska uppl. av år 1941, s. 137.

platsen att gå in på en diskussion av dessa intrikata problem, och vi underlåta också att sammanställa den sistnämnda tolkningen med kvarlämmandet av det sista åt fåglarna eller med julens fågelkärve. Kvar står dock, att gudomen och skörden betraktas som ett och detsamma.

Att belysa nordiska förhållanden med detta material (jfr t. ex. offren till julbisin i Finland, liksom inbindningen av matvarorna i den första kärven, ovan s. 10), skulle av Eske-röd säkerligen rubriceras som "plockmetodiskt" och "survivalteoretiskt". Han inregistre-rar emellertid ofta själv förbluffande likheter på skilda håll men hänvisar då till att det mänskliga psyket fungerar likartat. Och detta behöver det icke göra endast ifråga om skämt och fikt. Hur man över huvud taget kan syssla med folksed och historia utan att räkna med "survivals", är mig obegripligt. Och det räcker till med komparativt stoff, ifall vi hålla oss på enbart indoeuropeisk mark, där enhet-ligheten i tro och sed kan återföras på en gemensam historia.

Om vi så gå till målsmännen för nordisk religionshistoria och deras syn på folktraditionen, kan man konstatera, att W. SCHWARTZ' och Mannhardts teori om folktron såsom ett slags kvarlevande lägre mytologi, äldre och ursprungligare än den officiella förkristna religionen, i sak helt överensstämmer med nutida uppfattning. F. PAASCHE skriver sålunda i kapitlet "Makter och mennesker" i sitt arbete "Landet med de mørke skibene" (1938), s. 239:

"Mytene kan si hverandre imot, de er ikke deler av en sammenhengende 'lære'. Den nor-røne religion var uten religionsstifter; og den var ikke bare én; folk hadde mange slags tro. Gudene var nær på fredhellig ting, under kampen, ved edsavleggelse og i hovet. Men fjernere kanskje til hverdags. Det fantes andre hjelpsomme vetter, makter en mere hadde for sig selv og alltid hadde: forfedre-ånder i haugen eller berget, vettene i kornet som grodde, i kilden som gav og gav, i den hellige lunden som vokste og lyet. Det gikk forholdsvis lett under kristningsverket å få de store gudene bort, de var flyttet inn i hovene og sank med dem eller kom på vidvanken og blev vanskelige å finne. Men bøndene som ser gudehovet falle og går hjem siden, kommer

ikke til det tomme: kornet gror, kilden strømmer og gir, 'det er vetter i lunder og hauger og fosser'."

D. STRÖMBÄCK, som citerar detta stycke i sin minnesruna över Paasche, kallar det för ett verkligt försök att "karakterisera hedniskt fromhetsliv i Norden" och för ett välgörande inlägg i allt snusförnuftigt konstruerande av en mytologisk nordisk religion på grundval av "Eddaläran".⁶⁰

I sin avhandling om "Den nordiska religionen och kristendomen" (Uppsala 1938) summerar H. LJUNGBERG ihop resultatet av religionsskiftet på liknande sätt, utan att f. ö. alls nämna Schwartz eller Mannhardt:

"Den högre religionen, tron på personliga gudar jämte därtill hörande kult, gick som religion till spillo i kampen mot kristendomen. Endast de ursprungligen till den lägre religionen och magien hörande elementen av densamma blevo bevarade. Som social och religiös faktor blev den högre religionen utan betydelse efter kristendomens seger.

Den lägre religionen, tro, föreställningar, seder och bruk med anknytning till folktrons gestalter, levde kvar oberoende av kristendomen utan att till synes hava undergått någon förändring genom religions-skiftet.

Magien, som under förkristen tid tagit de hednisk-religiösa namnen och föreställningarna i sin tjänst, växlade vid religions-skiftet om från hednisk till kristen magi, dvs. en sådan magi, som utnyttjade den kristna religionens namn och föreställningar" (s. 304 f.).

Emellertid saknas det icke heller kritiska röster. J. DE VRIES varnar i sin "Altgermanische Religionsgeschichte" kraftigt för den tidigare överskattningen av det folkloristiska materialet, när det gällt att rekonstruera förkristen, germansk religion.⁶¹ Ifråga om skördebruket och deras tolkning hänvisar han direkt till von Sydow och S. Svensson (s. 297 ff., 290 ff.). Men han förnekar ingalunda, att det verkligen föreligger ett sammanhang mellan gammalt och nytt, ehuru detta i varje enskilt fall måste undersökas. Forskningen står här ännu i sin begynnelse (s. 303 f.). "De ma-

⁶⁰ *Religion och Bibel* 3 (1944), s. 57.

⁶¹ I, s. 42 ff., 64, hela kap. VII = s. 277—317.

giska sedvänjorna i samband med åkerbruket kunna vara en fortsättning på gamla, hedniska offerhandlingar" (s. 44), och döds- och fruktbarhetsväsen ha verkligen också existerat i folktron, icke enbart i fantasi och symbolspråk (II, s. 372 ff.). Beträffande folksägnerna anser F. RANKE, att de gammalgermanska, mytologiska motiven icke kunna särskiljas, medan man däremot religionspsykologiskt kan fastslå vad som är för- eller efterkristet (a. a., s. 87 ff.).

M. NINCK menar, att de Vries gått för långt i sin kritik av folktraditionens värde som religionshistorisk källa.⁶² Om man möjligen vill ifrågasätta, att Nincks värdering varit tendentiöst färgad,⁶³ är detta i varje fall utslutet ifråga om amerikanen P. RADIN⁶⁴ och schweizaren R. WEISS, som bland många övriga principfrågor också berör denna i sin förträffliga, nytgivna handbok, "Volkskunde der Schweiz" (Erlenbach-Zürich 1946). I denna fastslår Weiss helt enkelt: "Många årsfester i vår kyrkliga kalender kunna icke förstås i sin nuvarande utformning utan att man tränger tillbaka till äldre, förkristna kulturskikt och deras trosföreställningar" (s. 163). Bonden är särskilt beroende av växtlighetens och förgängelsens utgrundliga makter. Livets och dödens mysterier ha jämte de rent praktiska behoven utgestaltat kult av både de döda och fruktbarheten (s. 164).

Av det nu anförda framgår, att Mannhardt måste bedömas på ett mycket mera differentierat sätt än Eskeröd gör det. Den tyske forskarens uppfattning har på många punkter hävdats sin riktighet, på andra har den måst korrigeras. Detta arbete är ännu icke klart. Man kan härtill också jämföra den tidigare anförde finländske folkloristen A. RÜNEBERGS positiva uppskattning i det nyutkomna arbetet om häxorna och fruktbarhetsmagin med M. HAAVIOS omdöme i en recension av U. HARVAS verk om mordvinernas religion (1942):

"The cult of an astonishing number of spirits of the earth, fields, corn, wood, beehive,

⁶² Germanische Religionsgeschichte und deutsche Volkskunde [*Oberdeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 15 (1941), s. 126—38].

⁶³ Jfr ovan, not 52.

⁶⁴ Se *Journal of American Folklore* 57 (1944) s. 31 [påpekats för mig av fil. dr GÖSTA BERG].

river, house, hearth, yard, backyard threshing-barn, the *sauna*, even of the whole village, is among the Mordvinians a living reality. For instance the Swedish ethnologist who in a very unconvincing manner tries to prove, after Mannhardt, that all imaginary, supernatural beings are spirits of fertility, would doubtless be surprised to find among the Mordvinians crop spirits and rites tending to increase fertility which stand on an entirely different level from his speculations."⁶⁵

Den utvecklingslinje, som för Eskeröd är en huvudlinje, symbolspråkets och talesättens betydelse för uppkomsten av magisk och religiös praxis, är ingalunda okänd för religionsforskningen. A. BERTHOLET har en mycket innehållsrik uppsats härom i *Abhandl. der preuss. Akad. der Wissenschaften* 1940: 6, betitlad "Wortanklang und Volksetymologie in ihrer Wirkung auf religiösen Glauben und Brauch". Och den belgiske hagiografen H. DELEHAYE anför i sina metodologiska arbeten flera exempel på motsvarande fenomen inom helgonkulten. Men för dessa lärde representerar denna utveckling endast en sidofåra.

Inte heller får man bortse från skamnamm och skämt och deras roll vid skörd och tröskning. Bruket av dessa behöver icke endast representera en degenererad tradition utan kan vara mycket gammalt. Horatius skildrar i sitt brev till Augustus (Epist. II, 1, v. 139 ff.), hur man vid skördefesten offerar ett svin som soningsoffer åt jorden, men han talar också om att man vid samma tillfällen sjungit nidvisor såsom växelsånger. Dessa ha varit så skarpa, att de lett till öppna handgripligheter, som måst stävjas genom lagstiftning!⁶⁶ Kult och skämt ha icke utslutit varandra varken i Rom, Grekland (Demeterhymnen) eller folklig kristendom (de medeltida mysteriespelen).

En specialist på indo-europeisk religion, nämligen G. DUMÉZIL, raljerar i en nytkommen bok om Loki (1948) med sagoforskarna, som stycka sönder allting i olika motiv och detaljer i stället för att se till helheten:

"Il est amusant de transposer cette méthode en termes linguistiques : elle ramènerait toute

⁶⁵ *Studia Fennica* 5 (1946), s. 206.

⁶⁶ Jfr härtill PANZER II, s. 513 ff., liksom hela den värdefulla religionshistoriska kommentaren i detta avsnitt.

l'étude à un commentaire phonétique. Devant l'accusatif pluriel latin *deos*, on dirait : '-e se retrouve dans *ex, et, etc.*; -eo- se retrouve dans *leo, reor, etc.*...; *eos* se retrouve dans *meos, reos, etc.*...; *deo-* se retrouve dans *adeo, deorsum, etc.*...; et voilà *deos* expliqué.' Cette recherche peut avoir un petit intérêt : étendue de proche en proche, elle révélerait les séquences de sons, rares, ou fréquentes, admises par le latin. Pourtant, sur *deos*, il y a des remarques plus importantes à faire" (s. 110).

Orden äga *mutatis mutandis* sin tillämpning också på Eskeröds avhandling. Ty där bortser förf. från den ursprungliga verklighets-syn, i vilken de flesta av de företeelser, som han skildrar, höra hemma, från ett liv där

hela existensen beror av att bonden håller sig väl med de osynliga men mäktiga makter, som omgiva honom i hans dagliga gärning. Denna grunduppfattning har sedan modifierats på många sätt, bl. a. genom kristendomen, men den utgör den bakgrund, utan vilken folklig sed och tro alltför lätt reduceras till enbart kuriositeter. Det som ter sig så i våra dagar, har en gång haft en funktion, en mening. Och det måste vara all historisk forsknings mål att uppdaga denna. Detta hindrar icke att en förutsättningslös registrering av nutidstraditionen också är en angelägen uppgift. Ur den synpunkten är föreliggande avhandling, såsom redan framhållits, ett betydande bidrag. *Carl Martin Edsman.*

Docenten Edsmans långa granskning av mitt arbete Årets äring röjer kanske, att ett visst avseende fästes vid detsamma även från religionshistoriskt håll. Jag är honom tacksam för den påtagliga möda han gjort sig, men resultatet kräver mycket bestämt några klarlägganden från min sida, för att bilden inte skall bli hopplöst förvirrad. Tyvärr har jag i motsats till Edsmans omfattande utrymme endast några sidor till mitt förfogande och måste därför i stor utsträckning vädja till de intresserade att även läsa min bok.

Edsman kallar sin granskning referat och kommentarer. Referaten äro i stort sett riktiga, men jag måste dock ge några upplysningar redan här:

s. 23 vänster, rad 16—21: "Beträffande det primitiva tänkandet..." Referatet är en obegriplig förenkling, som inte motsvarar min framställning. Läs därför avsnittet "Primitivt tänkande och den supranormala situationen" i min bok (s. 69 ff).

s. 23 vänster, rad 32—35: "På så sätt blir..." Citatet är obegripligt utan föregående mening: "Denna (dvs. den enskildes tolkning av det upplevda) i sin tur är givetvis beroende av den enskildes roll som individ i en större enhet, i den sociala gruppen och dess speciella livsrytm" (s. 71).

s. 25 höger, rad 7 nerifrån: "Rätt slätter och skördetid..." Så är det inte sagt i avhandlingen (s. 88), utan att den mängd av omen och magi för växtligheten, som är så talrik under våren och vårarbetet, fram mot skördetiden alltmer ersättes av faktiska iakttagelser, och att traditionerna om rätta skördetiden visa förvånansvärt litet av övernaturlig art. Jag anför detta som exempel på folktrons och folksedens beroende av arbetsårets rytmik, en synpunkt som är viktig för att förstå ändamålsinriktningen, vilket jag senare skall ge ett annat exempel på.

Edsman refererar riktigt de metodiska riktlinjer, varpå undersökningen är uppbyggd — utgångspunkten i det rikhaltiga, äldre nutidsmaterialet, rummets enhet, betydelsen av den sociala och tekniska miljön och kravet på en realistisk, främst gruppsykologisk interpretation av materialet. Men hans granskning visar, att han inte accepterar dessa metodiska riktlinjer och egentligen inte heller förstår dem. Detta är anmärkningsvärt, då man nödgas konstatera, att ju mer man gör utblickar mot nu ledande angloamerikansk etnologi och antropologi, knappast någon modern forskare skulle kunna ställas utanför dem. Men jag antar, att Edsman här inte riktigt kan representera den moderna religionshistorien. Tydligt står han i förhållande till de metodiska frågorna närmast den klassiska survivalforskning, som jag bäst känner i Mannhardts och Frazers gestalt. Han utbrister också (s. 39 vänster, rad 18 ff): "Hur man över huvud taget kan syssla med folksed och historia utan att räkna med 'survivals', är mig obegripligt." Nej, nej, men det beror på, *hur* man räknar med survivals och *vad* man menar med begreppet. Edsman ger två exempel på vad *han* menar med survivals. Det ena (not 15) är, att man säger "skära säd", fast man inte använder skära utan lie. Skulle då alla sådana språkliga betydelseglidningar vara survivals? Språketymologi är en survivalforskning med andra ord! En underlig uppfattning, som man skulle vilja höra språkmännen kommentera! Edsmans andra exempel är de kända offren vid Skaga träkapell, som revs år 1826. "Det är alltså frågan om en 'survival', som trots prästerligt motstånd bestått 300 år efter kristendomen" (s. 34 vänster, mellersta stycket). Här blir sålunda survivalbegreppet detsamma som en traditionsrelik, en äldre sed som traditionellt levat kvar i en undan-

skymd bygd, ett exempel på kulturretardering. Har Edsman verkligen denna definition på survival, så förstår jag, att han inte anser det möjligt att syssla med folksed och historia utan att räkna med survivals. Man kan naturligtvis inte syssla med kulturhistoria över huvud utan att räkna med dessa begrepp. Men då har han tydligen å andra sidan helt missförstått den survival-teoretiska forskning, som jag kritiserar och som man dock kan läsa mycket om i det verk han bedömer. Det är visserligen sant, att Tylor ursprungligen i "survivals" innefattade även vad vi nu kalla kulturellt eller retardering, men begreppet har, närmast genom Mannhardt och Frazer och särskilt inom det reala fält av traditionen de sysslat med, fått betydelsen av kvarlevande kulturelement, som förlorat sin ursprungliga mening och betydelse och som man därför med komparativt material från äldre tid eller primitivare förhållanden kan rekonstruera till dess ursprungliga form och innehåll. Det är ju utefter denna linje, som missgreppen blivit ödesdigra. Å ena sidan har man vägrat att tillmäta det recenta materialet vittnesgillhet och mängder av element har ryckts loss och betecknats som "survivals", trots att de ingått i en levande kulturtradition. Å andra sidan har det komparativa materialet varit oklart, osäkert och ofta feltolkat, då även detta plockats ut ur sin kulturmiljö. Likheter, ofta ytliga och tillfälliga, ha på detta sätt sammanställts från vitt skilda tider och helt olika kulturmiljöer. Malinovski har med full rätt kallat denna metod "the antiquarian, origin-hunting and sensation-seeking spirit — which tears customs out of their context and explains them by their origins" (Årets åring, s. 33). Jag tycker von Sydows beteckning "plockmetod" är ganska slående. Man kunde kanske också använda Edsmans term "atomistisk", som han förunderligt nog uppfunnit för att karakterisera min metod.

Liksom survivalteoretikerna tillmåtar inte heller Edsman det recenta materialet vittnesgillhet, inte ens då det presenteras som statistik och utbredningskartor (s. 29 vänster överst). Detta är kanske i grunden förståeligt och heller inte så allvarligt, då han tydligen känner det mycket ytligt. Se t. ex. s. 28, vänster andra stycket, rad 12 ff. med rådet att skicka ut en frågelista. Det har naturligtvis gjorts i mer än en variant, och det finns mängder av svar, vilket väl ändå klart framgår i min bok. De äldre forskarna hade ju bara enstaka recenta belägg till sitt förfogande, medan det numera finns en helt annan rikedom. Denna får man nog också bekväma sig till att ta del av, om man vill allvarligt ge sig till att bedöma en vetenskap, som principiellt måste utgå från detta

material och som strävar att tolka det i sin levande miljö.

Därmed är inte sagt att icke de äldre historiska källorna måste beaktas. Tvärtom. Men deras värde beror på, om de ge någonting utöver de andra. Och vad beträffar kyrkans och kristendomens influens på folksed och folktro, så blir det lättare att bedöma denna, om våra kyrkohistoriker ville offentliggöra så mycket som möjligt av dessa källor, vilket Edsman nu ställer i utsikt. Detta inflytande på det *recenta* materialet kan ju alltid bedömas, och här måste man nog säga, att det är obetydligt trots den tusenåriga kristendomen och den femhundraåriga lutherdomen. Det flyter en bred ström av supranormalt tänkande och magisk handling genom århundradena på bottnen av vår kultur (jfr Ljungberg, enl. recensionen ovan s. 39). Vi behöva inte kalla den hedendom, ty den katolska kyrkan har skänkt åtskilligt av den sin sanktion. Den är helt enkelt mänsklig, bottande i människans primärbehov. Det är denna ström jag sökt klarlägga i första hand med hjälp av recent material, där den verkligen alltfjämt levat. Här kan jag rentav hänvisa till en svensk ärkebiskop (Söderblom). Vilhelm Schwartz talade redan 1949 om "die niedere Mythologie". Då jag om Mannhardt, som fick en frisk impuls från dessa tankar hos Schwartz, säger, att "han var nära att träffa på den djupt mänskliga behovsreligionen bakom och före kulturen och de teologiska systemen" (s. 13) så menar jag denna ström.

I två fall har recensenten gjort sig mödan att sökt skaffa fram nytt källmaterial och gör omfattande utvikningar för att visa, att mina slutledningar äro felaktiga. Det ena fallet gäller ett exempel jag anfört efter Törner (s. 73) för att belysa traditionsbildningen i en supranormal situation, citerat av recensenten s. oo höger, rad 3 ff. Läsaren skall nu först läsa recensentens kommentar av denna uppgift (s. 23 höger t. o. m. s. 25 vänster, rad 7 nerifrån).

Edsman säger själv, att han kan synas en smula spekulativ. Låt oss medge, att denna tanke är motiverad. Det kan finnas skäl att erinra om vad jag sagt om forskare av survival-teoretisk inställning, som Edsman citerar (s. 23 höger, rad 15 ff.) och då utbrister: "Detta är väl ändå att måla fan på väggen!" Vem av oss två är det egentligen som målar? Edsman har på ett nästan skämtsamt sätt motsvarat mina djärvaste förväntningar på vad man i vår tid alltfjämt kan åstadkomma av spekulativa kombinationer. Det är sedan nästan hjärtlöst att omtala, att dessa spekulationer äro fullkomligt onödiga. Edsman har förbisett en liten sak. Det är alltid, då linet bredes ut på fältet för rötning, just det lyckliga slutförandet av

detta arbetsmoment, som är huvudintresset och således även det magiska ändamålet. Törners exempel anger detta fullkomligt klart, och Törner har själv lagt till "eljest rutnar det ej" till yttermera visso. Hur många exempel som helst i de omfattande senare uppteckningarna om linskötsel vittna på samma sätt. Att det är så, hänger samman med folktraditionens tidigare påpekade beroende av arbetsårets och arbetsperiodernas rytmik. Varje kännare av folklig tradition, som inte betraktar alltsammans som survivals, kan se detta beroende, och jag framhåller det ofta i min undersökning. Tyvärr har jag icke här utrymme att anföra fler exempel. I fråga om linet är rötningen kanske den allra viktigaste och äventyrligaste proceduren, och därför är rötningens resultat så viktigt, intressebetonat, magiskt. Detta är ett faktum, som källmaterialet visar så klart, att ingen invändning är möjlig. Därmed är också hela Edsmans fina utvikning kring det vita linet etc. överflödigt i detta fall. Det kanske bör tilläggas, att jordrotat lin blir mörkt och inte alls vitt. En invecklad blekningsprocedur tillkommer, men först sedan linet spunnits.

Vi kunna nu återvända till exemplet. Ändamålet är en snabb rötning av linet. Varje människa vet, att den gravlagde förruttnar, och det är en utbredd folklig föreställning, att de lik, som icke ruttna, tillhöra osaliga, brottslingar — gengångare. Brottslingar begrovas förr ute i markerna eller på kyrkans skuggsida, åt norr. Linet lägges på jorden för att ruttna. En ordentligt gravlagd människa ligger med huvudet i öster och får möta förruttnelsen, som riktigt är — "till jord skall du åter varda". Här finnes ett traditionskomplex, som är fullt tillräckligt som tertium comparationis i den magiska slutledningen. Denna är inte beroende av någon kristen tradition med undantag av anknytningen till kristen gravläggningsritual. — Edsmans exempel från Brandenburg 1609 höra icke hit. Det gäller rötning i vatten — en helt annan arbetsmetod.

Edsmans andra utvikning gäller min tolkning av fågelneken. Här har jag nöjt mig med det recenta materialets förklaring, att det är en skänk till fåglarna men med biton av magisk mutning under givmildhetens högtid, således en kristet betonad sed. De äldre källorna ge ingen annan förklaring, inte heller de, som Edsman anfört utöver mina. Men här vill Edsman ha "offer åt gudomliga makter, vilka dessa nu ursprungligen varit" (s. 34 höger, rad 5 nerifrån) och slutar djärvt *ex silentio*, trots att han principiellt varnat därför. Han kombinerar här också seder, som inte höra till sammanhanget, t. ex. belägget från Gerवासius av Tilbury (s. 31 höger, rad 16 ff.). Parallellt till den seden kan recensenten finna i min

bok i kapitlet om husdjurens julfoder. Edsmans uppfattning om ändamålet med fågelkärven, sedan han underkänt min tolkning, är naturligt nog vag. Dess "egentliga innebörd har varit att å ena sidan säkra en god skörd och å den andra styrka och skydda kreaturen" (s. 32 höger, rad 10 nerifrån). — — "Men samtidigt företräder den, vare sig den utgör sista kärven eller icke, hela den samlade skörden och ställer in denna under gudomligt hägn. Därigenom helgas säden i all sin mångfaldiga användning. *Särskilt viktigt är dock förstås, att utsädet på detta vis får en vigning* (s. 34 höger, rad 3 nerifrån ff, kurs. här. Detta är på något sätt storslaget och frimodigt sagt. Men inte har tolkningen här ovan mycket, om något, med julens fågelkärve att göra. Och det må tillåtas sonen av en lantman att fråga, om Edsman har försökt det utsäde, som blev över av fågelkärven.

Åtskilligt mer vore att säga, men utrymmet räcker inte. Blott några snabba påpekanden: Religion och magi får kanske särskiljas i religionsforskning med etisk värdering. För ett psykologiskt studium av supranormal tradition som helhet är det meningslöst. Större auktoriteter än vi båda hävda detta bestämt (Årets äring, s. 48 ff.). Då recensenten talar om min "vägran att erkänna det supranormala" i kapitlet "Kontinuitetens magi" (Årets äring, s. 107 ff), kan ju faktiskt svaras att hela kapitlet är en studie i supranormal tradition. Detta gäller ju för övrigt hela boken, även om denna tradition ställes i relation till andra kategorier. Påståendet är obegripligt. Lika obegripligt är karakteriseringen av en forskning, som utgår just från psykologiska, sociala, tekniska och rumsliga helheter som atomistisk. Då recensenten söker antyda en tendens hos författaren att reducera traditionen till "skämt och fikt" och "kuriositeter", har han tagit intryck av invektiv i en polemik, som jag står utanför. Försöket att återrädda Mannhardt inför en av denne *bevisat* feltolkad källa (s. 30 höger ff) är ju närmast genant, särskilt som det stödjande exemplet från Bayern missförstås. Det gäller ju även här den först inkörda och i logen först inlagda kärven och inte den första "beim Schneiden". I fråga om exemplet om "Sathahn" efter Panzer (s. 29 vänster, rad 2 ff) borde Edsman medtagit även senare leden "ursprünglich musste wahrscheinlich ein Hahn aufgetischt werden". Jag har för övrigt bedömt denna sed med hjälp av något över 1.000 belägg i Atlas der deutschen Volkskunde. Edsman har här bedömt den efter två belägg från tyska 1800-talsmytologer.

Om man slår sig för sitt bröst och hävdar, att det måste vara all historisk forsknings mål att

klarlägga den funktion och den mening, som traditionen en gång haft, så kanske det är svårt, om detta "en gång" betyder urtiden eller förkristen tid. Men det kunde ju finnas anledning att ha någon respekt för den mening och funktion den nu har och har haft i det äldre recenta materialet, som verkligen kan studeras. Detta är visst inte "kuriositeter" då det tillhört levande människor.

Man kan helt enkelt inte, om man vill göra anspråk på vetenskaplig mognad, med hänvisning till förlegade metoder och teorier och med en så snäv utgångspunkt, som Edsman representerar, underkänna en så omfattande vetenskap som den moderna etnologien och antropologien i vår tid är. Vare sig Edsman vill studera den kulturhistoriska skolan (Pater Schmidt, Koppers etc.), som kanske står hans hjärta närmast, den funktionella (Ma-

linowski, Radcliffe-Brown m. fl.), den amerikanska kulturrealismen (Boas, Lowie, Kroeber, Herskovits m. fl.), den från den förra utgångna kulturstilläran (Benedict, Mead) eller den psykoanalytiskt-sociologiska linjen (Linton, Du Bois, Kardiner), så måste han konstatera, att de alla utgå från nutids-traditionen. För att sätta sig till doms över detta vetenskapliga fält räcker tydligen icke den kompetens, som en antikvariskt inriktad religionsforskning kan ge.

Det ligger ungefär sjuttiofem år mellan Edsmans uppfattning av dessa ting och min egen. Och jag måste ju konstatera, att Edsman anslutit sig till det äldre skiktet. Men frågan är väl, om hans här meddelade inställning motsvarar modern religionsforskning av i dag.

Albert Eskeröd.

Old and New Theories about the Last Sheaf and the Year's Crop

The author gives an exhaustive report of an investigation, by Albert Eskeröd, *The Year's Crop or Ethnological Research into Traditions at Harvest-time and Christmas*. (Stockholm 1947. With an English summary, 381 p., 11 maps. Sw. Cr. 15:—.) The book is an initial attempt to apply the von Sydow theories. The large material on beliefs and customs connected with harvest-time and Christmas, which he has here critically sifted and methodically presented, has a lasting value as a record of the present-day traditions. In his interpretation of the popular conceptions and customs Eskeröd falls a victim to a dogmatism of the opposite kind, when sharply criticizing Mannhardt and his followers. The reviewer shows, how Eskeröd involves himself in contradictions. His lack of historical understanding of culture, especially religion and ecclesiastical customs, is a serious fault. The reviewer tries to illustrate by some examples (a magic direction of the retting of the flax and the custom of putting out a sheaf for the birds at Christmas-time), how complicated the historical reality is. One must also take into consideration pre-Christian beliefs and rites, modified, reinterpreted or expelled especially by the mediaeval Roman Catholic church. Through the Reformation, the Pietists and the 19th century revival the popular customs and conceptions have further been transformed in different ways. Neither the printed literature nor the large unprinted material in the archives is by a long way systematically treated and exploited, and therefore conclusions *ex silentio* cannot be used for the determination of the date of a popular custom. It must also be misleading to use the modern conception as a norm for historical comprehension, as the present-day

popular customs and beliefs are so shattered and reinterpreted. A more differentiated conception is also characteristic of the modern literature on the subject both among the students of comparative religion and those of folklore.

Carl Martin Edsman.

*

Concerning the "von Sydow theories", I must defend von Sydow. A lot of what I have said in my book is against him — though he is to a certain extent my teacher — and I must be allowed to take the responsibility myself. As regards the lack of historical understanding, it is more strict to say that I have no respect for the quasi-historical, antiquarian, origin-hunting tendencies or the theory of survivals, which ever since Tylor has been misunderstood again and again. When the reviewer has tried to show by examples, how complicated the historical tradition is, I am sorry to say, that too many of them do not belong to the traditions discussed and — still worse — he does not know the popular tradition enough, to discuss the subject, in a positive way. In his efforts to reconstruct the older or "original" meaning of popular customs the reviewer really gives us conclusions *ex silentio*, but it is of course incorrect to use this term, when no historical sources are known or when these sources say nothing more than the recent popular tradition. As a matter of fact origin-hunting reconstruction and dating along the very well known older lines is not the first purpose of my book, but understanding of living tradition belonging to living people.

Albert Eskeröd.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

RICHARD WEISS: *Volkskunde der Schweiz. Grundriss*. Erlenbach—Zürich 1946. XXIV + 436 s. + 150 pl. + 8 kartor. Inb. sfr 24:—.

Vid universitetet i Zürich fick Schweiz 1945 sin första lärostol i folklivsforskning med R. Weiss som innehavare. Weiss har tidigare bl. a. skrivit ett arbete om Das Alpwesen Graubündens. Ämnet ("Volkskunde") har samma innebörd som i Sverige och omfattar alltså den folkliga kulturens såväl materiella som andliga och sociala sidor. Dialektstudiet är speciellt knutet till Zürichuniversitetet, under det att Basel är centrum för folklivsforskningen genom det av Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde grundade institutet och det nu ur etnografiska museet utbrutna Museum für schweizerische Volkskunde. När Weiss tillägnar sin handbok det nämnda institutets och den schweiziska folklivsforskningens ledande man Paul Geiger, så är detta icke blott en välförtjänt personlig hyllning utan också ett uttryck för det goda samarbetet mellan den nya lärostolen och den gamla forskningshärden.

Weiss handbok omfattar dels en inledande del om forskningsmetoder och ämnets historia i Schweiz, dels en översikt av de enskilda kulturförteelserna — bebyggelse, näringsliv, sed, tro, dikt etc. — varvid dock den principiella och forskningshistoriska aspekten icke släppes ur sikte. Ifråga om denna senare del, som utgör bokens huvudparti, skall här endast hänvisas till att Schweiz genom sina historiska, språkliga och religiösa motsättningar och genom olikheterna i natur och näringsliv erbjuder problem, som äro av stort metodiskt intresse för all europeisk etnologi.

I sin metodik förfäktar Weiss synpunkter, som också i stor utsträckning accepterats och tillämpats i svensk folklivsforskning, och det är överraskande, att t. ex. Sigurd Erixons i Folk-Liv på engelska tryckta principiella uppsatser icke återopas (svensk litteratur på originalspråket har ej varit tillgänglig för författaren). Det är visserligen icke första gången i etnologiens historia man konstaterar, att likartade synpunkter kunna framträda ungefär samtidigt, framväxta ur

tidens gemensamma idévärd, men även den allmänna etnologiens aktuella inställning förtiges helt av Weiss. Och den kan näppeligen ha undgått att påverka hans funktionalistiska uppfattning.

Weiss framhåller med rätta, att folklivsforskningen icke är en additionsprodukt av studiet av olika delföreteelser, utan att den får sin enhetskaraktär av hela materialets beroende av tradition och gemenskap. Lika bekant för svensk forskning låta satserna, att etnologien icke berör enbart bondekulturen utan skär genom alla samhällsklasser, och att föremål och människa skola ses samtagna. Att säga att folklivsforskningen icke gäller dräkten utan dess bärande, icke sagan utan berättandet låter också bra som program, men hur är detta å andra sidan genomförbart i praktiska forskningsuppgifter? Ty vad visste vi t. ex. om folkligt dräktskick och folklig berättarkonst utan de tidigare undersökningarna om de enskilda företeelserna, utan den stora litteraturen om dräktplagg och sagor! Weiss betonar, att folklivsforskningen icke är någon "antiquarische Museumswissenschaft" och menar, att den historiska metoden icke får vara självändamål utan endast tjäna förståelsen av nutidsföreteelserna. En historisk forskning har dock sitt berättigande även utan avseende på de lärdomar den omedelbart kan lämna ifråga om nutiden. Att som Weiss teoretiskt vilja göra folklivsforskningen främst till en "Gegenwartswissenschaft" har sina speciella och säregna förutsättningar i det konservativa Schweiz, där tradition, gemenskap och bygdeprägel — det etnologiska materialets särmerken — alltjämt äro levande faktorer i folklivet. På andra håll ha internationella mode- och massföreteelser i vida starkare grad trätt i stället och deras tolkning — det är även Weiss mening — faller närmast under sociologien. Weiss synes delvis vilja bejaka Hoffman-Krayers omstridda sats, att det folkliga skiktet icke producerar utan endast reproducerar. Men samtidigt opponerar han mot benägenheten att endast se det destruktiva i den folkliga utbildningsprocessen och erkänner de folkliga traditionsbärarnas individuella skaparförmåga. Här kan en

svensk forskare helt vara enig med Weiss, vars meningar över huvud taget äro av stort intresse för idédebatten inom ämnet. Med tacksamhet vill man summera, att Volkkunde der Schweiz är den främsta helhetsframställning vi f. n. äga om ett lands folkkultur. Den utgör en vacker förebild för kommande arbeten från andra länder, vilka i sin tur skulle underlätta förverkligandet av en internationell handbok i europeisk folkkultur. En sådan är oundgänglig för undervisningen i ämnet, skulle verka inspirerande för forskningen men också ge lekmannen en föreställning om den helhetsbild, som bygges upp med hjälp av detaljernas pusslespel. *Sigfrid Svensson.*

Uppsala i närbild. Sammanställd av NILS E. TAUBE, TORSTEN EKLUND, MATS REHNBERG och BENGT ÅHLÉN. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1948. 224 s., ill. Häft. kr 20:—.

För svensk publik är Uppsala helt och hållet universitetsstaden och kommer säkerligen alltjämt att vara det i oförminskad grad. Att man länge talat om hospitalet som Uppsalas största institution och att dagens representanter för det kommunala Uppsala älska att inpränta universitetets försvinnande roll i samhället kan tas med olympisk ro. Uppsala stad tillönskas hjärtligt att växa om både Norrköping och Malmö. Den fjärrbild som lever i svenskt medvetande är ändå studentstaden Uppsala. Den kan ha minnets färg eller framtidshoppets, i alla väder är den bilden av studierna och av studenterna i alla åldersklasser.

Uppsala i närbild blir mer människor, mer personligheter än det blir ren stadstopografi. Uppsala har alltid varit småstad med sin egen atmosfär, omgärdad, inåtriktad, avgränsad, självmedveten småstadskaraktär, men en småstad så bräddfull av personligheter, färdigutvecklade eller i vardande, att de räckt till att rekrytera alla Sveriges övriga småstäder med en stor del av deras ledande personligheter, de som skapat dessa andra samhällens atmosfär. Bilden av Uppsala blir en bild av svenskt samhälle i koncentrerad form och av förtätat intresse. Den må tecknas med avsiktligt lätt hand, den får ändå den vikt som tillförsäkrar den historiskt liv.

Uppsala i närbild är en ren bilderbok. Men sju lokalfärgade kapitelrubriker ge stadga åt myllret av bilder. Varje avdelning har en textorientering på ett par sidor, raska små skisser som fylla sin uppgift sakligt och översiktligt utan vidlyftighet: Från forntiden till Rudbeck (Rehnberg), Från den stora ofreden till den lilla idyllen (Åhlén), Landshövding von Kraemers tid (Taube), Romantikens efterklang (Åhlén), "Från Fjärdingen till Svartbäcken" (Eklund), Mot sekelskiftet (Åhlén), Ett nytt sekel (Åhlén).

Bilderna åtföljas av en fyllig text, som utnyttjar det utrymme som blir över och ger en rikedom av notiser, personuppgifter och litteraturcitat av välgörande och välbehörlig art. Det är lätt att förså att ett sådant kunskapsstoff är arbetsamt att hopföra och sammanpressa, även om uppgifterna kunna synas lättillgängliga. Det späckade i stilen förräder detta, men någon gång tror man sig märka att utrymmet måst fyllas med större mångordighet, trivsam även den när den som här breder ut sig om bildens verkliga innehåll och inte bara offerar åt den principieilt "lediga" bildunderskriftens numera allt för ofta sedda ordsqualp. För bildtexternas vederhäftighet svara av bokens författare herrar Taube och Rehnberg med Uppsalahistorikern, landsantikvarien Nils Sundquist som underborgen.

Bilderna äro emellertid bokens huvudsak och den kärna kring vilken texten lagts som ett närande fruktkött. Bilderna äro ett par hundra till antalet, huvuddelen en rikt facetterad revy över 1800-talets Uppsalaliv. Då på goda skäl allt historiemåleri är uteslutet till förmån för samtida bilder, bli de äldre perioderna summariskt företrädda och den första bilden härstammar från begynnelsekapitlets slutfigur Olof Rudbeck. Men 1800-talsbilderna äro i gengäld så mycket rikligare och här framträder universitetsbibliotekets topografiska bildsamling som en högst värdefull och rikt flödande källa, icke minst tack vare senare tiders systematiskt bedrivna insamlingsarbete av fotografiskt material. Många mer eller mindre kända tecknare komma till heders och boken ger intryck av att det snarare varit svårt att välja bort än att få nog.

Det är naturligt att det ej är fråga om nå-

gon art av fullständig topografisk bildsamling. Boken är så långt ifrån att framträda som Uppsalatopografi eller bebyggelsehistoria att den icke rymmer en enda karta eller husplan. Men det är få bilder där det ej finns människor eller åtminstone djur (Liljefors) och det är studenterna som avgjort dominera bland dessa människor. I bild som i ord är staden sedd med akademiska ögon, därom är ingen tvekan, fastän samhällets växt och liv visst inte är bortskymt.

För kulturhistorikern är en närbild av denna typ av ett bestämt värde, när den som här sammanställts av vana händer och med det bästa omdöme. Friskheten i greppet är omisskännlig. Den visar sig klarast vid tanken på den rikliga litteratur som behandlar Uppsala. Att detta till trots kunna visa upp en förbluffande ny materialrikedom ger en tankeställare. Det är en kulturhistorisk vinst att på sådant sätt lufta på bildernas skattegömmor.

Sigurd Wallin.

Svensk baptism genom 100 år. En krönika i ord och bild. Redaktör: GEORGE FRIDÉN. Redaktionskommitté: Gunnar Westin, Olof Hammar, Knut Lagerstedt. Baptistmissionens Bokförlags AB, Stockholm 1948. 466 s., ill.

Det första baptistdopet — vuxendopet — i Sverige förrättades torsdagen den 21 september 1848, sent på kvällen, vid stranden av Vallersvik i Landa socken, Halland. De svenska baptisterna, till vilka i detta sammanhang kan räknas inte bara två stora baptistorganisationer, Svenska Baptistsamfundet och Örebro Missionsförening, utan även den svenska pingstväckelsen, firade därför denna dag 1948 som baptismens 100-årsdag i vårt land.

Historiskt sett är baptismen en gren både av det folkliga svenska läseriet och av den internationella döparrörelsen med anor från reformationen, som särskilt på engelsk och amerikansk mark vuxit sig mycket stark. Både de inhemska förutsättningarna och de utifrån kommande impulserna redovisas mycket åskådligt i den rikt illustrerade krönika, som sammanställts till jubileet, och som bildar ett slags mellanting mellan bokfilm och fortlöpan-

de historisk skildring. Den innehåller mängder av autentiskt material, brev, tidningsurklipp, dagboksanteckningar — till och med en meteorologisk rapport från den kväll då det första baptistdopet skedde — domstolsprotokoll, lagparagrafer, officiella rapporter. Som bakgrund till den är från år framskridande krönikan över baptismens utveckling har redaktörerna inplacerat sidor som speglar tidshändelserna i allmänhet: notiser om farsoterna, folkmängden, politiken, kungliga familjen, Peter Wieselgren, Fredrika Bremer och annat av historisk vikt.

Det är inte för mycket sagt att boken på detta sätt ger en rad tidsbilder av betydande intresse. I synnerhet krönikans tidigare partier fångar starkt. Hela det pittoreska svenska 1800-talet med sin ganska instängda och inte så litet självgodas atmosfär träder emot en, och i synnerhet märker man kontrasten och konflikten mellan det officiella Sverige och det inofficiella; det gamla överhetssamhället utstår karskt de första anloppen från folkliga frihetsrörelser — religionsfriheten var ju en av de första punkterna på baptismens program — utan att ana att de vunna slagen lett till Pyrrhussegrar. Men det ofrånkomliga och historiskt nödvändiga i konflikten får man också en aning om; det var två oförenliga världar som möttes. Den gamla svenska enhetskyrkan och enhetsstaten från 1600-talet tog sitt avgörande nappatag med ett nytt slags individualism, den folkliga, och med en praktisk internationalism, vars förbindelser utåt inte gick via kulturkretsarna och utrikesdepartementet utan över mäktiga ledargestalter, om vars existens det officiella Sverige inte hade en aning — och dessutom per brev mellan torpstugor i Sverige och farmer i USA. När denna process hade framskridit några årtionden, var det religiösa medvetandet starkt förändrat, det tidigare så fasta sambandet mellan överheten och religionen starkt uppluckrat; folkrörelse- och organisations-Sverige höll på att ta form; i sinom tid skulle en ny överhet helt avlösa den gamla.

Krönikan över baptisternas 100-åriga verksamhet i Sverige drar fram åtskilligt relativt obeaktat material och ställer in det i en bestämd belysning. Sovringen av uppgifter har skett med kritik och pedagogisk takt och denna historielektion ger därför både nöje och behållning.

Erik Hj. Linder.

KORTA BOKNOTISER

OLLE KÄLLSTRÖM och RAGNAR ASKMARK: *Altare och funt*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm 1948. 147 s., 98 ill. Häft. kr 25:—.

I antikvarie Källströms kapitel "Altaret och dess konstverk" och "Dopfunten" lämnas en kronologiskt disponerad översikt över altaren och funtar i Sverige, med många fakta av både konsthistorisk och kyrkohistorisk art. Man får inte blott veta hur de sakrala föremålen förändrats, utan även varför. Den yttre formen är inte utslutande resultat av de olika konstepokernas varierande skaplynne. Förf. visar hur framför allt de funktionella, liturgiska synpunkterna ständigt inverkat på formgivningen. Men de liturgiska förändringarna ha också sina orsaker av såväl religiös som dogmatisk natur, kort sagt, de ha sin grund i den kyrkliga fromhetens liv och växlingar. På några korta sidor ger docent Ragnar Askmark en sammanfattning av det fromhetsliv, som i vårt land varit knutet till funt och altare, enkannerligen dopets och nattvardens sakrament. Texten bildar emellertid endast ramen för de utsökt förnämliga djuptrycksplanscher, varav några i färg, vilka utgöra bokens huvudstomme. Källström ger här en rik och omväxlande, men väl sovrad bildsvit av svenska kyrkointeriörer och inventarier från 1100-talet fram till 1800-talet. Värdefullt är att även våra små sockenkyrkors klenoder, ofta av ett utomordentligt högt konstnärligt värde, fått rikt utrymme i bildsviten.

N. A. B.

SIGNE FORSBERG: *Det gamla dräktskicket i Bara härad*, del 3. (Bidrag till Bara härads beskrivning, nr 12). Lund 1948. 56 s., ill. Häft. kr 8:—.

Efter tidigare häften om kvinnodräkten (1934) samt om barndräkten och högtidsdräkterna (1945) har Signe Forsberg med denna del om mansdräkt, dräkttillbehör och tillverkning slutfört sin beskrivning av det gamla folkliga dräktskicket i Bara härad i sydvästra Skåne. Underlaget för beskrivningarna är förf:s egen stora dräktsamling, varjämte utnyttjats bouppteckningar från 1600-talets slut till 1800-talets mitt. Museernas dräktsamlingar lida ofta av svagheten, att traditionsuppgifter saknas eller äro bristfälliga beträffande det tidigaste materialet och att sådana icke stått att få ifråga om senare gjorda förvärv. Med hänsyn härtill får

Signe Forsbergs dräktbeskrivning sitt alldeles särskilda värde genom att föremålen kompletteras av under många årtionden gjorda uppteckningar rörande dräktplaggens användning och framställning. En åtminstone sammanfattande presentation av Nordiska museets och Kulturens dräktmaterial borde dock haft sitt intresse i en monografisk framställning av denna art. Det nya dräkthäftet ger förutom dräktbeskrivningar konkreta upplysningar om bl. a. personlig hygien, hantverkare och det textila arbetet i hemmen.

S. S.

AUG. F. SCHMIDT: *Moser og Torv. Et Stykke Bondehistorie*. Eget förlag, Aarhus 1948. 188 s. (med några ill.).

Den danske skriftställaren August F. Schmidt — en av de mest produktiva och mångsidiga folklivsforskarna i Norden — har i år utgivit ett arbete om tillvaratagandet i äldre tid av bränn-torven i de danska mossarna. Det är av stort intresse även för jämförelse med svenska förhållanden — i de södra och sydvästra delarna av vårt land har detta bränsle som bekant spelat en framträdande roll. Med stor omsorg har Schmidt sammanfört ett rikt och upplysande material hämtat både ur historiska källor och traditionsuppteckningar. De olika slag av torv, som varit föremål för tåkt: havstorv och ljunctorv, skåratorv, åltorv, torvkol och "lyseklynor" (de flesta av dem ha direkta motsvarigheter hos oss), skildras i särskilda avsnitt. Dessutom behandlas bl. a. tiden för arbetet på mossen, torvens hemkörning, arbetsgillen på mossen och handeln med torv; den senare avsåg liksom i Sverige inte minst städerna. Inledningsvis lämnas en del upplysningar om torvtåktens äldre historia; här refereras även den danske arkeologen C. J. Beckers sensationella fynd av redskap m. m. för torvtåkt redan under äldre järnålder (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1948).

Även sägner och traditioner i anknytning till bränn-torvsmossarna bli föremål för granskning, och här förnimmer man kanske alldeles särskilt sambandet med de trakter i vårt land, som fått sin prägel av en liknande natur- och kulturmiljö. Var och en, som själv vuxit upp på en sådan plats, förstår vad jag avser. Den danske skalden Knud Hjortø har funnit lika fulltoniga uttryck härför som hos oss Olof Lagercrantz.

G. B.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFRÉN 32:50
- Svenska herrgårdshem under 1700-
talet* av GÖSTA SELLING ..... 35:—
- Mälsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren* av ERIK ANDRÉN 9:50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. .... 20:—
- Julita klosters godspolitik* av PER
STENSLAND ..... 5:—
- Västerviks bebyggelsehistoria* av
ERIK ANDRÉN ..... 6:—
- Simrishamn — bebyggelsens och
stadsplanens historia* av ERIK
ANDRÉN 7:50
- Ronneby byggnadshistoria* av SI-
GURD ERIXON och SVEN T.
KJELLBERG ..... 20:—
- Göteborgs byggnadshistoria* av
ARVID BÄCKSTRÖM ..... 20:—
- Pataholm* av MANNE HOFRÉN ... 12:—
- Skottsbergsska gården i Karlshamn*
av BENGT BENGTSSON 9:50
- Artur Hazelius födelsehus* av
GÖSTA SELLING och SIGURD WAL-
LIN ..... 4:—
- Romanska småkyrkor i Östersjö-
länderna* av RICHARD STEFFEN.. 2:—
- Bygd och yttervärld* av SIGFRID
SVENSSON ..... 8:—
- Svensk allmogekost* av NILS KEY-
LAND ..... 5:—
- Om kolning* av NILS KEYLAND .. 3:—
- Slagan och andra tröskredskap* av
DAG TRÖTZIG ..... 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG ..... 10:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK .. 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REHNBERG ..... 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälvs
källsjöar* av ERNST MANKER .... 45:—
- Same Sita — lappbyn* av NILS
NILSSON SKUM ..... 30:—
- Die lappische Volksmusik* av KARL
TIRÉN ..... 45:—
- Die lappische Zaubertrommel* av
ERNST MANKER ..... 100:—
- Källskrifter till lapparnas myto-
logi* av EDGAR REUTERSKIÖLD .. 3:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD.. 15:—
- Svenska skråsigill* av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDE-
BLADH ..... 30:—
- Träkärl i svepteknik* av JOHN
GRANLUND ..... 15:—
- Gustaviansk stil i Nordiska museet*
av SIGURD WALLIN 3:75
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER ..... 3:—
- Svenska vävningstekniker och
mönstertyper* av E. VON WAL-
TERSTORFF ..... 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN ..... 12:—
- Linnedamast* av E. VON WALTERS-
TORFF ..... 1:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN ..... 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON ..... 12:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker* av A.-M. NYLÉN .... 16:—

INNEHÅLL

UPPSATS:

Överstelöjtnant <i>Einar Bensow</i> , Stockholm: Kungl. Skaraborgs pansarregementes kyrksilver	1
Die Kirchengerate des Kgl. Skaraborgs Panzerregimentes	13

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

Professor <i>Otto Rydbeck</i> , Lund: De gåtfulla kolonnfigurerna i Lunds domkyrkas krypta	14
Svarsreplik av intendent <i>Göran Axel-Nilsson</i> , Göteborg	20
Les sculptures mystérieuses sur les colonnes dans la crypte du dôme de Lund — une réplique et une réponse	20
Docent <i>C. M. Edsman</i> , Lund, och docent <i>A. Eskeröd</i> , Stockholm: Gammalt och nytt om sista kärven och årets äring	21
Old and New Theories about the Last Sheaf and the Year's Crop	44

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

Richard Weiss: <i>Volkskunde der Schweiz</i> . Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	45
Uppsala i närbild. Anmäld av <i>Sigurd Wallin</i>	46
Svensk baptism genom 100 år. Anmäld av <i>Erik Hj. Linder</i>	47

KORTA BOKNOTISER:

Olle Källström och Ragnar Askmark: <i>Altare och funt</i>	48
Signe Forsberg: <i>Det gamla dräktskicket i Bara härad</i>	48
Aug. F. Schmidt: <i>Moser og Tørv. Et Stykke Bondehistorie</i>	48

TRYCKERI A.-B. THULE
STOCKHOLM 1949

490801